6

seria

NAUKA i SPOŁECZEŃSTWO

Migracje, prawo, społeczeństwo i zdrowie – współczesne wyzwania w ujęciu interdyscyplinarnym

Redakcja naukowa
Mirosław Borkowski

GSW Gdańsk 2024

Dostęp publiczny

Książka dostępna publicznie, nieodpłatnie pod adresem:

https://gdansk.vistula.edu.pl/book/migracje-prawo-spoleczenstwo-i-zdrowie-wspolczesne-wyzwania-w-ujeciu-interdyscyplinarnym

Projekt okładki Redakcja Tomasz Mikołajczewski

Wydanie pierwsze, objętość 8,2 ark. wyd., Gdańsk 2024

© Copyright by Gdańska Szkoła Wyższa

Wydawnictwo GSW
Gdańska Szkoła Wyższa
80-875 Gdańsk, ul. Biskupia 24B
☎ 58 305 08 11, 12, 89
wydawnictwo.gdansk@vistula.edu.pl

wydawnictwo-gdansk.vistula.edu.pl

ISBN 978-83-66270-38-1 Nr kat. [138]

Seria: Nauka i Społeczeństwo, Nr 6

Seria wydawana wspólnie z Kancelarią Doradztwa Gospodarczego i Prawnego „Filar" z siedzibą w Gdyni

Spis treści

Część 1.
Migracje – konteksty społeczne i kulturowe

Dyskurs a rzeczywistość w kontekście analizy współczesnych procesów migracyjnych 7
Andrey Lymar

Problemy psychologiczne, społeczne i kulturowe migrantów zarobkowych w Polsce 17
Ekaterina Lymar

Migracja a dzieci. Kwestie i zadania edukacji 31
Natalia Lymar

Część 2.
Prawo administracyjne – regulacje oraz wyzwania instytucjonalne

Rozważania administracyjnoprawne wokół problemu migrantów przygranicznych jako zagrożenia dla przyrody w poszczególnych jej formach obszarowych oraz w strefie buforowej 59
Joanna Sylwia Kierzkowska

Specjalizacja organów administracji publicznej w kontekście podziałów terytorialnych państwa 77
Bartłomiej Krzyczkowski

Część 3.
Społeczeństwo i zdrowie – etyka, opieka

Tajemnica zawodowa pielęgniarki 91
Mirosław Borkowski

Część 4.
Innowacje i praktyka społeczna

Wykorzystanie rozwiązań tyflograficznych do likwidacji barier i rozwoju turystyki dostępnej w Gdańsku 105
Maria Chomka, Monika Gut-Winiarska, Mateusz Rosiński

Część 5.
Bezpieczeństwo ekosystemowe, żywnościowe i ochrona zdrowia

Machine learning in weed detection: towards environmental safety and health protection..... 121
Mykhailo Paslavskyi, Ihor Pirko, Andrii Prots

Część 1.
Migracje – konteksty społeczne i kulturowe

Dyskurs a rzeczywistość w kontekście analizy współczesnych procesów migracyjnych

Andrey Lymar
Pomorska Szkoła Wyższa, Starogard Gdański

Streszczenie

Kwestie akceptacji współczesnych procesów migracyjnych są rozpatrywane pod kątem różnych nauk, teorii, koncepcji. Taka różnorodność w podejściach tworzy możliwości do analizy ogólnego kontekstu procesu, czyli badania dominujących narracji i odpowiedniego dyskursu odzwierciedlających istotę problemu i mechanizmy jego akceptacji przez społeczeństwo w kontekście konfliktu dyskursów i konfliktu rzeczywistości. Faktycznie są rozpatrywane dwa procesy: proces migracyjny oraz akceptacji procesu migracyjnego.

Słowa kluczowe: dyskurs społeczny, procesy migracyjne, postrzeganie rzeczywistości, wartości, konflikt narracji i dyskursów.

Discourse and Reality in the Context of Analysing Contemporary Migration Processes

Abstract

Issues related to the acceptance of contemporary migration processes are considered from the perspective of various disciplines, theories, and concepts. Such diversity of approaches creates opportunities to analyse the overall context of the process, namely to examine dominant narratives and the corresponding discourse that reflect the essence of the problem and the mechanisms of its acceptance by society in the context of a conflict of discourses and a conflict of realities. In fact, two processes are examined: the migration process and the process of accepting the migration process.

Keywords: social discourse, migration processes, perception of reality, values, conflict of narratives and discourses.

Wstęp

W tradycji analizy zjawiska migracji dominuje podejście, w którym powstające koncepcje, opinie i sądy opierają się głównie na doświadczeniach relacji międzykulturowych lub na perspektywie bezpieczeństwa społecznego. Takie ujęcie zakłada reakcję społeczeństwa i podejmowanie działań zmierzających do złagodzenia skutków migracji, co z kolei wiąże się z ograniczeniami instytucjonalnymi, a także z utrwalonymi stereotypami i uprzedzeniami.

Naturalna dla gatunku *Homo sapiens* skłonność do przemieszczania się w celu rozwiązywania zadań życiowych, na obecnym etapie rozwoju cywilizacyjnego, napotyka na sztuczne bariery. Nie są to już wyłącznie granice państwowe, lecz przede wszystkim granice kulturowe i mentalne. Mechanizmy analizy procesów migracyjnych koncentrują się na badaniu wpływu migracji na stabilność społeczeństwa, jego zdolność do adaptacji i wprowadzania zmian, a także na ocenie humanistycznych i etycznych aspektów związanych z adaptacyjnymi i kulturowymi kompetencjami migrantów.

Dyskurs jako cel i końcowy produkt procesów społecznych

Zarówno w przeszłości, jak i współcześnie relacje społeczne napędza przede wszystkim wymiar komunikacyjny: zależność od słowa i narracji nierzadko przeważa nad samym działaniem, które blednie wobec jego dyskursywnego opisu. Tekst – a w jego współczesnej, poszerzonej postaci dyskurs – wywiera najsilniejszy wpływ afektywny i współkonstytuuje taki obraz rzeczywistości, który najlepiej odpowiada percepcyjnym możliwościom oraz potrzebom odbiorcy masowego.

Uformowanie się paradygmatu kognitywno-dyskursywnego sprawiło, że dyskurs stał się przedmiotem systematycznych analiz nie tylko w językoznawstwie, lecz także w filozofii, psychologii, teorii i krytyce literackiej, etnografii czy badaniach nad sztuczną inteligencją. Pojęcie dyskursu jest dziś wszechobecne, ale jego definicje pozostają niejednorodne: nawet w obrębie lingwistyki brak jest pełnego konsensu interpretacyjnego. Na potrzeby niniejszych rozważań przyjmuję, że dyskurs to tekst uwikłany w życie – zdeterminowany cechami społecznymi i psychologicznymi uczestników komunikacji oraz kontekstem zdarzeniowym – co podkreśla proceduralny (procesualny) charakter aktu mowy.

Mówiąc obrazowo, dyskurs jest życiem tekstu w świadomości: jest nałożeniem informacji wydobywanych z tekstu na naszą uprzednią wiedzę o okolicznościach i impulsach jego generowania; całość tej fuzji rozgrywa się na mentalno-zmysłowym polu informacyjnym podmiotowego „Ja".

Psychologiczny wymiar dyskursu społecznego domaga się analizy, ponieważ kontekst społeczny stanowi stałe środowisko człowieka: ukierunkowuje aktywność, współdecyduje o doborze strategii i algorytmów uczestnictwa w rozmaitych procesach. Dynamika współczesnego poznania, związana z tempem napływu danych i zjawiskiem „mcdonaldyzacji" świadomości (tj. skłonnością do samoograniczania informacji do tego, co użyteczne tu i teraz), modyfikuje tradycyjne reakcje psychologiczne, tyle że w odmienionym środowisku komunikacyjnym. Jednym z jego skutków bywa minimalizm retoryczny – redukcja środków ekspresji na rzecz szybkiego zaspokajania potrzeb komunikacyjnych. W rezultacie wyłania się nowy typ kontekstu społecznego, nadal sprzęgnięty z utrwalonymi pojęciami i logiką tradycji, lecz oddziałujący w odmienny sposób na przebieg procesów społecznych i na wartościowanie emocjonalne (tj. znaczenie reakcji dla konkretnego aktora komunikacji, np. strony konfliktu).

Dyskurs może jednocześnie pełnić funkcje: (a) konceptualizacji procesu, (b) opisu celu i prognozy jego przebiegu oraz (c) autonomicznego produktu same-

go procesu. Zakres ekspresji podmiotów dyskursu wyznacza stopień otwartości kulturowej danego społeczeństwa. Kultura jawi się tu jako przestrzeń możliwości i ograniczeń wytwarzania i realizacji dyskursów. Można zatem powiedzieć, że dyskursy pośredniczą między tym, co językowe, a tym, co społeczne i kulturowe: z jednej strony profilują i stabilizują kulturę (kultury) danego społeczeństwa, z drugiej – organizują jego wiedzę, której medium jest język. Zasadniczymi cechami dyskursu są sprzeczność, konflikt i zmaganie, a jego typowymi strategiami: wartościowanie, polaryzacja, emocjonalizacja, skandalizacja i uproszczenie.

W perspektywie procesów psychospołecznych interesują nas te formy zachowań i reakcji psychicznych, które są wywołane zdarzeniami granicznymi, zmianami życiowymi oraz nowymi doświadczeniami. Z punktu widzenia psychologii społecznej przedmiotem analizy stają się więc procesy komunikacji społecznej, cechy psychologiczne wielkich grup i zjawisk masowych w toku pozyskiwania wiedzy, ocen bieżących sytuacji oraz podejmowania decyzji.

W strukturze dyskursu można wyróżnić trzy zasadnicze komponenty:

- kognitywny model treści – uogólniony model sytuacji odniesienia,
- wiedzę o kontekście społecznym – w tym specyfikę interakcji za pośrednictwem tekstów,
- wiedzę lingwistyczną o organizacji dyskursu – na poziomie makro (schematy narracyjne i kompozycyjne) oraz mikro (wiedza semantyczna i syntaktyczna).

W literaturze odróżnia się często dyskurs indywidualny i dyskurs statusowy (instytucjonalny). Ten pierwszy przybiera przede wszystkim dwie postaci: dyskurs codzienny, dążący do maksymalnej kompresji i ekonomii kodu („rozumienie się w pół słowa"), oraz dyskurs egzystencjalno-ideacyjny (artystyczno-filozoficzny), ukierunkowany na pogłębione rozumienie świata. Dyskurs statusowy to z kolei interakcja słowna aktorów reprezentujących grupy społeczne i instytucje, realizujących role osadzone w ugruntowanych strukturach społecznych.

Drugie, komplementarne ujęcie, rozwijane w ramach krytycznej analizy dyskursu, pyta o genezę i transformacje typów dyskursu, ich adresata oraz zakres społecznego uwikłania. W klasycznych propozycjach Teuna A. van Dijka wyróżnia się m.in. dyskurs medialny, polityczny, medyczny, sądowy, edukacyjny/naukowy oraz dyskurs korporacyjny[1]. W tym podejściu analizie podlegają także schematy poznawcze, programy ideologiczne, oceny moralne i użyte środki retoryczne, logiczne i estetyczne, jak również pytanie o ich nośników i skuteczność oddziaływania.

Kiedy wskutek określonych zdarzeń krystalizują się nowe dyskursy, współtworzą one formacje wiedzy – obszary powszechnie akceptowanych przekonań. W miarę, jak wiedza jest negocjowana i dystrybuowana (np. przez media), układy władzy w obrębie wspólnoty kulturowej ulegają stabilizacji bądź przeobrażeniom.

[1] T.A. van Dijk, *Studies in the Pragmatics of Discourse*, Mouton Publishers, Hague–Paris–New York 1981; T.A. van Dijk, Kintsch W., *Strategies of Discourse Comprehension*, Academic Press, New York 1983.

Tym samym dyskurs staje się polem „walk semantycznych”[2], „walk interpretacyjnych”[3] czy też „walk o wartości”[4].

Wartości i rzeczywistość w kontekście analizy procesów migracyjnych

Narracje wartości dominują w dyskursie narodowym, gdy podejmowany jest temat migrantów. Często akcentuje się kwestie „znajomości i respektowania zasad”, przywiązania do tradycji czy zgodności zachowań z lokalnym etosem. W istocie jednak wzbudzanie emocji wokół migracji pełni nierzadko funkcję symbolicznego uwspólnienia – stworzenia rzadkiej okazji do potwierdzenia własnej roli i znaczenia w rozwiązywaniu problemów uznania społecznego i samorealizacji. Nie generalizując, warto zauważyć, że procesy migracyjne działają często jak czynnik sprawczy: inicjują przegląd i krytyczną analizę wartości tradycyjnych oraz ich realnego miejsca w codziennym życiu jednostki. Zazwyczaj przebiega to poprzez porównywanie wzorów zachowań, rejestrowanie różnic w reakcjach emocjonalnych oraz – w dalszej kolejności – formowanie ocen etycznych i estetycznych. W centrum pozostaje tu własne doświadczenie społeczne osadzone w krążących narracjach i dominujących dyskursach.

Kontakt z migrantami i (szerzej) z problematyką migracji dostarcza nowej wiedzy, ale jednocześnie uruchamia emocje zdolne naruszyć względnie stabilny światopogląd. Tym bardziej zasadne jest traktowanie zdarzeń migracyjnych jako materiału wymagającego wieloaspektowej analizy.

Selekcja i analiza zdarzeń posiadają co najmniej dwa wymiary. Po pierwsze tym, co uznajemy za „zdarzenie”, rządzi wiedza zbiorowa oraz wzorce jej obiegu. Po drugie decydują operacje interpretacyjne podmiotu narracji: sposoby nadawania sensu, artykulacji postaw i światopoglądowych założeń. Innymi słowy, narracja jako wytwór aktywności językowo-mentalnej odwzorowuje i rekonfiguruje te fragmenty językowego obrazu świata, które są dla danej osobowości językowej istotne sytuacyjnie i biograficznie.

Gdy rozpoznajemy zmianę stanu i nadajemy jej status zdarzenia, wówczas analitycznie należy uwzględnić trzy sprzężone aspekty:

1) społeczno-normatywny (relacje do reguł, instytucji, obyczaju),
2) intencjonalny (cele, motywacje, oczekiwania aktorów),
3) aksjologiczny (porządek wartości i ich hierarchizacja).

W zależności od typu narracji jeden z tych aspektów ulega aktualizacji, a pozostałe pełnią role komplementarne.

Specyfika narodowa i kulturowa ujawnia się także w doborze wątków (scenariuszy rozwoju sytuacji) oraz w sposobach łączenia epizodów w koherentną

[2] E. Felder, *Semantische Kämpfe. Macht und Sprache in den Wissenschaften*, Walter de Gruyter, Berlin–New York 2006.
[3] S. Jäger, *Kritische Diskursanalyse. Eine Einführung*, Unrast Verlag, Münster 2015.
[4] W. Czachur, *Diskursive Weltbilder im Kontrast. Linguistische Konzeption und Methode der kontrastiven Diskursanalyse deutscher und polnischer Medien*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2011.

całość. Warto podkreślić niekonsekwencję samego procesu kulturowego: kultura, jako mechanizm transmisji tradycji, z jednej strony dąży do zachowania ciągłości, z drugiej – wykazuje trwałą skłonność do reprodukcji nowych form. To właśnie procesy społeczno-kulturowe stają się warunkami wstępnymi modyfikacji schematów protofabularnych.

Modyfikacje wątków – przy względnie stałym zestawie elementów konstrukcyjnych – są formą dostosowywania narracji (jako odbicia praktyk i wzorców działania) do zmieniających się warunków społecznych. Przeobrażenia fabuły zachodzą zasadniczo dwiema drogami:

- modyfikacyjnie – poprzez zastąpienie bądź reinterpretację istniejących elementów kompozycji,
- innowacyjnie – poprzez wprowadzenie nowych motywów korespondujących z nową rzeczywistością.

Mimo zmienności i podatności na ciągłe przesunięcia, schematy narracyjne odsłaniają podstawowe kompleksy protofabularne, w znacznej mierze transkulturowe. Tradycje kulturowe pełnią funkcję repozytoriów opowieści, z których czerpie się, by porządkować zdarzenia życia w postać historii. W konsekwencji nie tyle obserwujemy „rażące" różnice w samym postrzeganiu zdarzeń, ile raczej rozbieżności wynikające z odmiennych doświadczeń społecznych, obejmujących także różne sposoby tłumaczenia i przekładu rzeczywistości na język wartości i znaczeń.

W ujęciu poststrukturalnym Roland Barthes[5] traktował narrację jako szczególny sposób manifestowania relacji człowieka do rzeczywistości: zdolność „opowiadania" stanowi immanentny, atrybutywny mechanizm aktualizowania tego, co doświadczone i możliwe. Narracja to względnie domknięty łańcuch zdarzeń zorganizowanych przenikającą go logiką sensu, która porządkuje nie tylko kolejność, ale także selekcję zdarzeń. Tym samym akcent przesuwa się z funkcji mimetycznej na konstruktywny potencjał narracji.

Często przyjmuje się, że narratywizm bywa współczesnym spadkobiercą historyzmu; spory dotyczą przede wszystkim statusu interpretacji przeszłości. Narracje historyczne nie są prostymi projekcjami ani wiernymi „refleksami" przeszłości, podlegającymi regułom tłumaczenia z codziennego doświadczenia lub z teorii społecznych. Język narracyjny ujmuje przeszłość w kategoriach własnych, nieprzystających wprost do jej „części" czy „aspektów". Stąd narratywizm nie konstruuje „jak było", lecz tworzy narracyjne interpretacje przeszłości. Nie są one „wiedzą" w sensie korespondencyjnym, lecz organizacją wiedzy i instrumentem jej dystrybucji.

Fundamentalną cechą życia zbiorowego jest produkcja znaczeń i tworzenie tekstów społeczno-kulturowych, które współtworzą rzeczywistość społeczną. Przedstawienia i sądy o rzeczywistości zakorzenione są w konkretnych warunkach życia, poziomie i charakterze rozwoju społecznego, kulturze materialnej i symbolicznej, porządku wartości i potrzeb, a także w relacjach i interesach oraz w doświadczeniu – zbiorowym i jednostkowym. Ponieważ rzeczywistość oddziałuje na człowieka jako przyrodnicza i społeczna, a człowiek przyswaja ją w różnych po-

[5] R. Barthes, *Le Bruissement de la langue. Essais critiques IV*, Éditions du Seuil, Paris 1984.

stawach, warunkach i stanach, kierując się zarówno wiedzą rzetelną, jak i iluzjami (a nawet błędnymi przekonaniami), umysł nie jest bezstronnym „lustrem", lecz raczej oknem – przez które oprócz trafnych reprezentacji przenikają również obrazy zniekształcone. Nawet one jednak mają swoje zakotwiczenie: odpowiadają jakiemuś wymiarowi obiektywności (fizycznej) bądź idealnym konstrukcjom myślowym powstałym w interakcji ze światem.

Na tym tle dyskurs i narracja jawią się jako podstawowe narzędzia analizy procesów: współdecydują o indywidualnych i zbiorowych ocenach, o sposobach percepcji i akceptacji rzeczywistości. Mogą one ulegać transformacjom pod presją aktualnych potrzeb bezpieczeństwa; w praktyce to właśnie cechy języka (dobór kategorii, figur, rytmów argumentacji) wpływają na reakcje, oceny i decyzje. Parafrazując Petera L. Bergera i Thomasa Luckmanna[6]: język „realizuje" świat, jednocześnie go pojmując i wytwarzając – jest medium konstruowania tego, co społeczne.

Na osobną uwagę zasługują: percepcja, akceptacja i produkcja rzeczywistości w świadomości zbiorowej pod wpływem odpowiednio skomponowanych dyskursów, narracji i memów. Uświadamianie sobie rzeczywistości staje się dziś jednym z najtrudniejszych zadań: społeczną uwagę pochłaniają liczne przykłady obecne w obiegu dyskursywnym oraz niekontrolowany nadmiar narracji, dopuszczających niemal nieograniczone warianty interpretacji. Pomimo tego przeciwny wektor jest równie widoczny: współczesne reakcje często redukują złożoność, opierając się na uproszczonych heurystykach percepcji i analizy sytuacji życiowych.

Z perspektywy kognitywistycznej współpraca i rywalizacja nie determinują automatycznie określonych reakcji behawioralnych; ich znaczenie ujawnia się dopiero w ramach kategorii społecznych, które kształtują postawy i orientacje jednostek. Interakcje te można interpretować w świetle refleksji subiektywnej: sposobów percepcji, świadomości i oceny przez podmioty uczestniczące w oddziaływaniu. Tym samym rośnie zainteresowanie rolą procesów poznawczych w regulacji relacji międzyludzkich oraz w konstruowaniu mentalnych obrazów rzeczywistości, które układają się w spójne interpretacje świata.

Jak zauważa Jerzy Bartmiński, dyskursywny obraz świata, podobnie jak językowy obraz świata, można traktować jako profilowaną interpretację rzeczywistości, utrwaloną w postaci zespołu sądów o świecie, ludziach, rzeczach i zdarzeniach. Dyskursywny obraz świata, będąc reprezentacją wiedzy, jest konstruowany językowo, argumentowany w trybie emocjonalnym lub racjonalnym i rozpowszechniany w mediach[7]. Można zaproponować, by ten typ dyskursu określić mianem „dyskursu rzeczywistości" – zarówno realnej, jak i wyobrażonej. Jego językowo-medialna konstrukcja opiera się na tym, że pod hasłem „walki o prawdę" uzgadnia się fakty, przy czym prawda nie jest tu kategorią ontologiczną, lecz negocjowanym efektem

[6] P. Berger, T. Luckmann, *Społeczne tworzenie rzeczywistości. Traktat z socjologii wiedzy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

[7] I.H. Warnke, *Diskurslinguistik nach Foucault. Theorie und Gegenstände*, Walter de Gruyter, Berlin–New York 2007.

dyskursu. Jak podkreśla Zbigniew Kloch, media „konstruują kryteria orzekania o tym, czym jest prawda i jakie są sposoby jej weryfikacji”[8].

W odniesieniu do rzeczywistości narodowej lub etnokulturowej nowa rzeczywistość wprowadzana przez procesy migracyjne wywołuje opór logiczny, co jest zrozumiałe, ponieważ wszystko, co nowe i niecodzienne, w ten czy inny sposób wytrąca społeczeństwo ze strefy komfortu. Argumenty pragmatyczne – od rozwiązywania problemów demograficznych po udział migrantów w rozwoju gospodarczym – rzadko wpływają na masowy proces akceptacji faktu migracji.

Max Weber wskazywał, że w interakcjach społecznych jednostki dążą do maksymalnej racjonalizacji zachowań, aby osiągnąć najwyższą efektywność ekonomiczną. Działania społeczne cechuje zatem świadomość, racjonalność i orientacja na innych. Z kolei Pitirim A. Sorokin twierdził, że interakcja społeczna jest wzajemną wymianą doświadczeń, wiedzy i koncepcji, w wyniku której wyłania się kultura. Na poziomie makrospołecznym interakcję można postrzegać jako proces społeczno-kulturowy, w którym zbiorowe doświadczenie jest przekazywane z pokolenia na pokolenie. W kontekście migracji zasady racjonalnego podejścia oraz gotowość do uczenia się na nowym doświadczeniu pozostają jednak stosunkowo ograniczone.

Podsumowanie

Współczesność, charakteryzująca się nadmiarem informacji, staje wobec problemu organizacji wiedzy, a nie jej pozyskiwania. W tym kontekście z kilku powodów rośnie znaczenie narratywizmu:

- jego ścisły związek z językiem – nazwy rzeczy i pojęć konstytuują porządek znaczeń,
- nazwy te nabierają sensu jako interpretacje, a nie czyste denotacje,
- interpretacje utrwalone w długim trwaniu mogą dominować i stać się częścią języka, tworząc model odwzorowujący rzeczywistość, czyli sposób jej rozumienia.

Warto przypomnieć analizowany przez R. Barthesa „efekt rzeczywistości”, w którym „rzeczywistość”, wyeliminowana z wypowiedzi realistycznej jako znaczone denotacji, powraca w niej jako znaczone konotacji. Tekst aktualizuje się w logosferze – myślącej gałęzi kultury, pełnej „słów i idei”. W tym względzie istotne jest, że współczesne studia nad kulturą coraz mocniej podkreślają współzależność języka i społeczeństwa: z jednej strony sfera świadomości jest zbudowana z dyskursów, z drugiej – sfera językowa jest dialogiczna, uwarunkowana czynnikami społecznymi i materialnymi. Pojęcie „logosfery” jako obrazu i idei zaproponował Barthes w pracy *La Guerre des langages*[9], gdzie analizował powiązania logosu, języka, mowy, myśli i idei z władzą, podporządkowaniem, hierarchią społeczną i mechanizmami jej ustanawiania.

Interakcje społeczne jawią się jako procesy, w których znaczenia nadawane różnym aspektom osobowości (kulturowym, statusowym, rolowym) powstają

[8] Z. Kloch, *Odmiany dyskursu. Semiotyka życia publicznego w Polsce po 1989 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006, s. 36.

[9] R. Barthes, *Le Bruissement de la langue*...

i zmieniają się w toku samej interakcji, stając się podstawą oceny sytuacji, celów i zadań oraz negocjacji przebiegu zdarzeń komunikacyjnych. Analiza typologii zrytualizowanych sytuacji interaktywnych uzupełnia badania nad sytuacjami problemowymi, w których zwykły porządek komunikacji zostaje zakłócony, pojawiają się trudności, zmuszające uczestników do reinterpretacji sytuacji, siebie i innych.

W miarę jak zapośredniczone językowo interakcje społeczne stają się przeszłością, uporządkowane i sklasyfikowane jako historia, utrwalone wersje opisu świata, tożsamości grupowej, „ja", lokalnych ontologii dyskursywnych i sankcji społecznych wydają się je wspierać. W analizie tych procesów wykorzystuje się pojęcia „reprezentacji społecznych", „zdrowego rozsądku", „mimesis", „uprzedmiotowienia", „nazywania", rzucając nowe światło na „fakty społeczne" klasycznej socjologii.

Na tym tle głównym problemem w ocenie przebiegu procesów migracyjnych pozostaje niska koncentracja uwagi na analizie stanu mentalnego wobec zjawiska migracji – zarówno po stronie przybywających, jak i przyjmujących. Nie jest to problem wyłącznie racjonalny, emocjonalny czy etyczny, lecz przede wszystkim komunikacyjny i psychologiczny: akceptacja rzeczywistości związanej z obecnością migrantów przebiega analogicznie do procesów adaptacji wobec zmian, w których dominują stereotypy i uprzedzenia jako mechanizmy obronne. Ogólny poziom akceptacji migracji nie różni się znacząco między grupami; problem pojawia się, gdy sztucznie narzucane narracje „obcego" – głównie przez media i polityków – wprowadzają do dyskursu społecznego negatywne nastawienie, koncepcję „walki" i „obronności". Wówczas migracja zostaje wpisana w szereg innych kwestii postrzeganych wyłącznie jako zagrożenia, co hamuje możliwość racjonalnego uświadomienia potencjalnych korzyści wynikających z pozytywnego nastawienia do analizowanego zjawiska.

Analiza treści i charakteru dyskursu dotyczącego postrzegania i akceptacji problemów migracyjnych pozwala na obiektywizację ocen i hipotez, umożliwia obserwację procesów w warunkach *quasi*-laboratoryjnych, a prognozy formułowane na tej podstawie mogą być wolne od stereotypów i uprzedzeń, zakorzenionych w dominujących przekonaniach kulturowych i doświadczeniach społecznych.

Bibliografia

Barthes R., *Le Bruissement de la langue. Essais critiques IV*, Éditions du Seuil, Paris 1984.

Berger P., Luckmann T., *Społeczne tworzenie rzeczywistości. Traktat z socjologii wiedzy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

Czachur W., *Diskursive Weltbilder im Kontrast. Linguistische Konzeption und Methode der kontrastiven Diskursanalyse deutscher und polnischer Medien*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2011.

Czyżewski M., Kowalski S., Piotrowski A., *Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.

Dijk van T.A., *Studies in the Pragmatics of Discourse*, Mouton Publishers, Hague–Paris–New York 1981.

Dijk van T.A., Kintsch W., *Strategies of Discourse Comprehension*, Academic Press, New York 1983.

Felder E., *Semantische Kämpfe. Macht und Sprache in den Wissenschaften*, Walter de Gruyter, Berlin–New York 2006.
Fleischer M., *System polskich symboli kolektywnych. Wyniki badań empirycznych*, Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Wrocław 2003.
Jäger S., *Kritische Diskursanalyse. Eine Einführung*, Unrast Verlag, Münster 2015.
Kloch Z., *Odmiany dyskursu. Semiotyka życia publicznego w Polsce po 1989 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006.
Lymar A., *Bezpieczeństwo dyskursów w kontekście istniejących interpretacji wydarzeń społeczno-politycznych*, [w:] J. Kędzior, B. Krawiec, M. Biedroń, A. Mitręga (red.), *Komunikacja a zmiana społeczna*, Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2018.
Lymar A., *Bezpieczeństwo społeczne w kontekście memów destrukcyjnych*, [w:] A. Lymar, M. Ilnicki (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa. Paradygmaty kultury bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2016.
Lymar A., *Zadania zarządzania różnorodnością oraz bezpieczeństwo społeczne i kulturowe*, [w:] M. Borkowski, A. Lymar (red.), *Migracja – zagrożenie czy szansa dla nauki i kultury. Tło historyczne i społeczne*, Wydawnictwo GSW, Gdańsk 2022.
Warnke I.H., *Diskurslinguistik nach Foucault. Theorie und Gegenstände*, Walter de Gruyter, Berlin–New York 2007.

Problemy psychologiczne, społeczne i kulturowe migrantów zarobkowych w Polsce

Ekaterina Lymar
Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu

Streszczenie

Autorka analizuje wielowymiarowe wyzwania stojące przed migrantami zarobkowymi w Polsce, osadzając współczesną mobilność w kontekście globalnych trendów oraz ostatnich wstrząsów. Na podstawie danych ONZ wskazuje na systematyczny wzrost liczby migrantów od 2000 r. i podkreśla znaczący udział Europy w tym procesie. Zwraca uwagę, że głównym motywem migracji pozostają czynniki ekonomiczne, a charakterystyczną cechą współczesnych przepływów jest rosnąca feminizacja migracji. Choć w krótkim okresie migracja może generować presję fiskalną w krajach przyjmujących, to w dłuższej perspektywie – przy zapewnieniu dostępu do rynku pracy – jej wpływ na wzrost gospodarczy i dochody publiczne jest pozytywny. Zaniedbania w inwestycji w kapitał ludzki migrantów na wczesnym etapie mogą jednak utrwalać wykluczenie. Analiza wskazuje na bariery utrudniające wejście na rynek pracy: przeszkody językowe, niedopasowanie lub brak uznania kwalifikacji oraz ograniczony dostęp do opieki nad dziećmi. Jednocześnie wiele państw przyjmujących realizuje aktywną politykę rynku pracy, obejmującą wsparcie w poszukiwaniu zatrudnienia, szkolenia, edukację dorosłych i kursy językowe. Kryzys COVID-19 oraz wojna w Ukrainie zmieniły dotychczasowy przebieg migracji, zwiększając niepewność i ujawniając brak gotowości do adaptacji w nowych warunkach. Na poziomie psychologicznym decyzje migracyjne interpretowane są w kontekście kryzysu i konfliktu intrapersonalnego. Odwołując się do klasycznych teorii (Erik Erikson, Abraham Maslow, Viktor Frankl), artykuł wiąże blokadę podstawowych potrzeb, utratę sensu życia i mechanizmy obronne (np. projekcję) z nasilonym lękiem, objawami depresji i spadkiem sprawczości, jednocześnie wskazując na rozwojowy potencjał konstruktywnego rozwiązania konfliktu. W obszarze adaptacji międzykulturowej omówiono strategie akulturacji – asymilację, separację, marginalizację i integrację – podkreślając, że ich wybór zależy od poziomu dyskryminacji, poczucia bezpieczeństwa i tolerancji w kontaktach międzykulturowych. Dyskusja nad stresem akulturacyjnym opiera się na znanej krzywej w kształcie litery U, opisującej etapy od początkowego optymizmu, przez rozczarowanie i szczytowe napięcie, po adaptację, z możliwością wystąpienia krzywej W przy powrocie do kraju. Wskazano typowe symptomy – bezsenność, drażliwość, zachowania ryzykowne – oraz ich źródła w utracie kontroli i przewidywalności. Wnioski akcentują potrzebę interdyscyplinarnego podejścia do migracji zarobkowej, łączącego perspektywy ekonomiczne, społeczne i psychologiczne, oraz rekomendują inwestycje w naukę języka, uznawanie kwalifikacji, redukcję dyskryminacji i tworzenie przestrzeni do kontaktów międzykulturowych.

Słowa kluczowe: stres akulturacyjny, kryzys tożsamości, krzywa adaptacji U, krzywa readaptacji W, model akulturacji Berry'ego, gettoizacja i enklawy etniczne, bariery językowe, uznawanie kwalifikacji, postrzegana dyskryminacja, feminizacja migracji.

Psychological, Social and Cultural Problems of Labour Migrants in Poland

Abstract

This article examines the multidimensional challenges faced by labour migrants in Poland, situating contemporary mobility within global trends and recent shocks. Drawing on United Nations figures, it notes the steady rise in international movers since 2000 and highlights Europe's significant share. The paper stresses that most movements are economically motivated, with an increasing feminisation of cross-border work. Short-term fiscal pressures in host countries can arise, yet, where participation in employment is enabled, longer-term contributions to growth and public revenues tend to be positive. Conversely, early under-investment in human capital may entrench exclusion. The analysis foregrounds barriers that delay labour market entry: language obstacles, mismatches or non-recognition of qualifications, and limited access to childcare. It also points to active employment policies deployed in many receiving states – job-search support, adult training, and language courses – as levers that can accelerate inclusion. The COVID-19 crisis and the war in Ukraine have reconfigured flows and intensified uncertainty, exposing limited preparedness among workers and institutions for abrupt change. At the psychological level, migration decisions are interpreted against the backdrop of crisis and intrapersonal conflict. Referencing classic theories (Erik Erikson, Abraham Maslow, Viktor Frankl), the article links blocked basic needs, loss of meaning, and defensive mechanisms (e.g. projection) with heightened anxiety, depressive symptoms, and diminished agency, while recognising the developmental potential of successfully resolved conflict. In terms of intercultural adaptation, the paper synthesises acculturation strategies – assimilation, separation, marginalisation, and integration – emphasising that outcomes are mediated by perceived discrimination, safety, and intergroup tolerance. The discussion of acculturative stress is anchored in the well-known U-shaped trajectory of initial enthusiasm, disillusionment, peak strain, recovery, and eventual adjustment, with a potential W-curve upon return migration. The text catalogues common manifestations – sleep disturbance, irritability, risk behaviours, and health complaints – and underscores their roots in lost predictability and control. Spatial patterns such as ethnic enclaves and partial assimilation are interpreted as everyday coping arrangements rather than fixed endpoints. The conclusion calls for an interdisciplinary approach to labour mobility that integrates economic, social-policy, and psychological lenses. It recommends sustained investment in language learning, credential recognition, and supportive services, alongside efforts to reduce discrimination and strengthen opportunities for meaningful contact, as foundations for more resilient adaptation and cohesive communities.

Keywords: acculturative stress, identity crisis, U-shaped adjustment, W-shaped readjustment, Berry's acculturation framework, ethnic enclaves, language barriers, qualification recognition, perceived discrimination, gendered mobility.

Wstęp

Współczesność charakteryzuje się rosnącą mobilnością jednostek i grup społecznych, a także nowymi formami kontaktów kulturowych, społecznych i migracyjnych. Analiza migracji jako zjawiska o charakterze globalnym wskazuje, że proces ten nie ulega spowolnieniu. Przyczyną tego są złożone uwarunkowania, takie jak bezrobocie, sytuacja polityczno-społeczna, a także kryzysy o zasięgu lokalnym i globalnym.

Dane Departamentu Spraw Gospodarczych i Społecznych Organizacji Narodów Zjednoczonych, zajmującego się badaniem globalnych migracji, wskazują

na systematyczny wzrost liczby migrantów w ostatnich dekadach. W 2000 r. liczba migrantów na świecie wynosiła około 173 mln (2,8% ludności świata), w 2010 r. wzrosła do 220 mln (3,2%), a w 2019 r. osiągnęła poziom 271 mln osób (3,5%). Według ONZ, w 2019 r. ponad 270 mln osób przebywało poza krajem swojego pochodzenia, co oznacza wzrost o niemal 100 mln w ciągu dwóch dekad. W Europie mieszkało wówczas około 84 mln migrantów, co stanowiło 11% populacji kontynentu. Dwie trzecie z nich przemieszczało się w obrębie Europy, a głównym motywem migracji pozostawały czynniki ekonomiczne[1].

W warunkach kryzysu gospodarczego oraz otwarcia granic migracje zarobkowe stały się strategią poprawy jakości życia dla wielu osób. Zdaniem licznych badaczy, masowa emigracja z krajów byłego ZSRR, Europy Wschodniej oraz innych regionów świata stanowi poważne wyzwanie dla państw – znaczna część społeczeństwa nie odnajduje się w swojej ojczyźnie i decyduje się na jej opuszczenie, co prowadzi do strat nie tylko ekonomicznych i politycznych, ale również społecznych, kulturowych, psychologicznych i moralnych.

Lata pandemii oraz trwająca wojna w Ukrainie znacząco zakłóciły względnie stabilny przebieg procesów migracyjnych. Gwałtowne zmiany w gospodarce europejskiej i światowej, zapoczątkowane kryzysem covidowym w marcu 2020 r., a następnie pogłębione przez konflikt zbrojny, ujawniły nowe, dotąd rzadko obserwowane cechy migracji w XXI w. Wcześniejsze kryzysy gospodarcze w krajach rozwiniętych nie osiągały tak wysokiego poziomu napięcia ani nie miały tak masowego charakteru. Analiza reakcji pracowników na zmiany na rynku pracy wskazuje na brak gotowości do ich percepcji, a tym bardziej do ich akceptacji.

Współcześnie obserwuje się próby utrzymania tradycyjnych sposobów postrzegania zmian, oparte głównie na indywidualnej intuicji oraz doświadczeniach z wcześniejszych, bardziej komfortowych lat. Analogicznie, nowe obrazy rzeczywistości są często interpretowane przez pryzmat istniejących przekonań i ustalonych reakcji na warunki funkcjonowania – zarówno fizyczne, materialne, jak i społeczne. Problemy związane ze społeczno-psychologiczną adaptacją jednostki w obcym środowisku kulturowym, a także wynikający z tego kryzys tożsamości osobistej i społecznej, wymagają pogłębionej analizy naukowej.

Podstawowe przyczyny migracji zarobkowej

Feminizacja stała się jedną z charakterystycznych cech współczesnych procesów migracji międzynarodowej. Czynnik genderowy w migracjach zarobkowych istotnie wpływa na ich charakter i kierunki przepływu, co rodzi konieczność aktualizacji podejścia do problemu migracji kobiet jako głównych żywicielek rodzin.

Migracja to przemieszczanie się ludności w celu zmiany miejsca pobytu. Jest to zjawisko naturalne, występujące we wszystkich epokach historycznych. Wzrost intensywności migracji może wynikać z różnych przyczyn, takich jak: niekorzystna sytuacja gospodarcza w miejscu zamieszkania (migracje ekonomiczne), niesprzyjające warunki polityczne (migracje polityczne) czy pozyskiwanie wysoko

[1] International Organization for Migration, *World Migration Report*, IOM, Geneva 2020, s. 32.

wykwalifikowanych pracowników przez międzynarodowe korporacje, oferujące im lepsze warunki zatrudnienia w zamian za relokację[2].

Przyczyny migracji zarobkowej mają niemal wyłącznie charakter ekonomiczny. Do głównych wewnętrznych czynników sprzyjających migracji zarobkowej za granicę należą: niski standard życia, wysoki poziom bezrobocia, feminizacja ubóstwa i migracji, dyskryminacja ze względu na płeć, niski poziom świadomości społecznej, niewystarczająca ochrona prawna, korupcja oraz czynniki psychologiczne. Nic dziwnego, że masowe zatrudnienie migrantów generuje szereg negatywnych zjawisk społecznych i psychologicznych, takich jak sieroctwo społeczne czy zaburzenia relacji rodzinnych.

Z perspektywy gospodarek państw przyjmujących, napływ siły roboczej oraz wydatki migrantów za granicą mają charakter pozytywny, choć jednocześnie stwarzają wyzwania, zwłaszcza dla finansów publicznych. W dłuższej perspektywie efekt fiskalny netto dla Europy może być korzystny, ponieważ migranci aktywnie integrują się z rynkiem pracy i odprowadzają podatki. Ich wydatki wspierają gospodarki przyjmujące głównie poprzez konsumpcję prywatną.

Choć w krótkim okresie migranci mogą generować dodatkowe obciążenia dla budżetów państw przyjmujących, to ich dłuższy pobyt i aktywność zawodowa mogą przynieść pozytywne skutki dla wzrostu gospodarczego. Wewnętrzni przesiedleńcy, którym umożliwiono pracę i swobodne przemieszczanie się, funkcjonują jak migranci ekonomiczni i z czasem generują wartość dodaną. Z drugiej strony, brak inwestycji w kapitał ludzki migrantów na wczesnym etapie pobytu może prowadzić do wyższych kosztów w przyszłości. Jeśli migranci powrócą do kraju pochodzenia po okresie adaptacji, wpływ na gospodarkę państwa przyjmującego może być negatywny, ponieważ poniesione koszty nie zostaną zrekompensowane przez długoterminowe dochody z ich zatrudnienia.

Proces integracji migrantów oraz ich aktywizacji zawodowej w krajach przyjmujących jest zazwyczaj długotrwały i szczególnie trudny na początkowym etapie. Do głównych czynników utrudniających udział w rynku pracy należą: bariera językowa, niedopasowanie kwalifikacji lub konieczność ich formalnego potwierdzenia, a także brak dostępu do placówek opiekuńczo-wychowawczych dla dzieci.

Z drugiej strony, większość państw przyjmujących obywateli Ukrainy prowadzi aktywną politykę rynku pracy wobec tej grupy migrantów. Obejmuje ona wsparcie w poszukiwaniu zatrudnienia, organizację szkoleń zawodowych i edukacji dorosłych, a także kursy językowe, mające na celu ułatwienie integracji społeczno-zawodowej.

Migracja jako przejaw sytuacji kryzysowej i konfliktu

Niezależnie od głównego powodu, każda indywidualna decyzja o migracji jest ściśle związana z poczuciem sytuacji kryzysowej, której rozwiązaniem – w przekonaniu jednostki – może być właśnie migracja. Kryzys, w ujęciu ogólnym, to moment rozwoju i zmiany, okres zwiększonej wrażliwości, w którym ujawniają się potencjały adaptacyjne jednostki wobec środowiska społecznego. W duchu psychologii bio-

[2] M. Kozak, *Ekonomiczne aspekty migracji*, [w:] K. Markowski (red.), *Ekonomiczny aspekt migracji*, Wydział Nauk Społecznych KUL, Lublin 2009, s. 288.

graficzno-zdarzeniowej, psychologia przebiegu życia analizuje tzw. „wydarzenia życiowe" – punkty zwrotne, momenty przełomu i kryzysu, w których podejmowane są decyzje o długofalowym znaczeniu. Takie momenty określane są przez badaczy jako „kryzysy", „sytuacje krytyczne", „trudne sytuacje życiowe" czy „wydarzenia biograficzne"[3].

Kryzys tożsamości stanowi początek procesu kształtowania się podmiotowości jednostki, wyrażającej się w definiowaniu i realizowaniu własnych poglądów na życie. Wiąże się to z odcięciem od społecznie narzuconego obrazu „ja", przezwyciężaniem ograniczeń zawodowych, pokoleniowych i politycznych. Okres kryzysu lub konfliktu charakteryzuje się utratą dotychczasowych wartości, idei i zainteresowań, co często prowadzi do rozczarowania. Warto jednak podkreślić, że kryzys może mieć również pozytywne konsekwencje – sprzyja odnowie indywidualnej i kulturowej, rozwojowi osobistemu oraz postępowi w rozwoju jednostki. Przezwyciężenie kryzysu tożsamości umożliwia przyswajanie nowych treści, redefinicję wartości i ich realizację, co prowadzi do zmiany warunków utrudniających rozwój osobowości.

Kryzys tożsamości jest ściśle powiązany z konfliktem intrapersonalnym, który stanowi wskaźnik obecności stanu kryzysowego. Problem ten był szeroko analizowany w klasycznych pracach przedstawicieli nurtów psychoanalitycznego i humanistycznego, takich jak Alfred Adler, Kurt Lewin, Abraham Maslow, Carl Rogers, Viktor Frankl, Sigmund Freud, Erich Fromm czy Carl Jung.

W teorii potrzeb A. Maslowa najwyższą potrzebą człowieka jest potrzeba samorealizacji – realizacji własnego potencjału, zdolności i talentów. Rozbieżność między pragnieniem samorealizacji a rzeczywistymi możliwościami jej osiągnięcia stanowi podstawę konfliktu intrapersonalnego. Maslow uznaje również identyfikację społeczną za jedną z podstawowych potrzeb człowieka, które – realizowane w określonym czasie i przestrzeni – kształtują jego świat życia. Według niego działania jednostki są organizowane przez potrzeby wykraczające poza poziom podstawowego zaspokojenia.

Maslow podkreśla, że zaspokojenie potrzeb wyższego rzędu prowadzi do rozwoju osobistego, choć mają one mniejsze znaczenie dla przetrwania, dlatego mogą być czasowo odsunięte. Z jego perspektywy konflikt pojawia się wówczas, gdy dochodzi do zakłócenia podstawowych potrzeb człowieka. U podstaw kryzysu tożsamości leży blokada (deprywacja, frustracja) takich potrzeb jak: bezpieczeństwo, stabilność, rozwój, uznanie, poczucie własnej wartości, kontrola nad sytuacją społeczną.

Kolejnym motywem skłaniającym do migracji może być konflikt wewnętrzny. V. Frankl, zwracając uwagę na znaczenie sensu życia, wskazywał, że jego brak prowadzi do próżni egzystencjalnej. Zaburzenie „duchowego rdzenia" osobowości, w którym powinny być zakorzenione podstawowe wartości ludzkiej egzystencji,

[3] E. Erikson, *Tożsamość a cykl życia*, Zysk i S-ka, Poznań 2004; J.E. Marcia, *The Ego Identity Status Approach to Ego Identity*, [w:] J.E. Marcia, A.S. Waterman, D.R. Matteson, S.L. Archer, J.L. Orlofsky (Eds.), *Ego Identity: A Handbook for Psychosocial Research*, Springer, New York 1993.

skutkuje problemami duchowymi. Konflikty intrapersonalne przejawiają się w tzw. „nerwicach noogennych" – zaburzeniach wewnętrznej struktury osobowości[4].

Warto zauważyć, że:

1. Konflikt intrapersonalny można uznać za wskaźnik kryzysu tożsamości – jako rozdźwięk między tym, co pożądane, a tym, co rzeczywiste.
2. Kryzys tożsamości może dotyczyć różnych sfer życia: kulturowej, etnicznej, zawodowej, rodzinnej.
3. Negatywne konsekwencje konfliktu intrapersonalnego obejmują: dezorganizację psychiczną, spadek aktywności, wzrost poziomu lęku, zależność od innych, depresję, stres, frustrację podstawowych potrzeb, poczucie niższości, zaburzenie systemu wartości, utratę sensu życia.

Brak możliwości konstruktywnego wyjścia z kryzysu wiąże się z bolesnymi doświadczeniami porażki, niezaspokojonych potrzeb, nieosiągnięcia celów oraz utraty sensu życia.

Jednocześnie każdy konflikt – także intrapersonalny – może zostać konstruktywnie rozwiązany i przynieść pozytywne skutki. Konflikty mobilizują zasoby jednostki do przezwyciężania barier rozwojowych, sprzyjają adaptacji i samorealizacji w trudnych warunkach, zwiększają odporność na stres, wspierają proces samopoznania i adekwatnej samooceny. Pozytywnie rozwiązane konflikty hartują charakter i kształtują determinację. Dlatego stres związany z akulturacją oraz generowany przez nią kryzys tożsamości przejawia się w różnym stopniu u różnych osób. Stresogenność migracji oraz proces adaptacji jednostki do nowych warunków społecznych i kulturowych wymagają pogłębionej analizy psychologicznej, ukierunkowanej na zrozumienie istoty psychologicznej akulturacji.

Problemy komunikacyjne i psychospołeczne w funkcjonowaniu migrantów zarobkowych

Dynamiczne procesy migracyjne, będące przedmiotem badań ostatnich dekad, w dużej mierze koncentrują się na polityce migracyjnej państw rozwiniętych, kształtowaniu wieloetnicznych społeczności lokalnych oraz dialogu międzykulturowym. Wpływ tych czynników na organizację społeczeństwa i procesy akulturacji ma kluczowe znaczenie. Wyniki licznych badań wskazują, że odgrywają one istotną rolę w analizie sytuacji konfliktowych, zwłaszcza na rynku pracy.

Gettoizacja występuje w sytuacjach, gdy migrant przybywa do obcego społeczeństwa, lecz z różnych powodów – takich jak nieznajomość języka, naturalna nieśmiałość czy przekonania religijne – unika kontaktu z kulturą przyjmującą. W takich przypadkach jednostka dąży do stworzenia własnego środowiska kulturowego, skupiającego współplemieńców, i odgradza je od wpływów kultury dominującej. W niemal każdym większym mieście można zaobserwować mniej lub bardziej odizolowane obszary zamieszkane przez przedstawicieli innych kultur.

[4] V.E. Frankl, *Psychotherapy and Existentialism: Selected Papers on Logotherapy*, Simon & Schuster, New York 1985.

Przeciwieństwem gettoizacji jest asymilacja, polegająca na całkowitym porzuceniu własnej kultury i dążeniu do pełnego przyswojenia wzorców kulturowych społeczeństwa przyjmującego. Proces ten nie zawsze przebiega pomyślnie – trudności mogą wynikać z ograniczonej elastyczności osobowości migranta lub z oporu ze strony społeczności, do której próbuje się on włączyć.

Trzecią strategią radzenia sobie z konfliktem kulturowym jest interakcja i wymiana kulturowa. Aby proces ten był efektywny i korzystny dla obu stron, konieczna jest wzajemna życzliwość i otwartość. Niestety, w praktyce takie warunki są rzadkie, zwłaszcza gdy relacja między stronami jest nierówna, np. gdy jedna z nich stanowi ludność autochtoniczną, a druga to uchodźcy lub migranci.

Czwartą formą adaptacji kulturowej jest częściowa asymilacja, polegająca na selektywnym przyswajaniu elementów obcej kultury. Migrant może funkcjonować zgodnie z normami kultury przyjmującej w sferze zawodowej, natomiast w życiu prywatnym, rodzinnym czy religijnym pozostaje wierny tradycji własnej kultury. Tego rodzaju strategia jest najczęściej spotykana i stanowi formę kompromisu między izolacją a pełną asymilacją. Częściowa asymilacja może być wynikiem ograniczeń w możliwości pełnej integracji lub świadomym wyborem, będącym efektem udanej interakcji kulturowej.

Piątą strategią jest kolonizacja, rozumiana jako aktywne narzucanie przez migrantów własnych wartości, norm i wzorców zachowań społeczeństwu przyjmującemu. Kolonizacja kulturowa może przybierać różne formy, z których polityczna jest jedną z najmniej skutecznych. Często towarzyszy jej gettoizacja, polegająca na izolacji migrantów od kultury autochtonicznej, co ogranicza wzajemne oddziaływanie kulturowe.

Najbardziej znanym modelem akulturacji jest koncepcja Johna Berry'ego, który traktuje akulturację jako rezultat procesów kulturowych i psychologicznych. W artykule *Immigration, Acculturation and Adaptation* Berry opisuje akulturację jako proces złożony i niejednoznaczny, zależny od dwóch kluczowych czynników: (1) stopnia zachowania własnej tożsamości kulturowej przez migranta oraz (2) intensywności kontaktów międzykulturowych. Na podstawie tych czynników wyróżnia cztery strategie akulturacyjne: asymilację, separację, marginalizację i integrację[5].

Problem akulturacji jako bariery w procesie integracji migrantów

Akulturacja to proces zmiany kultury duchowej i materialnej, zachodzący w wyniku bezpośredniego kontaktu i wzajemnego oddziaływania różnych systemów społecznych i kulturowych. Interakcja między kulturami nie ogranicza się jedynie do wzajemnego uzupełniania, lecz prowadzi do złożonych relacji, w których dochodzi do adaptacji, zapożyczeń i przekształceń. Zmiany wynikające z tych zapożyczeń wymagają od jednostek dostosowania się, opanowania nowych elementów i ich integracji z dotychczasowym stylem życia. W efekcie jednostka osiąga w różnym stopniu zgodność z nowym środowiskiem kulturowym. Zarówno interakcja kultur,

[5] J.W. Berry, *Immigration, acculturation and adaptation*, „Applied Psychology. An International Review" 1997, Vol. 46(1), s. 5–34.

jak i adaptacja jednostki do nowego kontekstu kulturowego stanowią istotę procesu akulturacji.

W ramach akulturacji jednostka musi rozwiązać dwa zasadnicze problemy: zachowanie własnej tożsamości kulturowej oraz włączenie się w kulturę społeczeństwa przyjmującego. Połączenie możliwych rozwiązań tych dylematów prowadzi do wyodrębnienia czterech podstawowych strategii akulturacyjnych:

- Asymilacja – pełna akceptacja wartości i norm kultury przyjmującej przy jednoczesnym odrzuceniu własnej kultury.
- Separacja – odrzucenie kultury dominującej przy zachowaniu identyfikacji z kulturą własną; w przypadku narzucenia izolacji przez kulturę dominującą mówimy o segregacji.
- Marginalizacja – utrata identyfikacji zarówno z kulturą własną, jak i z kulturą większościową; często wynika z zewnętrznych ograniczeń oraz braku zainteresowania integracją, np. z powodu dyskryminacji.
- Integracja – równoczesna identyfikacja z kulturą własną i kulturą przyjmującą.

Badania nad akulturacją zyskały na intensywności pod koniec XX w., co było związane z nasileniem globalnych procesów migracyjnych, obejmujących wymianę studentów, specjalistów oraz migracje masowe. Wcześniejsze badania adaptacji migrantów koncentrowały się głównie na aspektach zbiorowych, prowadzonych przez etnologów i antropologów. George Blumer analizował zjawiska takie jak tłumy, zgromadzenia, nastroje paniki czy ruchy społeczne[6], natomiast Robert Redfield, Ralph Linton i Melville Herskovits definiowali akulturację jako rezultat długotrwałej interakcji grup o odmiennych kulturach, prowadzący do zmiany wzorców kulturowych jednej lub obu grup[7].

Początkowo akulturacja była rozumiana jako proces grupowy, jednak z czasem wyodrębniono pojęcie akulturacji psychologicznej, odnoszącej się do zmian zachodzących w psychice jednostki. W obu przypadkach dochodzi do przekształceń postaw społecznych, orientacji wartościowych, ról społecznych oraz przynależności grupowej.

W drugiej połowie XX w., w kontekście powojennych migracji, wzrosło zainteresowanie adaptacją międzykulturową migrantów. Prace Everetta V. Stonequista, Mitchella Chemersa, Richarda S. Lazarusa i innych autorów koncentrowały się na psychologicznych aspektach adaptacji, zwracając uwagę na przejawy patologii, takie jak zachowania dewiacyjne, przestępczość, zaburzenia psychosomatyczne. Za wskaźnik powodzenia adaptacji uznawano subiektywne poczucie harmonii z najbliższym otoczeniem.

Klasyczna definicja akulturacji[8] stanowi punkt wyjścia dla modelu akulturacyjnego J. Berry'ego, który uwzględnia psychologiczne i społeczno-psychologiczne aspekty interakcji migrantów ze społeczeństwem przyjmującym. Model ten identyfikuje problemy związane ze zmianą tożsamości etnicznej oraz stres akulturacyjny, który może prowadzić do podwyższonego poziomu depresji i lęku. Wśród czynników

[6] H. Blumer, *Collective Behavior*, [w:] *New Outline of the Principles of Sociology*, New York 1951.
[7] R. Redfield, R. Linton, M.J. Herskovits, *Memorandum on the study of acculturation*, „American Anthropologist" 1936, Vol. 38, s. 149–152.
[8] *Ibidem*.

społeczno-psychologicznych wpływających na wynik akulturacji wymienia się: wysoki poziom postrzeganej dyskryminacji, tolerancję lub nietolerancję etniczną, niski poziom poczucia bezpieczeństwa kulturowego, ekonomicznego i fizycznego.

Psychologiczne mechanizmy obronne odgrywają istotną rolę w procesie adaptacji. Charles Muller trafnie wskazuje na negatywne skutki mechanizmu projekcji, który może chronić psychikę migranta, ale jednocześnie prowadzić do konfliktów i destabilizacji relacji międzyludzkich w miejscu pracy[9].

W literaturze przedmiotu pojawiają się również typologie strategii interakcji międzykulturowych (Milton Gordon, Stephen Bochner, Fathali Moghaddam i in.), w których tożsamość etniczna jest traktowana jako kluczowy czynnik wyboru strategii akulturacyjnej. Koncepcje tożsamości społecznej, takie jak teoria tożsamości społecznej[10] oraz teoria strategii tożsamościowych[11], stanowią podstawę teoretyczną badań nad tożsamością etniczną i obywatelską migrantów.

Problem „szoku kulturowego" w procesie adaptacji migrantów

Pojęcie akulturacji odnosi się do procesu zapożyczeń kulturowych, który umożliwia interakcję, wzajemne oddziaływanie oraz wzbogacanie się różnych kultur[12]. Termin ten został pierwotnie wprowadzony przez antropologów i oznaczał zmiany kulturowe wynikające ze styku dwóch grup należących do odmiennych systemów kulturowych.

Amerykański antropolog Kalervo Oberg określił stan psychiczny, w jakim znajdują się migranci w obcym kraju, mianem „szoku kulturowego". Uważał, że zanurzenie się w nowej kulturze jest doświadczeniem dezorganizującym dla każdego człowieka. Istotą szoku kulturowego jest konflikt między starymi a nowymi normami i orientacjami kulturowymi – tymi, które jednostka przyswoiła w społeczeństwie pochodzenia, oraz tymi, które reprezentuje społeczeństwo przyjmujące[13].

Szok kulturowy to zatem konflikt kulturowy na poziomie indywidualnej świadomości. W literaturze przedmiotu pojawiły się różne koncepcje uściślające to

[9] C.F. Mueller, *The Economics of Labor Migration: A Behavioral Analysis*, Academic Press, New York 1982, s. 154, 162.

[10] H. Tajfel, *Human Groups and Social Categories. Studies in Social Psychology*, Cambridge University Press, Cambridge 1981.

[11] C. Camilleri, H. Malewska-Peyre, *Socialization and identity strategies*, [w:] J.W. Berry, P.R. Dasen, T.S. Saraswathi (Eds.), *Handbook of Cross-Cultural Psychology. Basic Processes and Human Development*, Allyn & Bacon, Boston 1997.

[12] J.W. Berry, *Psychology of acculturation. Understanding individual moving between cultures*, [w:] R.W. Brislin (Ed.), *Applied Cross-Cultural Psychology*, Sage Publications, London 1990; S. Bochner, *The social psychology of cross-cultural relations*, [w:] S. Bochner (Ed.), *Cultures in Contact: Studies in Cross-Cultural Interaction*, Pergamon Press, Oxford 1982; R.J. Fisher, *The social psychology of intergroup and international conflict resolution*, Basic Books, New York 1990.

[13] K. Oberg, *Culture shock. Adjustment to new cultural environments*, „Practical Anthropology" 1960, Vol. 7, s. 177–182.

zjawisko, takie jak: „zmęczenie kulturowe”[14], „szok językowy”[15] czy „szok związany z rolą”[16]. Szok kulturowy można opisać jako reakcję emocjonalną wynikającą z niemożności zrozumienia, kontrolowania i przewidywania zachowań innych ludzi, co wiąże się z niepewnością norm i oczekiwań społecznych oraz trudnością w ich interpretacji. W konsekwencji pojawiają się objawy takie jak niepokój, apatia, aż do momentu wykształcenia nowych konstruktów poznawczych umożliwiających zrozumienie obcej kultury i dostosowanie się do niej.

Równolegle z badaniami nad adaptacją migrantów prowadzono intensywne analizy zjawiska szoku kulturowego. Oberg wskazywał, że adaptacja do nowego środowiska społeczno-kulturowego wiąże się z dużym dyskomfortem psychicznym, obejmującym m.in. utratę statusu społecznego, zmianę systemu wartości, a także utratę tożsamości osobistej i grupowej. Frederick Bock podkreślał, że szok kulturowy opiera się na konflikcie norm kulturowych na poziomie jednostki. Problem ten był również analizowany przez Roberta Redfielda, Ralpha Lintona, Melvilla Herskovitza, Petera Adlera i Fredericka Byrnesa, którzy wskazywali na jego przejawy, takie jak: lęki, niepokój, zwątpienie w siebie, nadużywanie substancji psychoaktywnych, a nawet próby samobójcze.

W literaturze opisano szeroki wachlarz symptomów szoku kulturowego, m.in.: niepokój o jakość pożywienia i wody, lęk przed kontaktem fizycznym z przedstawicielami obcej kultury, drażliwość, bezsenność, depresję, brak wiary w siebie, nadużywanie alkoholu i narkotyków. Objawy te są wynikiem utraty kontroli nad sytuacją oraz braku umiejętności funkcjonowania w nowym środowisku. Zmiany te mają bezpośredni wpływ na zdrowie psychiczne migrantów. Badania Adriana Furnhama i Stephena Bochnera wskazują, że zaburzenia psychiczne występują częściej wśród migrantów niż wśród ludności rodzimej, co potwierdza związek między migracją a kondycją psychiczną jednostek[17].

Termin „akulturacja” szybko znalazł zastosowanie w psychologii międzykulturowej, choć jego znaczenie ewoluowało. Claude Clanet zaproponował traktowanie akulturacji jako zespołu procesów interakcji między jednostką a obcym społeczeństwem. W wyniku współczesnych migracji wiele społeczeństw staje się wieloetnicznych, co prowadzi do powstania koncepcji pluralizmu kulturowego – współistnienia różnych grup kulturowych w ramach jednej, wspólnej przestrzeni społecznej. W praktyce grupy te często nie są sobie równe pod względem liczebności, pozycji ekonomicznej czy politycznej, co prowadzi do wyodrębnienia grup dominujących i niedominujących.

---

[14] G.M. Guthrie, *A behavioral analysis of culture learning*, [w:] R.W. Brislin, S. Bochner, W.J. Lonner (Eds.), *Cross-Cultural Perspectives on Learning*, Sage Publications, Beverly Hills 1975.

[15] W.A. Smalley, *Culture shock, language shock, and the shock of self-discovery*, „Practical Anthropology” 1963, Vol. 10, s. 49–56.

[16] F.C. Byrnes, *Roleshock: An occupational hazard of American technical assistants abroad*, „The Annals” 1966, Vol. 368, s. 95–108.

[17] A. Furnham, S. Bochner, *Culture Shock. Psychological Reactions to Unfamiliar Environments*, Methuen, London–New York 1986.

Akulturacja może dotyczyć zarówno jednostki, jak i grupy. Dlatego warto rozróżnić akulturację psychologiczną, odnoszącą się do zachowań jednostki, od akulturacji zbiorowej, dotyczącej całych społeczności. Podział ten został zaproponowany przez Thomasa Gravesa w 1967 r.

Znaczenie procesu akulturacji zależy od trzech czynników: dobrowolności, mobilności i trwałości. Niektóre grupy etniczne poddają się akulturacji dobrowolnie (np. imigranci), inne są do niej zmuszone (np. uchodźcy). Część społeczności aktywnie wchodzi w nowe warunki kulturowe, inne doświadczają inwazji obcej kultury na własne terytorium (np. mniejszości narodowe). Dla niektórych proces adaptacji ma charakter tymczasowy (np. studenci, pracownicy sezonowi). Pomimo tych różnic, badacze zgodnie wskazują, że podstawowe mechanizmy akulturacji i adaptacji psychologicznej są wspólne dla wszystkich grup, choć poziom trudności zależy od indywidualnych cech jednostki[18].

We wczesnych badaniach akulturacja była postrzegana głównie jako źródło problemów społecznych i psychologicznych[19]. Obecnie wyróżnia się trzy główne podejścia do tego procesu:

1. Podejście adaptacyjne – zakłada, że jednostka stosunkowo łatwo przyswaja nowe wzorce zachowań. Akulturacja psychologiczna jest tu traktowana jako proces opanowania modeli funkcjonowania w nowym środowisku. W tym kontekście pojawiają się koncepcje „resetu kulturowego" oraz „konfliktu kulturowego"[20].
2. Podejście stresowe – koncentruje się na szoku kulturowym i stresie akulturacyjnym, który pojawia się, gdy jednostka nie jest w stanie zmienić swoich wzorców zachowań. Proces akulturacji jest tu postrzegany jako negatywny[21].
3. Podejście kliniczne – bada poważne trudności psychiczne, takie jak zaburzenia psychosomatyczne, niezdolność do samodzielnego radzenia sobie z sytuacją oraz ciężkie choroby psychiczne[22].

Zjawisko „szoku kulturowego" nie musi mieć wyłącznie negatywnego charakteru. W związku z tym w literaturze przedmiotu coraz częściej zastępuje się ten termin pojęciem stresu akulturacyjnego, który uwzględnia nie tylko możliwe negatywne skutki kontaktu z obcą kulturą, lecz także potencjalne pozytywne doświadczenia psychologiczne wynikające z procesu adaptacji.

Problem szoku kulturowego rozpatrywany jest często w kontekście tzw. krzywej procesu adaptacji. John E. Gullahorn i Jeanne T. Gullahorn zaproponowali model adaptacji w kształcie litery „U", który obejmuje następujące etapy[23]:

---

[18] Berry J.W., *Immigration, acculturation and adaptation*...

[19] B. Malzberg, R. Lee, *Social and psychological problems of acculturation*, [w:] D. Landis, R.S. Bhagat (Eds.), *Handbook of Intercultural Training*, Sage Publications, Thousand Oaks 1996.

[20] A. Furnham, S. Shiekh, *Social support correlates of mental health in Asian immigrants*, „International Journal of Social Psychiatry" 1998, Vol. 39(1), s. 22–33.

[21] K. Oberg, *Culture shock*...

[22] U. Kim, *Acculturation of Korean immigrants to Canada*, rozprawa doktorska, Queen's University, Canada 1998.

[23] J.E. Gullahorn, J.T. Gullahorn, *An extension of the U-curve hypothesis*, „Journal of Social Issues" 1963, Vol. 19(3), s. 33–47.

1. Etap początkowy – charakteryzuje się optymistycznymi oczekiwaniami, pozytywnym nastawieniem emocjonalnym oraz nadzieją na przyszłość.
2. Etap rozczarowania – nowe środowisko zaczyna oddziaływać negatywnie na migranta, pojawiają się frustracje, rozczarowania i depresja.
3. Etap kryzysowy – następuje kulminacja objawów szoku kulturowego, takich jak poczucie bezradności czy zaburzenia psychosomatyczne.
4. Etap poprawy – pojawia się optymizm, poczucie satysfakcji i częściowa integracja z nowym społeczeństwem.
5. Etap pełnej adaptacji – jednostka osiąga równowagę między sobą a otoczeniem, następuje pełna integracja.

Model ten obrazuje adaptację jako proces przebiegający według schematu: dobrze – gorzej – źle – lepiej – dobrze. Należy jednak zaznaczyć, że nie wszyscy migranci osiągają pełną adaptację. Osoby, które nie radzą sobie z presją nowego środowiska, często decydują się na powrót do kraju pochodzenia, gdzie z kolei napotykają trudności związane z readaptacją.

W związku z tym zaproponowano rozszerzenie modelu adaptacyjnego o tzw. krzywą w kształcie litery „W”[24], która uwzględnia zarówno proces adaptacji w kraju przyjmującym, jak i readaptacji po powrocie do kraju pochodzenia.

Podsumowanie

Podsumowując, należy stwierdzić, że problematyka migracji zarobkowej pozostanie przedmiotem intensywnych badań jeszcze przez długi czas. Prognozowanie rozwoju gospodarczego oraz postępu społecznego wymaga kompleksowej analizy opartej na podejściu interdyscyplinarnym. Migracja zarobkowa stanowi istotny czynnik wpływający na funkcjonowanie gospodarki państwa, a jednocześnie generuje napięcia społeczne.

Zjawisko to skłania do refleksji nad sposobami postrzegania siebie i innych, nad charakterem procesów społecznych oraz nad wyzwaniami związanymi z komunikacją i relacjami międzykulturowymi. Kompleksowa analiza migracji zarobkowej uwzględnia kwestie motywacyjne, zdolność jednostek do akceptacji zmian oraz ich potencjał adaptacyjny w kontekście akulturacji.

Bibliografia

Berry J.W., *Immigration, acculturation and adaptation*, „Applied Psychology. An International Review” 1997, Vol. 46(1), s. 5–34.

Berry J.W., *Psychology of acculturation. Understanding individual moving between cultures*, [w:] R.W. Brislin (Ed.), *Applied Cross-Cultural Psychology*, Sage Publications, London 1990.

Blumer H., *Collective Behavior*, [w:] *New Outline of the Principles of Sociology*, New York 1951.

Bochner S., *The social psychology of cross-cultural relations*, [w:] S. Bochner (Ed.), *Cultures in Contact. Studies in Cross-Cultural Interaction*, Pergamon Press, Oxford 1982.

Byrnes F.C., *Roleshock: An occupational hazard of American technical assistants abroad*, „The Annals” 1966, Vol. 368, s. 95–108.

[24] H.C. Triandis, *Culture and Social Behavior*, McGraw-Hill, New York 1994.

Camilleri C., Malewska-Peyre H., *Socialization and identity strategies*, [w:] J.W. Berry, P.R. Dasen, T.S. Saraswathi (Eds.), *Handbook of Cross-Cultural Psychology. Basic Processes and Human Development*, Allyn & Bacon, Boston 1997.

Erikson E., *Tożsamość a cykl życia*, Zysk i S-ka, Poznań 2004.

Fisher R.J., *The social psychology of intergroup and international conflict resolution*, Basic Books, New York 1990.

Frankl V.E., *Psychotherapy and Existentialism: Selected Papers on Logotherapy*, Simon & Schuster, New York 1985.

Furnham A., Bochner S., *Culture Shock. Psychological Reactions to Unfamiliar Environments*, Methuen, London–New York 1986.

Furnham A., Shiekh S., *Social support correlates of mental health in Asian immigrants*, „International Journal of Social Psychiatry" 1998, Vol. 39(1), s. 22–33.

Graves T., *Psychological acculturation in a tri-ethnic community*, „Southwestern Journal of Anthropology" 1967, Vol. 23, s. 337–350.

Gullahorn J.E., Gullahorn J.T., *An extension of the U-curve hypothesis*, „Journal of Social Issues" 1963, Vol. 19(3), s. 33–47.

Guthrie G.M., *A behavioral analysis of culture learning*, [w:] R.W. Brislin, S. Bochner, W.J. Lonner (Eds.), *Cross-Cultural Perspectives on Learning*, Sage Publications, Beverly Hills 1975.

International Organization for Migration, *World Migration Report*, IOM, Geneva 2020.

Kim U., *Acculturation of Korean immigrants to Canada*, rozprawa doktorska, Queen's University, Canada 1998.

Kozak M., *Ekonomiczne aspekty migracji*, [w:] K. Markowski (red.), *Ekonomiczny aspekt migracji*, Wydział Nauk Społecznych KUL, Lublin 2009.

Lymar E., *Motywacja a migracja zarobkowa*, „Przegląd Samorządowy Pomorze" 2022, grudzień, s. 14.

Lymar E., *Zjawisko migracji zarobkowej oraz zadania edukacji i biznesu we wdrażaniu procesów integracyjnych*, „Przegląd Samorządowy Pomorze" 2019, wrzesień, s. 15.

Malzberg B., Lee R., *Social and psychological problems of acculturation*, [w:] D. Landis, R.S. Bhagat (Eds.), *Handbook of Intercultural Training*, Sage Publications, Thousand Oaks 1996.

Marcia J.E., *The Ego Identity Status Approach to Ego Identity*, [w:] J.E. Marcia, A.S. Waterman, D.R. Matteson, S.L. Archer, J.L. Orlofsky (Eds.), *Ego Identity. A Handbook for Psychosocial Research*, Springer, New York 1993.

Maslow A., *Motivation and Personality*, Harper, New York 1954.

Mueller C.F., *The Economics of Labor Migration. A Behavioral Analysis*, Academic Press, New York 1982.

Oberg K., *Culture shock: Adjustment to new cultural environments*, „Practical Anthropology" 1960, Vol. 7, s. 177–182.

Redfield R., Linton R., Herskovits M.J., *Memorandum on the study of acculturation*, „American Anthropologist" 1936, Vol. 38, s. 149–152.

Smalley W.A., *Culture shock, language shock, and the shock of self-discovery*, „Practical Anthropology" 1963, Vol. 10, s. 49–56.

Tajfel H., *Human Groups and Social Categories. Studies in Social Psychology*, Cambridge University Press, Cambridge 1981.

Triandis H.C., *Culture and Social Behavior*, McGraw-Hill, New York 1994.

Migracja a dzieci. Kwestie i zadania edukacji

Natalia Lymar
Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu

Streszczenie

Artykuł analizuje wpływ migracji na dzieci oraz wyzwania stojące przed systemem edukacji w kontekście rosnącej mobilności społecznej. Wskazuje, że migracja, choć nie jest zjawiskiem nowym, w XXI w. nabrała szczególnego znaczenia, wpływając na bezpieczeństwo ekonomiczne, kulturowe i psychologiczne. Szczególną uwagę poświęcono dzieciom z doświadczeniem migracyjnym, które muszą sprostać adaptacji do nowych warunków społecznych i kulturowych, a w przypadku wieku szkolnego – także do wymagań edukacyjnych. Proces ten jest złożony i może przebiegać zarówno pozytywnie, jak i w sposób generujący kryzysy tożsamości, stres akulturacyjny czy zaburzenia emocjonalne. Autorzy omawiają problemy psychospołeczne dzieci migrantów, odwołując się do teorii rozwoju (Erik Erikson, Urie Bronfenbrenner) oraz koncepcji deprywacji. Podkreślają znaczenie relacji rówieśniczych, mechanizmów radzenia sobie ze stresem i roli szkoły jako przestrzeni adaptacji. Wskazano, że trudne sytuacje życiowe mogą być zarówno źródłem kryzysów, jak i bodźcem do rozwoju osobistego. Jednocześnie brak wsparcia, bariery językowe, różnice kulturowe i nieprzygotowanie kadry pedagogicznej zwiększają ryzyko marginalizacji i problemów edukacyjnych. W części dotyczącej edukacji omówiono zadania szkoły w zakresie integracji dzieci migrantów: przygotowanie nauczycieli do pracy w klasach wielokulturowych, rozwijanie kompetencji międzykulturowych, przeciwdziałanie stereotypom i tworzenie przyjaznego środowiska. Zwrócono uwagę na regulacje prawne zapewniające dostęp do edukacji, dodatkowe zajęcia językowe i wyrównawcze oraz wsparcie psychologiczno-pedagogiczne. Artykuł podkreśla, że edukacja jest kluczowym narzędziem integracji, a jej skuteczność zależy od elastyczności programów, otwartości na różnorodność i współpracy między instytucjami. W podsumowaniu autorzy wskazują na konieczność interdyscyplinarnego podejścia, łączącego aspekty prawne, pedagogiczne i psychologiczne, aby zapewnić dobrostan dzieci z doświadczeniem migracyjnym i sprzyjać ich harmonijnemu rozwojowi w nowych warunkach.

Słowa kluczowe: dzieci z doświadczeniem migracyjnym, adaptacja szkolna, stres akulturacyjny, kryzys tożsamości, deprywacja psychologiczna, edukacja międzykulturowa, bariery językowe, kompetencje nauczycieli, integracja w klasie wielokulturowej, wsparcie psychologiczno-pedagogiczne.

Migration and Children. Issues and Educational Tasks

Abstract

This article explores the impact of migration on children and the challenges faced by educational systems amid growing global mobility. While migration is not historically new, its scale and dynamics in the 21st century have profound implications for economic, cultural, and psychological security. Particular attention is given to children with migration experience,

who must adapt to new social and cultural environments and, for school-aged children, to educational requirements. This process is complex and may lead to positive outcomes or trigger identity crises, acculturative stress, and emotional disturbances. The paper discusses psychosocial issues affecting migrant children, referencing developmental theories (Erik Erikson, Urie Bronfenbrenner) and deprivation concepts. It emphasises the importance of peer relationships, coping mechanisms, and the school as a key space for adaptation. Difficult life situations are presented as both sources of stress and opportunities for personal growth. However, lack of support, language barriers, cultural differences, and insufficient teacher preparedness increase the risk of marginalisation and educational failure. In the educational context, the article outlines the school's role in integrating migrant children: preparing teachers for multicultural classrooms, fostering intercultural competence, combating stereotypes, and creating inclusive environments. Legal provisions ensuring access to education, supplementary language and remedial classes, and psychological-pedagogical support are highlighted. Education is portrayed as a crucial tool for integration, whose effectiveness depends on flexible curricula, openness to diversity, and institutional cooperation. The conclusion calls for an interdisciplinary approach combining legal, pedagogical, and psychological perspectives to secure the well-being of children with migration experience and promote their harmonious development in new social settings.

Keywords: migrant children, school adaptation, acculturative stress, identity crisis, psychological deprivation, intercultural education, language barriers, teacher competence, multicultural classroom integration, psychological and pedagogical support.

Wstęp

Jedną z najbardziej dynamicznych i widocznych zmian jest aktywny proces migracji ludzi. Miliony ludzi z różnych powodów opuszczają swoje kraje, przeprowadzają się do innej przestrzeni geograficznej, kulturowej, językowej, mentalnej. Obserwujemy aktywny proces zmniejszenia uzależnienia człowieka od miejsca. Jak zauważył Zygmunt Bauman, współczesny świat charakteryzuje mobilność, a przemieszczenia zagraniczne są tego przykładem. Koncepcje mobilności podkreślają, że oderwanie się ludzi od miejsca i stawanie się „człowiekiem świata", determinuje badania i refleksje związane z relacją człowieka z miejscem. Ukazują znaczenie miejsca w budowaniu tożsamości człowieka i jego identyfikacji. Doświadczenie miejsca jest udziałem ludzi mobilnych, a samo miejsce stanowi proces, a więc nie jest, lecz staje się[1].

Migracja ludzi nie jest nowością historyczną, ale to głównie w XX w. i na początku XXI w. w oparciu o osiągnięcia nauk społecznych przystąpiono do naukowego i praktycznego badania zjawiska migracji. Związane to też jest ze świadomością zależności charakteru przebiegu procesu migracji z szeroko pojmowaną kwestią bezpieczeństwa, w tym ekonomicznego, kulturowego, społecznego czy psychologicznego. Jednym z obiektów uwagi badaczy stały się dzieci z doświadczeniem migracyjnym.

Dzieci migrantów, które migrują wraz z rodzicami, stają przed ważnym wyzwaniem: przystosować się do nowej sytuacji, wejść w nowe role społeczne i psychologiczne, adaptować się w nowej przestrzeni społecznej i kulturowej. Dodatkowe wyzwania przeżywają dzieci w wieku szkolnym. Zgodnie do wieku muszą oswoić

[1] Z. Bauman, *Globalizacja. I co z tego wynika*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2002.

się w nowych warunkach otoczenia społecznego przez pryzmat uczestnictwa w procesie kształcenia się. Badacze zwracają uwagę, że rozwiązanie tego zadania nie ma jednoznacznie wyznaczonego przebiegu, a wiąże się z różnymi możliwościami i skutkami. Dzieci z doświadczeniem migracyjnym mogą postrzegać wyjazd jak część przygody na pewnym etapie swojego życia, mogą również odebrać fakt przeprowadzki jako tragiczne wydarzenie. Jednocześnie, jak zauważa Anna Krasnodębska, migracja może sprzyjać i intensyfikować realizowanie jednych ról i odchodzenie od innych[2].

W ostatnich 10–15 latach w polskich szkołach jest coraz więcej dzieci i nauczycieli pochodzenia obcego. Oznacza to, że szkoła staje się środowiskiem wielokulturowym, co powoduje konieczność dostosowania jej pracy do potrzeb i problemów uczniów, ich przekonań, kultury i wzorców, aby ułatwić im wejście w proces uczenia się i integrację ze środowiskiem szkolnym i klasowym oraz umożliwić rozwijanie niezbędnych kompetencji i umiejętności.

W celu wychowania i nauczania dzieci migrantów szkoła zobowiązana jest do odpowiedniego przygotowania kadry pedagogicznej do pracy w wielokulturowym systemie klasowym. W tym kontekście bardzo ważne jest, aby nauczyciele zdobywali i poszerzali swoją wiedzę i kompetencje kulturowe, szanowali granice i kulturę swoich uczniów oraz integrowali ich ze środowiskiem szkolnym. Ważną rolę w szkołach odgrywa edukacja kulturalna, która rozwija w uczniach szacunek dla innych kultur i przekonań, tolerancję, poszanowanie praw człowieka, współpracę z „innymi" ludźmi, a także zwalczanie stereotypów i skłonności do wszczynania konfliktów oraz wyobcowania kulturowego.

Problemy dzieci z doświadczeniem migracyjnym – aspekt psychologiczno-społeczny

Cały okres dorastania upływa pod znakiem nawiązywania relacji z rówieśnikami i dorosłymi, odpowiadających nabytym wartościom i normom społeczno-kulturowym. W dużej mierze to w ramach tych relacji nastolatek przywłaszcza sobie doświadczenia społeczne i historyczne, przyswaja ważne społecznie normy i funkcje oraz zapoznaje się z treścią ról społecznych. Potrzeba nastolatka zajęcia określonego miejsca w życiu społecznym, oceny siebie w systemie „ja i mój udział w życiu", a także wyraźna potrzeba komunikacyjna determinują wiodące typy aktywności dorastania, do których należą działania prospołeczne i komunikacja.

Analiza prac poświęconych problemom psychologicznym pojawiającym się u dorastających migrantów do zmieniających się warunków życia pozwoliła na scharakteryzowanie kilku ujęć teoretycznych. Tradycyjne, klasyczne teorie traktują adolescencję jako okres „kryzysu normatywnego" – wiek jest początkowo chorobotwórczy. Centralna koncepcja dorastania Erika H. Eriksona dowodzi, że większość nastolatków przechodzi ten wiek bez objawów i konsekwencji patogennych lub

[2] A. Krasnodębska, *Wybrane problemy edukacyjne dzieci imigrantów. Znaczenie przestrzeni i miejsca w ich procesie adaptacji*, [w:] A. Karpińska, W. Wróblewska, P. Remża (red.), *Edukacja zorientowana na ucznia i studenta*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2021, s. 189–202.

kryminogennych. W szczególności autor argumentuje, że pomimo głębokich zmian psychofizycznych adolescenta, w rzeczywistości zachowuje on względną stabilność i minimalne napięcie[3]. Wynika to z faktu, że w każdym okresie, dany nastolatek jest skupiony na jednym, konkretnym problemie, który „wszedł w centrum" jego uwagi; ten problem jest dla niego najbardziej istotny.

W sytuacji migracji ujawnia się specyfika wpływu czynników socjalizacyjnych na jednostkę. W procesie socjalizacji młodzieży z rodzin migranckich najważniejszą rolę odgrywają: czynniki makro (wypychanie osobowości ze środowiska), mezaczynniki (warunki dzisiejszego życia nastolatka w najbliższym mikrospołeczeństwie) i wreszcie mikroczynniki (reakcja osobowości na te warunki).

Na podstawie badań przeprowadzonych przez Krystynę M. Błeszyńską nt. skoncentrowanych potrzeb edukacyjnych uczniów z doświadczeniem migracyjnym, można wymienić cztery obszary problemowe[4]:

- specyfika kulturowa uczniów i wynikające z tego zróżnicowanie kulturowe zajęć,
- praca szkolna, problemy wynikające z różnorodności kulturowej uczniów,
- kompetencje nauczycieli, a raczej poczucie bezradności i niekompetencji nauczycieli w pracy z niejednorodną grupą kulturalny,
- wspieranie potrzeb uczniów i ich rodzin oraz nauczycieli w codziennej współpracy.

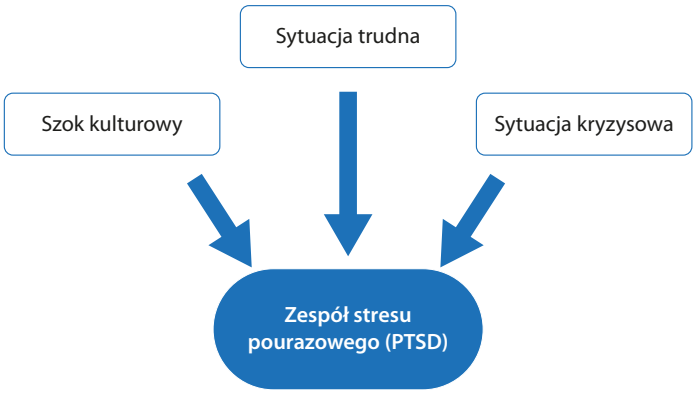
Nastolatek będący w procesie rodzinnej migracji napotyka jednocześnie kilka przeszkód, co oznacza, że pedagogicznie poprawna i owocna dla rodziców i nauczycieli będzie cierpliwa pomoc w rozwiązywaniu sytuacji kryzysowych, przezwyciężaniu pojawiających się problemów interakcji międzykulturowych, bez zaostrzania naturalnych problemów młodzieży z pobłażliwością, obojętnością lub odwrotnie – nadmiernymi wymaganiami.

Stawianie czoła sytuacjom stresowym jest wpisane w życie każdego dziecka, a sytuacje trudne są ważnym elementem rozwoju, ponieważ stwarzają okazje do trenowania umiejętności radzenia sobie ze stresem i uczą nowych sposobów rozwiązywania problemów. Dla dzieci z doświadczeniem migracyjnym, które były świadkami traumatycznego zdarzenia, sytuacja trudna i kryzysowa powiązana czasami z szokiem kulturowym może być przyczyną PTSD (zespołu stresu pourazowego), co przedstawiono na rys. 1.

Każde z wymienionych pojęć odzwierciedla: dyskomfort psychologiczny jednostki, silne reakcji stresowe, uczucie dezorientacji przy zmianie środowiska, nieprzyjemne emocje, co możemy zauważyć w definicjach umieszczonych niżej.

[3] E.H. Erikson, *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Wydawnictwo Rebis, Warszawa 2000.

[4] K.M. Błeszyńska, *Dzieci obcokrajowców w polskich placówkach oświatowych – perspektywa szkoły. Raport z badań*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2010, https://ore.edu.pl/wp-content/uploads/phocadownload/dzieci-obcokrajowcw-w-polskich-placwkach-owiatowych-perspektywa-szkoy.-raport-z-bada.pdf.

Rys. 1. Skutki traumatycznych zdarzeń jako przyczyna PTSD

Źródło: K.M. Błeszyńska, *Dzieci obcokrajowców w polskich placówkach oświatowych – perspektywa szkoły. Raport z badań*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2010, https://ore.edu.pl/wp-content/uploads/phocadownload/dzieci-obcokrajowcw-w-polskich-placwkach-owiatowych-perspektywa-szkoy.-raport-z-bada.pdf, s. 9.

Szok kulturowy może być definiowany jako „zaburzenie funkcjonowania psychosomatycznego wywołane przedłużającym się kontaktem z inną i nieznaną kulturą. W wyniku zderzenia kultur dochodzi do wytworzenia napięcia, silnych reakcji stresowych i uczucia dezorientacji, frustracji i bezradności wynikających z nieznajomości symboli, rytuałów i zachowań. Reakcja jest tym silniejsza, im większe są różnice kulturowe, a co za tym idzie, bardziej wrogie nastawienie do nowego środowiska”[5].

Sytuacja trudna to sytuacja stresowa, która wiąże się z przeżywaniem nieprzyjemnych emocji i wymaga od osoby, która jej doświadcza, dużego wysiłku oraz mobilizacji w radzeniu sobie z nią. Specyfikę przeżywania sytuacji trudnej stanowi konieczność wyjścia z tzw. strefy komfortu.

Sytuacja kryzysowa z kolei charakteryzuje się tym, iż jest zdarzeniem nieprzewidzianym, zwykle występującym nagle i wymagającym zastosowania nowych sposobów radzenia sobie, gdyż dotychczasowe okazują się niewystarczające[6].

W szkole dzieci i młodzież przeżywają wiele sytuacji stresowych związanych z funkcjonowaniem poznawczym, emocjonalnym i społecznym w danym środowisku. Cechą wspólną kryzysu sytuacyjnego i rozwojowego jest wymaganie od dziecka zwiększonego wysiłku adaptacyjnego, rozumianego jako konieczność dopasowania i zmiany zachowania w kontekście danej sytuacji życiowej. Kryzysy sytuacyjne stanowią większe zagrożenie dla zdrowia psychicznego dziecka niż kryzysy rozwojowe.

W zachowaniach i działaniach młodzieży stwierdza się też: naruszenie jedności jednostki, zniekształcenie obrazu świata i postrzegania siebie, utratę zaufania do

[5] B. Czarnecka, *W poszukiwaniu oznak szoku kulturowego – polskie imigrantki w Wielkiej Brytanii*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Sociologica” 2012, tom 4(2), s. 119, https://oldifis.up.krakow.pl/studia_sociologica/images/SS_IV_2/Czarnecka.pdf.

[6] J.C. Czabała, *Poradnictwo psychologiczne*, [w:] J.C. Czabała, S. Kluczyńska (red.), *Poradnictwo psychologiczne*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2015.

innych czy samoizolację z przejawami lęku i agresywności. Istnieją doświadczenia różnic między dawnym a obecnym środowiskiem ich życia, co wpływa na relacje międzyludzkie migrantów, mikroklimat w zespole wychowawczym, relacje rodzinne i samoobsługowe, organizację życia i wypoczynek, stosunkowo holistyczną samoocenę i poczucie własnej wartości.

Subkultura dziecięca to przestrzeń semantyczna, w której koncentrują się wartości, postawy, metody działania, formy komunikacji, realizowane w procesie interakcji dziecka ze światem zewnętrznym w określonej historyczno-społecznej sytuacji rozwojowej.

W procesie migracji, wraz ze zmianą przestrzennych, kulturowych i społecznych granic życia, zmieniają się wyobrażenia dziecka o całym obrazie świata, o ludziach i o sobie samym. Sytuacja ta odciska swoje piętno na kształtowaniu się osobistych mechanizmów adaptacyjnych i strategii przetrwania u dzieci i dorosłych w nowych społeczno-kulturowych warunkach środowiskowych, a w niektórych przypadkach przyczynia się do wzmocnienia tendencji zależnościowych i marginalizacyjnych.

Przejawy trudnej sytuacji życiowej w życiu dzieci migrantów

Na sytuację życiową składają się: obiektywne (zewnętrzne) oraz podmiotowe (wewnętrzne) uwarunkowania aktywności życiowej jednostki. Funkcjonuje to na poziomie świadomym i nieświadomym, który istnieje obiektywnie, ale nie jest dostrzegany przez jednostkę. Sytuację życiową z jednej strony determinują przeszłe wydarzenia z życia jednostki, z drugiej stabilne warunki charakterystyczne dla obecnego okresu jej życia. Sytuacja życiowa determinuje proces uświadamiania sobie przez człowieka sensu jego życiowej aktywności (wygląd, akt uprzedmiotowienia, oświecenie). Tak więc ścieżka życiowa jednostki wiąże się z przechodzeniem przez różne sytuacje krytyczne, które mogą zmienić życie, nadać mu sens, uczynić je pełniejszym i sensowniejszym.

Kierunek tych zmian będzie zależał od cech osobowości jednostki i jej zdolności do integracji doświadczeń psychotraumatycznych z dalszym rozwojem. Sytuacje życiowe wymagają elastycznego reagowania, dzielą się na codzienne i złożone. Każdy człowiek w ciągu swojego życia, w różnych sferach swojej egzystencji, znajduje się w trudnej sytuacji, która jest nieodłącznym elementem jego rozwoju i jest w stanie zmienić postrzeganie otaczającego świata.

Trudna sytuacja życiowa jest wiodącym psychologicznym mechanizmem przemian osobowości i głównym bodźcem do zmian wewnętrznych. Daje szansę przemyślenia własnej egzystencji i zbudowania nowego stanowiska wobec własnych działań życiowych. Potrafi zreorganizować przestrzeń życiową, zapewniając nowy jakościowy rozwój osobowości. Przeżywając trudną sytuację życiową, człowiek jest w stanie przemyśleć orientację na wartości, odnaleźć osobiste znaczenia i lepiej poznać siebie.

Trudna sytuacja życiowa kształtuje nowe właściwości psychiczne, wzmacnia sferę afektywną i poprawia poznawczo, integrując nowo nabyte doświadczenia, zapewnia jakościowo nowe funkcjonowanie zachowania jednostki. Wzmacnia

wolę, zatwardza ducha i poszerza możliwości rozwoju osobistego. Trudna sytuacja życiowa jest psychologicznym regulatorem, który internalizując poprzez bodźce zewnętrzne w bodźce wewnętrzne, kształtuje nową formację osobowości, pomaga budować konstruktywne powiązania między przeszłością, teraźniejszością i przyszłością, aby skutecznie ukierunkować się na nowe osiągnięcia.

Trudna sytuacja życiowa zapewnia nie tylko rozwój osobisty, ale także ujawnia indywidualność, która przejawia się w wyjątkowym doświadczeniu rozwiązania problemu. Zatem doświadczając trudnej sytuacji życiowej, człowiek poprzez ból i cierpienie jest w stanie wyzdrowieć, wyrobić sobie odporność. To z kolei pozwala pokonywać przeszkody, znajdować zalety w każdej sytuacji, odczuwać satysfakcję i skutecznie budować życie, zapewnić poczucie wewnętrznej równowagi i ogólnego dobrostanu psychicznego, przyczynić się do rozwoju kreatywności, odpowiedzialnego podejścia do przepływu życia.

Źródłem trudnej sytuacji życiowej mogą być zarówno własne działania człowieka, jak i wpływy zewnętrzne. Trudna sytuacja życiowa może powodować deformację aktywności życiowej jednostki. Sytuacje te powstają albo w przypadku braku równowagi w systemie relacji między jednostką a jej otoczeniem, lub w przypadku niezgodności między celami, aspiracjami i możliwościami ich realizacji a cechami osobowości. Takie sytuacje stawiają zwiększone wymagania wobec zdolności jednostki, jej potencjału, stymulując jej aktywność. Generalnie przez trudną sytuację życiową rozumie się sytuację znaczącą dla osoby o wysokim stopniu niepewności. Trudna sytuacja życiowa pogarsza głównie warunki życia człowieka, podczas gdy może być trudna tylko subiektywnie. Wystąpienie trudnej sytuacji życiowej jest wynikiem splotu zewnętrznych uwarunkowań sytuacji i indywidualnych cech człowieka, które wpływają na ocenę sytuacji jako trudnej.

Zewnętrznymi, obiektywnymi uwarunkowaniami złożonej sytuacji życiowej mogą być: nieadekwatność algorytmów nawykowych zachowań społecznych, zakłócenie bieżącej aktywności społecznej, niepewność perspektyw rozwoju wydarzeń, pojawienie się nowego systemu wymagań wobec osoby, pojawienie się sytuacji stresowych. Obiektywne warunki obejmują okoliczności, których dana osoba nie może kontrolować, ponieważ są one niezależne od jej woli. Uwarunkowania wewnętrzne to subiektywne uwarunkowania, w których trudna sytuacja życiowa postrzegana jest jako przeszkoda w adekwatnej pełnej realizacji czynności życiowych.

Istotną rolę w rozwiązaniu trudnej sytuacji życiowej odgrywa jej postrzeganie. Jeśli trudna sytuacja życiowa jest postrzegana przez osobę jako przeszkoda w osiągnięciu celu i może powodować uczucie dystresu, wówczas charakteryzuje się uczuciem niepokoju, aktywacją mechanizmów obronnych psychicznych, frustracją, dezorientacją, a czasem stresem neuropsychologicznym. Wyjątkowo złożone sytuacje zagrażające życiu ludzkiemu (np. powodzie czy trzęsienia ziemi) mogą powodować zespół stresu pourazowego. Osoba znajdująca się w obiektywnie lub subiektywnie trudnej sytuacji życiowej może doświadczać różnych specyficznych reakcji z powodu silnych przeżyć i cierpień: nieadekwatnego postrzegania rzeczywistości i zachowania, chorób psychosomatycznych, zaburzeń nerwicowych. Powstają w warunkach niezrealizowanego celu i charakteryzują się utratą sensu życia, akceptacją chorobotwórczych wartości i postaw propagowanych

przez społeczeństwo. Trudna sytuacja życiowa na skutek wpływów zewnętrznych zakłóca przystosowanie się człowieka do życia i uniemożliwia zaspokojenie jego podstawowych potrzeb życiowych.

Trudne sytuacje życiowe dają możliwość skutecznego reagowania na wyzwania egzystencjalne, zapewniają samorealizację i rozwój osobisty. Stanowią psychologiczną podstawę twórczości życiowej jednostki, dają głębokie zrozumienie drogi życiowej, własnych wartości i postaw życiowych[7]. Główną pozytywną konsekwencją rozwiązania trudnej sytuacji życiowej jest rozwój osobisty, dlatego Abraham Maslow zauważył, że najbardziej znaczącym doświadczeniem w życiu jednostki, która osiągnęła samorealizację, jest tragedia, pod wpływem której zmuszony był patrzeć na życie inaczej, aby zmienić swój pogląd na świat[8].

Problem tożsamości u dzieci z doświadczeniem migracyjnym

Każde dziecko potrzebuje fizycznego, psychicznego i moralnego wsparcia ze strony odpowiednich dorosłych, aby zdrowo rosnąć i rozwijać się (fizycznie i moralnie). Poprzez interakcje społeczne dzieci nabywają tożsamość płciową i etniczną, uczą się norm i wartości określonych kulturowo, uczęszczają do instytucji edukacyjnych i innych instytucji społecznych oraz uczą się być aktywnymi członkami swoich społeczności[9]. Jednocześnie negatywne przejawy znaczących dorosłych (znęcanie się, brak opieki itp.) mogą być niezwykle destrukcyjne.

Rozwój, uczenie się i socjalizacja przeplatają się ze specyficznym kontekstem kulturowym, w którym występują. W procesie wzrostu dzieci uczą się od innych ludzi, jak zachowywać się w społeczeństwie. Oznacza to, że coraz lepiej rozumieją, jak postrzegają je inni i jak kontrolować swoje zachowanie, aby było bardziej akceptowalne dla innych. Procesy poznawcze i edukacyjne, do których przyczyniają się inni, odgrywają rolę w kształtowaniu osobowości, odpowiednich ról płciowych, kontroli zachowań antyspołecznych i prospołecznych oraz w kształtowaniu moralności. Środowisko wpływa na dziecko, a dziecko wpływa na swoje środowisko. Wszystko to składa się na interaktywny i ekologiczny model rozwoju dziecka[10].

Erik H. Erikson poświęca wiele uwagi procesowi kształtowania się tożsamości. Opisał 5 różnych etapów psychospołecznych, przez które musi przejść dziecko, zapewnia wgląd w możliwy rozwój tożsamości. W niniejszym badaniu uwagę skupiono na 4. i 5. etapie, związanych z kryzysowym stanem psychicznym dzieci[11]:

---

[7] A.S. Waterman, S.J. Schwartz, B.L. Zamboanga, R.D. Ravert, M.K. Williams, B.V. Agocha, S.Y. Kim, B.M. Donnellan, *The Questionnaire for Eudaimonic Well-Being. Psychometric properties, demographic comparisons, and evidence of validity*, „The Journal of Positive Psychology" 2010, Vol. 5(1), s. 41–61, https://doi.org/10.1080/17439760903435208.

[8] A. Maslow, *Motywacja i osobowość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

[9] Save the Children, *Annual Report 2004*, Save the Children Federation, Westport 2004, https://image.savethechildren.org/save-the-children-annual-report-2004-ch11042165.pdf/g7gt2t34r-5ju85hq4ah52sbt7f38gguh.pdf.

[10] U. Bronfenbrenner, *The Ecology of Human Development. Experiments by Nature and Design*, Harvard University Press, Cambridge 1979.

[11] E.H. Erikson, *Dzieciństwo i społeczeństwo*...; E.H. Erikson, *Tożsamość a cykl życia*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2004.

- Etap 4. Czwarty kryzys psychospołeczny występuje w wieku szkolnym. To tutaj dziecko zaczyna uczyć się bardziej formalnych umiejętności życiowych, jak budowanie relacji z rówieśnikami według określonych zasad. Potrzeba samodyscypliny wzrasta z każdym rokiem. Dziecko, które pomyślnie przeszło przez poprzednie kryzysy psychospołeczne, które jest pewne siebie, niezależne i proaktywne, dość łatwo nauczy się pracowitości. Jednak nieufne dziecko będzie niepewne co do przyszłości. Nieśmiałe dziecko z poczuciem własnej winy będzie czuło się pokonane i gorsze.
- Etap 5. Podczas piątego kryzysu psychospołecznego dziecko, już jako nastolatek, uczy się zadowalająco i radośnie odpowiadać na pytanie: „Kim jestem?". Ale nawet najlepiej przygotowani nastolatkowie odczuwają pewne rozmycie tożsamości roli. Większość chłopców i prawdopodobnie większość dziewcząt ucieka się do drobnych wykroczeń, dominują w nich nastroje buntownicze, zwątpienie w siebie może całkowicie przytłoczyć młodego człowieka.

Erikson uważa, że w okresie udanej wczesnej adolescencji młody człowiek nabiera pewności siebie w przeciwieństwie do niższości i niepewności. Młodzież raczej eksperymentuje z różnymi, zwykle konstruktywnymi rolami, niż przyjmuje „negatywną tożsamość" (np. przestępczość). Tak naprawdę chce coś osiągnąć i to osiąga, zamiast być „sparaliżowanym" poczuciem niższości. W późniejszym okresie dojrzewania ustala się wyraźna tożsamość płciowa męskości lub kobiecości. Nastolatek odnoszący sukcesy, szuka przywództwa, kogoś, kto go zainspiruje, i stopniowo rozwija zestaw ideałów zgodnie z obowiązującymi normami społecznymi[12].

Adaptacyjne reakcje na stres są wynikiem mechanizmów radzenia sobie, które z kolei powstają w wyniku równowagi między mniej lub bardziej długotrwałymi czynnikami ryzyka i czynnikami ochronnymi[13]. Mechanizmy radzenia sobie to psychospołeczne umiejętności lub zdolności, nabywane i rozwijane przez całe życie przez dziecko, które pomagają mu psychicznie radzić sobie z różnymi sytuacjami. Konstruktywne mechanizmy radzenia sobie zwiększają odporność dzieci na trudne doświadczenia i sprzyjają zdrowemu rozwojowi psychospołecznemu.

Zagadnienia tożsamości osobowej, relacji międzyludzkich i komunikacji zawsze były przedmiotem rozważań w historii filozofii i antropologii pedagogicznej. Jednak współcześnie kwestia ta staje się jedną z najpilniejszych, co wiąże się z koniecznością przezwyciężenia tendencji do całkowitej alienacji jednostki we współczesnym społeczeństwie, w trakcie której traci ona prawdziwy sens własnej egzystencji i coraz częściej zaczyna być uważana za w aspekcie celowego działania pełnienia określonej funkcji społecznej.

Zauważono, że proces alienacji nabiera wyraźnego charakteru w warunkach kultury masowej, dominacji ujednoliconych, zestandaryzowanych norm i wartości narzucanych przez społeczne struktury jednostki, w wyniku czego powstaje „osoba jednowymiarowa". Temu znacznie sprzyja rozwój środków masowego przekazu, które uniemożliwiając bezpośrednie kontakty na żywo, zanurzają jednostkę w wir-

[12] *Ibidem*.

[13] N. Garmezy, *Stress-Resistant Children. The Search for Protective Factors*, [w:] J.E. Stevenson (Ed.), *Recent Research in Developmental Psychopathology, Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Book Supplement nr 4, Pergamon, Oxford 1985.

tualną rzeczywistość. We współczesnym świecie jednostki coraz trudniej jest utożsamić się jako całość, jako własne „ja", ponieważ jest ono podzielone na wiele współistniejących jednocześnie i często sprzecznych obrazów.

Zazwyczaj utrata tożsamości człowieka wiąże się z rozwojem biotechnologii, które poszerzając swoje możliwości, pozwalają na nowy rodzaj ingerencji w życie człowieka, w wyniku czego prawo nie tylko do fizycznej, ale i duchowej integralności człowieka jest naruszone. Pojawia się problem autentyczności egzystencji jednostki, związany z potrzebą samostanowienia i autokonstrukcji, z możliwością realizacji własnego projektu życiowego i personifikacji samego siebie. Pełniąc wiele standardowych ról społecznych we współczesnym społeczeństwie, człowiek może znaleźć się w stanie kryzysu tożsamości.

W nowej rzeczywistości warunkiem koniecznym konfrontacji z konformizmem i umocnienia jest samoświadomość jednostki, która posiada wewnętrzne centrum duchowe, ukształtowany system poglądów na wartości i światopogląd oraz politykę wielokulturowości i kształtuje się w procesie rzeczywistych interakcji komunikacyjnych. Jak podkreśla Jerzy Nikitorowycz, „wielokulturowość to nie obecność obok siebie różnych kultur, co najczęściej określa się pluralizmem, to publiczna przestrzeń, w której różne społeczności mogą wchodzić w interakcje, ubogacać się wzajemnie, a także tworzyć nową wspólnotę bez potrzeby rezygnacji z rdzennej tożsamości"[14].

Aktualne procesy w świecie przemian i modernizacji różnych sfer życia (ekonomicznych, politycznych, społecznych, kulturowych), a również świadomości społecznej, postawiły przed nauką szereg pytań o rolę czynników duchowych w tych procesach. Naukowcy coraz częściej mówią, że wielkim przemianom musi towarzyszyć wstępna modernizacja świadomości społecznej i przezwyciężenie wieloznaczności świata. Jak zauważa Ewa Wysocka, „jakość ludzkiego życia wyznaczana jest przez konieczność poradzenia sobie z wieloznacznością świata i pokonaniem naturalnych kryzysów doświadczanych w biegu życia. Każdy okres rozwoju wiąże się z doświadczeniem charakterystycznego dlań kryzysu, a kryzysy te bezpośrednio – w młodości – związane są z tożsamością"[15].

Relacje z rówieśnikami są ważne dla dobrego samopoczucia nastolatków w różnych kulturach[16]. Należy jednak pamiętać, że młodzież w różnych kulturach spędza różną ilość czasu ze swoimi rówieśnikami[17]. W konsekwencji wpływ rówieśników generalnie nie jest jednolity.

---

[14] J. Nikitorowicz, *Grupy etniczne w wielokulturowym świecie*, Sopot–Łódź 2010.

[15] E. Wysocka, *Wschodząca dorosłość a tożsamość młodego pokolenia – współczesne zagrożenia dla kształtowania tożsamości. Analiza teoretyczna i empiryczne egzemplifikacje*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych" 2013, nr 1.

[16] E. Greenberger, C. Chen, S.R. Tally, Q. Dong, *Family, peer, and individual correlates of depressive symptomatology among U.S. and Chinese adolescents*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology" 2000, Vol. 68(2), s. 209–219, https://doi.org/10.1037/0022-006X.68.2.209.

[17] A.J. Fuligni, H.W. Stevenson, *Time use and mathematics achievement among American, Chinese, and Japanese high school students*, "Child Development" 1995, Vol. 66(3), https://www.jstor.org/stable/1131953; R.W. Larson, S. Verma, *How children and adolescents spend time across the world. Work, play, and developmental opportunities*, „Psychological Bulletin" 1999, Vol. 125(6), s. 701–736, https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.6.701.

Deprywacja jako cecha psychologiczna dzieci z doświadczeniem migracyjnym

Deprywacja można scharakteryzować jako stan społeczno-psychologiczny, którego wystąpienie spowodowane jest aktywnością życiową jednostki w warunkach przedłużającej się deprywacji lub ograniczenia możliwości zaspokojenia potrzeb życiowych.

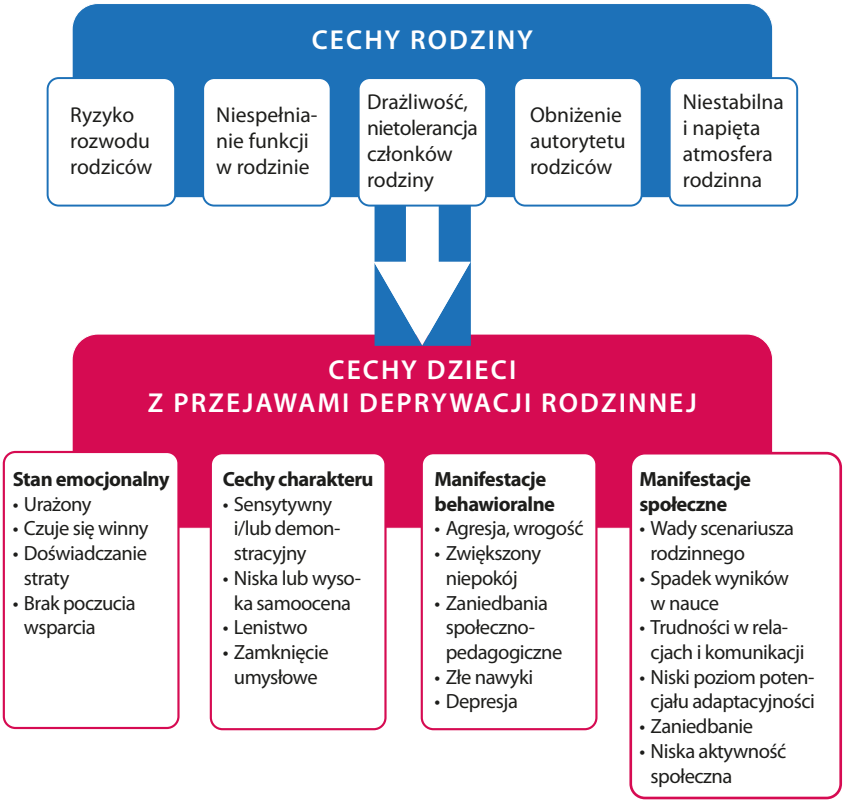
Josef Langmeyer uważa, że deprywacja społeczno-psychologiczna jest stanem społeczno-psychologicznym powstałym w wyniku sytuacji życiowych, w których podmiot nie ma możliwości zaspokojenia niektórych swoich podstawowych (życiowych) potrzeb psychicznych, wystarczającym stopniu przez wystarczająco długi czas[18].

Istnieją inne definicje deprywacji, ale podsumowując ich treść, dochodzimy do wniosku, że istotą pojęcia jest deprywacja, ograniczenie, eliminacja, utrata przez człowieka różnego rodzaju uczuć, emocji i potrzeb, które blokują życie w tym stanie. Jednostkę w takim momencie cechuje depresja, dramatyczne przeżycie, zatopienie się w sobie. Obecnie są analizowane cztery rodzaje deprywacji:

- sensoryczna – jako ograniczenie liczby bodźców sensorycznych lub ich ograniczona zmiana;
- wartości (poznawcza) – pojawia się w warunkach zbyt zmiennego, chaotycznego lub niedostatecznie zmiennego otoczenia zewnętrznego; w takich warunkach struktura otaczającego świata postrzegana jest bez wyraźnego uporządkowania i znaczenia, co nie daje możliwości zrozumienia, przewidzenia i uregulowania niezbędnego do prawidłowego rozwoju poziomu swoistej aktywacji; często naukowcy uważają upośledzenie funkcji poznawczych za jedno ze zjawisk wczesnej deprywacji rodzinnej;
- emocjonalna – polega na ograniczeniu możliwości nawiązania emocjonalnego związku z określoną osobą lub przerwania takiego związku emocjonalnego, jeśli już został nawiązany;
- tożsamości (społeczna) – występuje w warunkach ograniczonej możliwości realizowania pewnej samodzielnej roli społecznej z powodu identyfikacji z osobą dorosłą lub starszym dzieckiem.

Cechy społeczno-psychologiczne rodzin i dzieci z tych rodzin z przejawami deprywacji rodzinnej przedstawiono na rys. 2.

[18] J. Langmeyer, *Psychologické aspekty životní situace dětí v ústavní péči*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1984.

Rys. 2. Cechy społeczno-psychologiczne rodzin i dzieci z tych rodzin z przejawami deprywacji rodzinnej

Źródło: opracowanie własne.

W zakresie deprywacji sensorycznej w sytuacji dzieci migrantów można uwzględnić cierpienia z powodu utraty tradycyjnych obiektów przestrzeni, wpływających na percepcję i przyjęcie świata. Ma to wpływ na poziom zaufania w trakcie poznawania rzeczywistości, a w przypadku dzieci migrantów – często zupełnie nowej rzeczywistości. Stosownie do kwestii wpływu deprywacji sensorycznej na zdolności poznawcze dzieci migrantów, można rozważyć o konieczności analizy bodźców oferowanych przez edukację, bowiem np. zdaniem Donalda E. Broadbenta nadmiar stymulacji jest szkodliwy, „jednakże w tym przypadku system poznawczy dysponuje mechanizmem pozwalającym radzić sobie z przeciążeniem informacyjnym. Jest nim selektywna uwaga”[19].

[19] D.E. Broadbent, *Perception and Communication*, Pergamon Press, New York 1958, https://doi.org/10.1037/10037-000.

Szkoła jako model socjalizacji i przestrzeń adaptacji dzieci z doświadczeniem migracyjnym

Szkoła jest bardzo ważnym miejscem aktywności psychospołecznej dzieci. Zarówno dorośli, jak i rówieśnicy obecni w środowisku szkolnym stanowią wzorce właściwych zachowań społecznych, co może sprzyjać pozytywnym reakcjom dziecka i wzmacniać jego prawidłowe funkcjonowanie społeczne. Przyczynia się to do rozwoju poczucia kompetencji społecznych, co zapewnia rozwój pewności siebie i życzliwości. Ponadto sukcesy w nauce szkolnej czy osiągnięcia w sporcie lub sztuce stwarzają potencjał do wzrostu poczucia własnej wartości i pewności siebie. Zarówno samoocena, jak i pewność siebie mają pozytywny wpływ na umiejętności radzenia sobie. Uczęszczanie do szkoły również wypełnia celową aktywnością dzieciom codzienność, porządkuje i napełnia znaczeniem każdy dzień[20].

Edukacja jest dziedziną twórczości humanistycznej. Sfera edukacji jako systemu technologii humanistycznych polega na wyposażeniu człowieka w środki pracy w sferze społeczno-humanistycznej, nauczeniu go pracy z ludźmi. Mirosław J. Szymański zauważa, że „dużo zależy od mądrości i siły woli samej jednostki, ale też od osób i instytucji, które wspierają ją w rozwoju, wywierają na nią różnorodne wpływy, inspirują do określonych działań, pobudzają lub wyhamowują aspiracje i dążenia”[21].

Najważniejszymi instytucjami socjalizacji są: system oświaty (szkoły i placówki oświatowe), środki masowego przekazu, środowisko pracy, instytucje kultury, Kościół i wspólnoty wyznaniowe. Najważniejszymi filarami socjalizacji są z kolei grupy rówieśnicze, ale i rodzice czy nauczyciele.

Proces socjalizacji jest włączaniem się człowieka w życie społeczne poprzez aktywne przyswajanie norm, wartości i ideałów. Interpretację socjalizacji jako wyniku przyswojenia przez człowieka warunków życia społecznego i aktywnego odtwarzania doświadczeń społecznych można uznać za procesy typowe i indywidualne. Ogólnie biorąc, poprzez socjalizację człowiek poznaje podstawy życia społecznego, system wartości, nabywa wiedzę, umiejętności i nawyki, a również, jak zauważają naukowcy, odbywa się „wchodzenie w kulturę”[22], co daje mu możliwość stania się świadomym uczestnikiem relacji społecznych. Socjalizacja odbywa się w warunkach spontanicznego oddziaływania na osobowość zarówno w różnych sytuacjach życiowych, jak i w warunkach celowego rozwoju osobowości. Jest to złożony proces przyswajania przez jednostkę w ciągu życia norm społecznych i prawnych, wartości kulturowych, wiedzy historycznej, stereotypów zachowań, właściwości społeczno-psychologicznych dla pomyślnego funkcjonowania w społeczeństwie. „Całościowe traktowanie socjalizacji pozwala przedstawiać ów proces jako zintegrowany, trwający całe życie przekaz czynników świadomie internalizowanych

[20] A. Mikuš-Kos, *Promoting the Psychosocial Well Being of Children Following War and Terrorism*, [w:] M.J. Friedman, A. Mikuš-Kos (Eds.), *NATO Security Through Science*, Vol. 4, IOS Press Amsterdam 2005.

[21] M.J. Szymański, *Socjologia edukacji*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013.

[22] J. Modrzewski, D. Sipińska, *Socjalizacja w kategoriach wieku społecznego: dorosłość i starość. Standaryzacja socjalizacji inkluzyjnej: przewodnik i teksty do ćwiczeń z socjologii wychowania*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jana Amosa Komeńskiego, Leszno 2006.

poprzez jednostki działające w konkretnej historycznie określonej rzeczywistości społeczno-kulturowej”[23].

Dzieci migrantów zarobkowych na etapie socjalizacji pierwotnej mają problemy w sferze emocjonalnej i wolicjonalnej, co wpływa na komunikację, edukację i przyszłą pracę. Wyniki w szkole spadają, towarzystwo uliczne zastępuje władzę rodzicielską – wszystko to prowadzi do zaniedbań i zaniedbań społeczno-pedagogicznych, czasem do opóźnionego rozwoju umysłowego. Dziecko takie przestaje być pod wpływem rodziny i szkoły, rozwija się u niego niska samoocena, pojawia się poczucie niepewności emocjonalnej i bezużyteczności, zniekształcone są orientacje wartości i koncepcje moralne, przeżywa trudności w sytuacji stresowej, nie potrafi rozmawiać o swoich doświadczeniach, a idea sensu życia nie jest do końca ukształtowana.

Badania i praktyczne doświadczenia nauczycieli wskazują, że prawie wszystkie dzieci migrantów zarobkowych mają charakterystyczną cechę – naruszenie socjalizacji, które objawia się na różne sposoby: jako nieumiejętność przystosowania się do nieznanego środowiska, do nowych okoliczności, naruszenie orientacji seksualnej, utrata lub brak orientacji na wartości, normy moralne, brak duchowości, utrata zainteresowania wiedzą, złe nawyki, okrucieństwo, agresywność, lenistwo. Dość często mówi się o negatywnych przejawach zachowań dzieci pracowników migrujących jako o mechanizmie ochrony psychologicznej.

Przyjrzyjmy się problemom i możliwym zagrożeniom dla dzieci migrantów (w tym głównie zarobkowych). Pierwszym z nich jest doświadczenie utraty (czy to rodziców, którzy wyjechali za granicę, czy utraty znajomego otoczenia i środowiska). Podczas separacji dziecko odczuwa ból i zmartwienia, tęskni za dorosłym, ten okres jest dla niego bolesny. Istnieje również zagrożenie dezorientacją społeczną. Ze względu na błędy rodziców i bliskich wychowujących, dziecko może mieć problemy z umiejętnością przystosowania się do sytuacji życiowych, nawiązywania relacji i kształtowania własnych pozycji.

Często dzieci migrantów zarobkowych nie mają możliwości pełnego komunikowania się z rodzicami nawet wtedy, gdy przebywają z nimi w innym kraju, ich socjalizacja odbywa się poza rodziną pod wpływem różnych czynników oraz przy braku wsparcia i pomocy. Wynika to przede wszystkim z faktu, że dorośli w nowym miejscu muszą radzić sobie z dużą ilością zadań do rozwiązania, a także doświadczają własnych problemów psychologicznych. Dlatego ważne jest kształtowanie u dzieci migrantów zarobkowych koncepcji sensu życia i osobistych wartości, umiejętności posiadania własnego zdania.

Jak już wspomniano, rozważamy kilka typów dzieci migrantów zarobkowych:

1) te, które jeszcze nie wyjechały z rodzinami za granicę,
2) te, które wyjechały z różnych przyczyn z jednym z rodziców (ekonomiczne, osobiste, polityczne, uchodźcy),
3) przebywających na terytorium innego państwa wraz z rodzinami.

Niezależnie od typu, większość dzieci migrantów boryka się z problemem wyobcowania, dystansu w relacjach rodzinnych. W odległej rodzinie atmosfera

[23] M. Kokociński, *Rola grupy rówieśniczej w procesie socjalizacji młodzieży*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2011.

duchowa jest często pozbawiona spokoju, pokoju i stabilizacji – warunków niezbędnych do pełnego rozwoju duchowego i umysłowego dzieci. W związku z tym wzrasta ryzyko chorób neuropsychiatrycznych, zmniejsza się zdolność adaptacyjna dziecka. Nie ma możliwości poznania szeregu uniwersalnych norm moralnych, często kształtują się sprzeczne uczucia wobec rodziców.

Typowe objawy charakterologiczne dzieci wychowywanych w rodzinach niepełnych migrantów zarobkowych (rozwód lub separacja z powodu okoliczności, np. migracji zarobkowej) to:

1) wrażliwe i/lub demonstracyjne typy akcentowania charakteru (u dzieci z rodzin niepełnych odpowiednio introwertyczny i pobudliwy typ akcentowania charakteru),
2) zachowania agresywne i wrogie młodzieży, dominacja obraźliwości i poczucia winy,
3) przejawy lęku reaktywnego,
4) poziom desocjalizacji i niepokoju,
5) wyższe wskaźniki stopnia poczucia własnej wartości i autoekspresji u dzieci z rodzin odległych w porównaniu z nastolatkami mającymi dwoje rodziców w znanych im okolicznościach (otoczenie, środowisko kulturowe, językowe, społeczne).

Możliwość przystosowania się do nowych warunków, związanych z faktem migracji (np. na ulicy, w rodzinie, środowisku edukacyjnym, w miejscu zdobywania wiedzy) w dużym stopniu zależy od ogólnego poziomu indywidualnego adaptacyjności dziecka, a również od objętości i treści jego wiedzy, sformowania przekonań, systemu wartości. Ogólnie, społeczno-psychologiczna adaptacyjność jest wynikiem procesu przystosowania się człowieka do otaczającego jego środowiska społecznego, w którym uzyskuje się optymalny dla niego stosunek między wewnętrznymi i zewnętrznymi warunkami jego życia i aktywności na różnych polach. Jednocześnie adaptacyjność społeczno-psychologiczna jest wynikiem procesu przezwyciężania przez człowieka trudnych sytuacji życiowych i problemowych, w których wykorzystuje on nabyte wcześniej umiejętności socjalizacyjne, które pomagają mu wchodzić w interakcje bezkonfliktowe z innymi, proaktywnie wykonywać główny rodzaj aktywności, spełniać swoje role społeczne, broniąc się odpowiednio. Ellen Greenberger uważa, że osoba o dostatecznych zdolnościach adaptacyjnych społeczno-psychologicznych jest zdolna do samodzielnego organizowania swojego czasu wolnego i aktywności w różnych sferach życia, potrafi narzucać innym ludziom adekwatne relacje, a swoim zachowaniem odpowiada oczekiwaniom roli w różnych systemach jego stosunków społecznych.

Adaptacyjność w praktyce jest możliwa dzięki stosowaniu strategii radzenia sobie (*coping strategies*), które pozwalają jednostce reagować na wymagające sytuacje życiowe. Według A. Maslowa „radzenie sobie" to poznawcze i behawioralne próby radzenia sobie z wymaganiami zewnętrznymi lub wewnętrznymi, które stale się zmieniają, a osoba ocenia je jako stres, ponieważ przekraczają one jego możliwości radzenia sobie z nimi. Zdaniem Richarda S. Lazarusa i Susan Folkman „radzenie sobie", to celowe zachowanie społeczne człowieka, które pomaga radzić

sobie z trudną sytuacją życiową w sposób adekwatny do jego cech osobistych i sytuacji, poprzez zrozumienie strategii działania[24].

Należy pamiętać, że stan psychiczny dzieci z rodzin migrantów jest niestabilny: mają one niski poziom odporności na stres i zwiększoną skłonność do dezadaptacji w sytuacji stresowej, zwiększony poziom lęku, nadmierną agresywność, zwątpienie w siebie i zwątpienie w siebie. Podobną sytuację obserwuje się zarówno u dzieci oczekujących na rodziców, którzy wyjechali za granicę w domu, jak i tych, które wyjechały za granicę z rodzicami.

Motywacja a uwarunkowania prawne kształcenia dzieci migrantów w Polsce

Edukacja i prawo do niej, oprócz wartości samej w sobie, stanowią jedno z podstawowych narzędzi sprzyjających integracji, na co szczególnie zwrócili uwagę autorzy Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych: „Do pełnego rozwoju osobowości i poczucia godności ludzkiej i umacniać poszanowanie praw człowieka i podstawowych wolności. Są one również zgodne, że nauka powinna umożliwiać wszystkim efektywny udział w wolnym społeczeństwie, rozwijać zrozumienie, tolerancję i przyjaźń między wszystkimi narodami i wszystkimi grupami rasowymi, etnicznymi lub religijnymi (...)" (art. 13 ust. 1)[25].

Szkoła stanowi często pierwszą przestrzeń, która umożliwia nabycie kompetencji niezbędnych do efektywnego przebiegu procesu akulturacyjnego (m.in. komunikacyjnych, międzykulturowych). Przyglądając się temu, w jaki sposób państwo stwarza warunki do integracji cudzoziemców, faktyczne z jednej strony polityka edukacyjna w odniesieniu do cudzoziemców powinna być nastawiona na stworzenie odpowiednich warunków do integracji w ramach systemu edukacji, a z drugiej – powinna być potraktowana jako narzędzie sprzyjające procesowi integracji w ogóle[26].

Nie ulega wątpliwości, że społeczne instytucje socjalizacji uzupełniają i wzmacniają zakorzenione w dzieciach normy moralne oraz elementy różnych subkultur, w tym subkultury dziecięcej. W subkulturze istnieje szczególny system znaczeń, idei, postaw dziecka wobec otoczenia, innych ludzi i samego siebie. Jest to holistyczny obraz świata, który kształtuje się dzięki mechanizmowi internalizacji w procesie interakcji dziecka z przedmiotami oraz jego wspólnych działań z dorosłymi i rówieśnikami.

Tadeusz Waksmundzki wskazuje, że „problem edukacji od zawsze stanowił i stanowi kluczowy aspekt rozważań zarówno w świetle badań migracyjnych, jak

[24] R.S. Lazarus, S. Folkman, *Stress, Appraisal, and Coping*, Springer Publishing Company, New York 1984.

[25] Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. z 1977 r. nr 38 poz. 169

[26] D. Szelewa, *Integracja a polityka edukacyjna*, [w:] *Raporty i analizy*, Centrum Stosunków Międzynarodowych, Warszawa 2010.

i funkcjonowania państwa w ogóle". Waksmundzki zwraca uwagę na prawny aspekt regulacji kwestią równego dostępu do wiedzy[27].

Marta Kozak szczegółowo opisuje prawa dzieci z dodatkowymi potrzebami w nauczaniu (konkretnie – z mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców) w polskim systemie edukacji. Co do dzieci cudzoziemców, mają oni prawo do nauki języka polskiego, do nauki własnego języka i zachowania kultury. Dzieci uznane jako przebywające w trudnej sytuacji życiowej mogą liczyć wsparcie socjalne na tych samych zasadach co dzieci polskie w podobnej sytuacji[28].

Dorota Jaworska z Uniwersytetu Gdańskiego zauważa, że kształcenie cudzoziemców w polskich szkołach jest uregulowane przepisami ustawy o systemie oświaty oraz w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw. Dzieci cudzoziemskie do 18. roku życia, niezależnie od ich statusu, są objęte zarówno prawem, jak i obowiązkiem szkolnym, na warunkach dotyczących obywateli polskich.

Cudzoziemcy podlegający obowiązkowi szkolnemu lub obowiązkowi nauki, którzy nie znają języka polskiego albo znają go na poziomie niewystarczającym do korzystania z nauki, mają prawo do dodatkowych, bezpłatnych zajęć lekcyjnych z języka polskiego, organizowanych tak długo, jak długo potrzebuje tego uczeń. Cudzoziemcy mogą korzystać także z dodatkowych zajęć wyrównawczych z danego przedmiotu nauczania przez okres 12 miesięcy. Łączny wymiar dodatkowych zajęć z języka polskiego i zajęć wyrównawczych nie może przekroczyć 5 godzin tygodniowo. Uczniowie, którzy nie znają języka polskiego, mają prawo do pomocy udzielanej przez osobę władającą językiem kraju pochodzenia, zatrudnioną w charakterze pomocy nauczyciela przez dyrektora szkoły nie dłużej niż przez okres 12 miesięcy.

Doświadczenie specjalistów poradni psychologiczno-pedagogicznych pokazuje, że pierwsze problemy dzieci migrantów są zauważane już w przedszkolu. Najbardziej zauważalne stają się trudności adaptacyjne dziecka w grupie rówieśniczej. Może to przebiegać w formie zaburzeń funkcjonowania społecznego, którym towarzyszy nadmierna pobudliwość, agresja lub wycofywanie się ze związków. Taki stan może być spowodowany np. brakiem całkowitej bądź dostatecznej znajomości języka polskiego, obawami separacji społecznej lub problemach rozwojowych pojawiających się w tym okresie życia. Przyczyną problemowego zachowania może być również stres i napięcie emocjonalne związane ze zmianą sytuacji życiowej, niepełnym zaspokojeniem indywidualnych potrzeb.

Dzieci migrantów przebywają w przedszkolu znacznie dłużej niż ich polscy rówieśnicy, często to stanowi 10–11 godzin dziennie. W dużej mierze jest to zwią-

---

[27] T. Waksmundzki, *Problemy edukacyjne dzieci cudzoziemców w polskich szkołach*, [w:] E. Ślachcińska, H. Marek (red.), *Edukacja międzykulturowa w warunkach kultury globalnej. Od rozważań definicyjnych do praktycznych zastosowań*, t. 3, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2014, s. 256.

[28] M. Kozak, *Prawa dzieci mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców w polskim systemie edukacji*, [w:] E. Dąbrowa, U. Markowska-Manista (red.), *Między kulturami. Edukacja w wielokulturowej rzeczywistości*, Akademia Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2009.

zane z czasochłonnej pracy ich rodziców, a również czasu, który jest potrzebny na organizację życia w nowych warunkach. Dzieci z reguły nie są na to przygotowane, przemęczenie i niezaspokojona potrzeba bliskości powodują pojawienie się zachowań zasługujących na dodatkową uwagę. Przeważnie może chodzić o zachowanie, które w zwykłych warunkach nie zwracają uwagi, np. mogą to być kłótnie, krzyki, konfabulacja, wady komunikacyjne, skracanie dystansu społecznego, niechęć wykonywania poleceń dorosłych itp. W ten sposób dziecko stara się o uwagę ze strony bliskich, nauczycieli, rówieśników.

U dzieci migrantów w wieku szkolnym problemom z przystosowaniem się do nowego środowiska obciążonym poczuciem osamotnienia, odrzucenia przez grupę, niską samooceną, często towarzyszą trudności w uczeniu się. Ze względu na niewyznaczalność sytuacji życiowej, potrzebnych faktycznego czasu i objętości i treści zdobywanej wiedzy, tworzy się bariera nawet w kwestii opanowania podstawowych umiejętności, np. czytania i pisania.

Jerzy Nikitorowicz analizując wyzwania współczesnej edukacji międzykulturowej, wskazuje, że głównym z nich jest dialog kulturowy ku integracji[29]:

- poprzez wyjście z izolacji i niechęci do kontaktów,
- świadome przejście od reakcji do interakcji,
- uświadomienie potrzeby doświadczenia odmienności, która niekiedy może być kłopotliwa i przykra, ale w perspektywie wartościowa i twórcza.

Integracja wymaga:

- zauważenia inności,
- motywacji i potrzeby poznawania i zrozumienia,
- otwarcia na inne kultury,
- zgody na współistnienie różnych wartości,
- wznoszenia najbardziej wartościowych, autentycznych idei i wartości.

W środowisku edukacyjnym termin „dzieci i młodzież z doświadczeniem migracyjnym" wymaga wyjaśnienia jako dość innowacyjny i rzadko spotykany w literaturze przedmiotu i powszechnym użyciu. Określenie to, w przeciwieństwie do takich, jak „dzieci cudzoziemskie" czy „dzieci uchodźcze", kładzie nacisk nie tyle na kwestię obywatelstwa czy też przynależności do konkretnej grupy migranckiej, ile na procesy zachodzące w sferze psychospołecznej, towarzyszące zmianom jakie niesie migracja lub wynikające z nich. „Dzieci i młodzież z doświadczeniem migracyjnym" z założenia jest pojęciem szerokim. Odnosimy go nie tylko do osób, które faktycznie doświadczyły migracji, opuszczając swój kraj, ale także do osób wychowywanych w tzw. rodzinach mieszanych, tj. takich, w których jeden z rodziców posiada polskie, a drugi – inne obywatelstwo niż polskie, oraz do dzieci z rodzin, gdzie obydwoje rodzice posiadają obywatelstwo inne niż polskie. Termin „dzieci i młodzież z doświadczeniem migracyjnym" obejmuje także osoby urodzone w Polsce, które mają pochodzenie migranckie.

[29] J. Nikitorowicz, *Edukacja międzykulturowa i regionalna*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, s. 19–20; J. Nikitorowicz, *Edukacja międzykulturowa w procesie kreowania nowego paradygmatu współistnienia w wielokulturowym świecie*, [w:] E. Dąbrowa, U. Markowska-Manista (red.), *Między kulturami. Edukacja w wielokulturowej rzeczywistości*, Akademia Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2009.

W tym przypadku możemy mówić zatem raczej o zapośredniczonym doświadczeniu migracji, jako że młoda osoba mogła nigdy nie doświadczyć migracji. Wydaje się jednak, że grupy tej nie należy pomijać w rozważaniach na temat funkcjonowania dzieci i młodzieży w kontekście zjawiska migracji, ponieważ dotyczyć ich mogą kwestie związane m.in. z tożsamością kulturową, wielojęzycznością czy funkcjonowaniem w grupie rówieśniczej[30].

Integracja w wyniku wejścia dziecka z doświadczeniem migracyjnym do nowego społeczeństwa odbywa się poprzez adaptację i socjalizację w tym społeczeństwie. Proces ten jest ściśle związany z charakterem i poziomem kompetencji komunikatywnych jednostki, tj. od poziomu umiejętności komunikacyjnych zależy powodzenie procesów osobistej adaptacji i socjalizacji tej jednostki. Zaspokojenie potrzeby komunikacyjnej odgrywa również ważną rolę w procesie kształtowania się orientacji wartościowych człowieka, kształtowania jego samoświadomości i gromadzenia doświadczeń społecznych. Z kolei bezpośrednią konsekwencją niedostosowania społeczno-kulturowego dorastających migrantów w nowych warunkach środowiskowych jest spadek samoregulacji emocjonalnej, nieumiejętność organizacji interakcji z otaczającymi je ludźmi oraz głębokie przeżycia intrapersonalne. Pomyślnie go rozwiązawszy, odważnie stawia czoła następnemu. Różne odchylenia mogą wystąpić u tych nastolatków, którzy z przyczyn obiektywnych radzą sobie jednocześnie z kilkoma „wybuchami" problemów.

Analizując problemy organizacyjne w polskich szkołach, związanych z kształceniem dzieci migrantów, T. Waksmundzki wymienia najistotniejsze czynniki wpływające na sytuację[31]:

- wzrastające zróżnicowanie kulturowe uczniów,
- wynikające z tej różnorodności i ciągle narastające problemy z funkcjonowaniem szkoły,
- wzrastające poczucie bezradności nauczycieli,
- rosnąca świadomość potrzeb wynikających z dostosowania pracy szkoły oraz zdobywania przez nauczycieli kompetencji, dających możliwość bardziej efektywnej pracy z dziećmi cudzoziemcami.

Badania realizowane w ramach projektu „Edukacja wobec wyzwań migracyjnych" przez dr hab. Krystynę M. Błeszyńską wskazują na główne obszary problemów środowiska edukacyjnego. Raport z jej badań analizuje problemy w realizacji zajęć wychowawczo dydaktycznych[32]. Dyrektorzy placówek (ponad 160 szkół), w których kształcą się dzieci z doświadczeniem migracyjnym, obcokrajowców, podkreślają, że obecność ucznia obcokrajowca to dla szkoły zadanie do zrealizowania postrzegane w kategorii wyzwania. To stanowisko 60% dyrektorów, którzy jednocześnie wymieniają problemy i poziom satysfakcji[33].

W badaniach realizowanych przez K.M. Błeszyńską nauczyciele i dyrektorzy w zasadzie są zgodni w swoich poglądach na temat głównych obszarów proble-

[30] N. Klorek, K. Kubin (red.), *Migracja, tożsamość, dojrzewanie. Adaptacja kulturowa dzieci i młodzieży z doświadczeniem migracyjnym*, Warszawa 2015, s. 14.
[31] T. Waksmundzki, *Problemy edukacyjne dzieci…*
[32] K.M. Błeszyńska, *Dzieci obcokrajowców…*
[33] *Ibidem*, s. 25.

mowych w pracy z uczniem z doświadczeniem migracyjnym. W tym kontekście na pierwszy plan wysuwa się możliwość skutecznej komunikacji. Dotyczy to nie tylko bariery językowej, ale także zróżnicowanego habitusu[34].

Według koncepcji Pierre'a Bourdieu[35] efektywność pracy pedagogicznej z dziećmi z doświadczeniem migracyjnym przeze wszystkim zależy od dystansu, jaki dzieli habitus i jaki w jej efekcie usiłuje się wdrożyć od habitusu, który został wdrożony poprzez wcześniejsze działania edukacyjne i rodzinę pochodzenia dziecka[36]. Różnica między habitem ucznia z doświadczeniem migracyjnym a oczekiwaniami, wymaganiami polskich nauczycieli jest bardzo duża. Nauczyciele oczekują wsparcia rodziny, niestety rodzice nie zawsze mogą okazywać wsparcie motywacyjne swoim dzieciom; w tej trudnej sytuacji dziecko potrzebuje osoby zaufanej w środowisku edukacyjnym, którym może być psycholog, pedagog. W kontekście różnic habitusu warto przypomnieć, że migracja wpływa na reorganizację wyobrażeń dziecka o świecie i sobie samym, co kształtuje jego mechanizmy adaptacyjne w nowych warunkach społeczno-kulturowych.

Badania zrealizowane przez dr Annę Młynarczuk-Sokołowską w Białymstoku wskazują że wejście w nowe środowisko szkolne odbywało się poprzez „gwałtowne dołączenie" ucznia z doświadczeniem migracji do nowej klasy[37]; perspektywy uczestników badań zostali oni „wrzuceni" do nowej rzeczywistości szkolnej, pozbawieni wiedzy na temat zasad obowiązujących w polskich szkołach oraz nie mieli możliwości wcześniejszego zapoznania się ze szkolną przestrzenią (np. sale lekcyjne).

Uczniowie ze doświadczeniem migracyjnym mogą być traktowani jako osoby ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi[38]. Zgodnie z obowiązującym w Polsce prawodawstwem oświatowym, specjalne potrzeby edukacyjne mogą być rozumiane dość szeroko. Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach[39], czynnikiem specjalnych potrzeb edukacyjnych być może zmiana środowiska nauki oraz nieznajomość lub słaba znajomość nowego języka edukacji. To oczywiście stanowi podstawę do indywidualizacji procesu kształcenia (treści kształcenia, wymagań szkolnych, stosowanych metod pracy, systemu oceniania cząstkowego i końcowego), tak długo jak jest to potrzebne.

---

[34] I. Chrzanowska, B. Jachimczak, *Uczeń z doświadczeniem migracji w edukacji. Diagnoza potrzeb i obszary wsparcia w ramach edukacji włączającej – uczeń cudzoziemski*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej" 2018, nr 21, https://zpe.gov.pl/pdf/P17VVTmUQ, s. 96.

[35] P. Bourdieu, *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, E. Neyman (przeł.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 154.

[36] I. Chrzanowska, B. Jachimczak, *Uczeń z doświadczeniem migracji*...

[37] A. Młynarczuk-Sokołowska, *Ku szkole wzmacniającej potencjał uczniów z doświadczeniem migracji. Raport z badań*, Fundacja Otwarta Edukacja, Białystok 2022, s. 16; A. Młynarczuk-Sokołowska (red.), *W stronę integracji uczniów polskich i ukraińskich. Pakiet metodyczny*, Fundacja Otwarta Edukacja, Białystok 2022.

[38] E. Strekalova, J.L. Hoot, *What Is Special about Special Needs of Refugee Children?. Guidelines for Teachers*, "Multicultural Education" 2008, Vol. 16(1).

[39] Tekst jednolity (dalej: t.j.) Dz.U. z 2023 r. poz. 1798.

Podsumowanie

Reasumując, można zaproponować szereg wniosków. Problem z edukacją dzieci migrantów przez ostatnie 1,5 roku nabiera nowych cech oczekujących na analizę i rozwiązanie aktualnych wyzwań. Liczny wzrost dzieci migrantów (od lutego 2022 r. bardziej chodzi o uchodźcach z Ukrainy) powoduje powstanie nowego zestawu pytań odnośnie celu i zadań kształcenia. Mimo to, że czynniki prawne w zakresie potrzeb organizacji kształcenia badanej grupy dzieci są w miarę zadowalające, ogólna oferta edukacyjna (w mniejszym stopniu programowa i merytoryczna części) jest dostosowana do bieżących potrzeb dzieci migrantów, szkoła europejska napotyka się na trudne zadania. Dotyczy to różnych krajów UE, posiadających różnego poziomu doświadczenia i gotowości do pracy z dziećmi migrantów. Na przykład w nowych warunkach system edukacji Niemiec, który posiada nawet tradycje w kształceniu dzieci migrantów i uchodźców, spotkał się z tym, że z jego oferty edukacyjnej nie do końca korzystają dzieci migrantów (uchodźców z Ukrainy). Przede wszystkim chodzi o naukę języka niemieckiego[40]. Przyczyną tego może być to, że dzieci migrantów (uchodźców) pojawiły się w nowej sytuacji nagle, poza etapem planowania przebiegu własnego życia (jak zwłaszcza i ich rodziny). Na taką postawę miały wpływ następujące czynniki:

- 2020–2022 to lata ograniczeń, związanych z COVID-19, które przyzwyczaiły dzieci do nauki zdalnej (mimo wszystkich analizowanych przez specjalistów negatywnych skutków) we własnym kraju, a to oznacza, że nauka w szkole może być kontynuowana zdalnie w szkole w kraju pochodzenia, i po ewentualnym powrocie do ojczyzny uczeń może skorzystać z wiedzy zdobytej zdalnie w kraju pochodzenia;
- od lutego 2022 r. dla większości przybyłych nie istnieje możliwość zaplanowania życia na najbliższą perspektywę, co z kolei nie daje odpowiedzi na wartość zdobywanej przez dzieci wiedzy zagranicą i możliwości korzystania z niej w przyszłości;
- nagle zmiany w życiu całej rodziny (opuszczenie swojego kraju, zerwanie relacji, inne środowisko językowe i kulturowe), obciążone koniecznością rozwiązania zadań związanych z podstawowymi pierwszorzędnymi potrzebami (organizacja życia, problemy finansowe i mieszkaniowe, komunikacja społeczna itp.);
- trzeba również pamiętać, że migranci (uchodźcy) mogą postrzegać kraj, w którym przebywają, jako punk tranzytu, co nie wymaga głębokiego zakorzenienia się w nowych okolicznościach.

Wskazane czynniki mają wpływ na motywacje dzieci w procesie poznawania, oszczędzają na aktywizacji zdolności poznawczych, w oparciu jednocześnie na intuicję i wybór bardziej znaczącej ich zdaniem wiedzy.

Można zwrócić uwagę, że dobrostan dzieci z doświadczeniem migracyjnym w dużej mierze zależy od uwzględnienia wszystkich aspektów w trakcie analizy i prognozowania sytuacji życiowych tych dzieci. Analiza i prognoza są konieczne ze względu na rozwiązywanie licznych zadań stojących głównie przed systemem

[40] K. Hüsling, *Wenn ukrainische Schüler sich dem Deutschunterricht verweigern*, „EMS-Zeitung" 2023, Nr. 02–06.06.

edukacji – mobilność i elastyczność w podejściu do programu nauczania, tworzenie przyjaznego i komfortowego środowiska edukacyjnego. Kolejnym zadaniem jest stworzenie warunków do relacji międzykulturowych, łagodzenie sytuacji związanej z różnorodnością etniczną i kulturową, co w sumie sprzyja bezpieczeństwu społecznemu.

Bibliografia

Barzykowski K., Grzymała-Moszczyńska H., Dzida D., Grzymała-Moszczyńska J., Kosno M., Ostaszewski K. (red.), *One są wśród nas. Wybrane zagadnienia diagnozy psychologicznej dzieci i młodzieży w kontekście wielokulturowości oraz wielojęzyczności*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Kraków 2013, https://www.academia.edu/5777806/Barzykowski_K_Grzyma%C5%82a_Moszczy%C5%84ska_H_Dzida_D_Grzyma%C5%82a_Moszczy%C5%84ska_J_Kosno_M_2013_Wybrane_zagadnienia_diagnozy_psychologicznej_dzieci_i_m%C5%82odzie%C5%BCy_w_kontek%C5%9Bcie_wielokulturowo%C5%9Bci_oraz_wieloj%C4%99zyczno%C5%9Bci_Warszawa_O%C5%9Brodek_Rozwoju_Edukacji.

Bauman Z., *Globalizacja. I co z tego wynika*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2002.

Błeszyńska K.M., *Dzieci obcokrajowców w polskich placówkach oświatowych – perspektywa szkoły. Raport z badań*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2010, https://ore.edu.pl/wp-content/uploads/phocadownload/dzieci-obcokrajowcw-w-polskich-placwkach-owiatowych-perspektywa-szkoy.-raport-z-bada.pdf.

Bourdieu P., *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, E. Neyman (przeł.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

Broadbent D.E., *Perception and Communication*, Pergamon Press, New York 1958, https://doi.org/10.1037/10037-000.

Bronfenbrenner U., *The Ecology of Human Development. Experiments by Nature and Design*, Harvard University Press, Cambridge 1979.

Chrzanowska I., Jachimczak B., *Uczeń z doświadczeniem migracji w edukacji. Diagnoza potrzeb i obszary wsparcia w ramach edukacji włączającej – uczeń cudzoziemski*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej" 2018, nr 21, https://zpe.gov.pl/pdf/P17VVTmUQ.

Czabała J.C., *Poradnictwo psychologiczne*, [w:] J.C. Czabała, S. Kluczyńska (red.), *Poradnictwo psychologiczne*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2015.

Czarnecka B., *W poszukiwaniu oznak szoku kulturowego – polskie imigrantki w Wielkiej Brytanii*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Sociologica" 2012, tom 4(2), s. 119–126, https://oldifis.up.krakow.pl/studia_sociologica/images/SS_IV_2/Czarnecka.pdf.

Danilewicz W., *Sytuacja życiowa dzieci w rodzinach migracyjnych*, Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, Białystok 2006, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/17191/1/W_Danilewicz_Sytuacja_zyciowa_dzieci_w_rodzinach_migracyjnych.pdf.

Erikson E.H., *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Wydawnictwo Rebis, Warszawa 2000.

Erikson E.H., *Tożsamość a cykl życia*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2004.

Fuligni A.J., Stevenson H.W., *Time use and mathematics achievement among American, Chinese, and Japanese high school students*, "Child Development" 1995, Vol. 66(3), https://www.jstor.org/stable/1131953.

Garmezy N., *Stress-Resistant Children. The Search for Protective Factors*, [w:] J.E. Stevenson (Ed.), *Recent Research in Developmental Psychopathology, Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Book Supplement nr 4, Pergamon, Oxford 1985.

Greenberger E., Chen C., Tally S.R., Dong Q., *Family, peer, and individual correlates of depressive symptomatology among U.S. and Chinese adolescents*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology" 2000, Vol. 68(2), s. 209–219, https://doi.org/10.1037/0022-006X.68.2.209.

Gwoździcka-Piotrowska M., *Wybrane prawne aspekty edukacji migrantów*, [w:] E. Dąbrowa, U. Markowska-Manista (red.), *Między kulturami. Edukacja w wielokulturowej rzeczywistości*, Akademia Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2009.

Hüsling K., *Wenn ukrainische Schüler sich dem Deutschunterricht verweigern*, „EMS-Zeitung" 2023, Nr. 02–06.06.

Kapuściński R., *Ten Inny*, Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik, Warszawa 2022.

Klorek N., Kubin K. (red.), *Migracja, tożsamość, dojrzewanie. Adaptacja kulturowa dzieci i młodzieży z doświadczeniem migracyjnym*, Warszawa 2015.

Kluczyńska S., Zabłocka-Żytka L., *Dziecko w sytuacji kryzysowej. Wspierająca rola pracowników oświaty*, Warszawa 2020.

Kokociński M., *Rola grupy rówieśniczej w procesie socjalizacji młodzieży*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2011.

Kozak M., *Prawa dzieci mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców w polskim systemie edukacji*, [w:] E. Dąbrowa, U. Markowska-Manista (red.), *Między kulturami. Edukacja w wielokulturowej rzeczywistości*, Akademia Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2009.

Kozak S., *Patologie w środowisku pracy. Zapobieganie, leczenie*, Difin, Warszawa 2009.

Krasnodębska A., *Wybrane problemy edukacyjne dzieci imigrantów. Znaczenie przestrzeni i miejsca w ich procesie adaptacji*, [w:] A. Karpińska, W. Wróblewska, P. Remża (red.), *Edukacja zorientowana na ucznia i studenta*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2021.

Langmeyer J., *Psychologické aspekty životní situace dětí v ústavní péči*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1984.

Larson R.W., Verma S., *How children and adolescents spend time across the world. Work, play, and developmental opportunities*, „Psychological Bulletin" 1999, Vol. 125(6), s. 701–736, https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.6.701.

Lazarus R.S., Folkman S., *Stress, Appraisal, and Coping*, Springer Publishing Company, New York 1984.

Lymar N., *Formation of cross-cultural communication at modern school. The problems of understanding in the 21st century*, [w:] N. Majchrzak, N. Starik, A. Zduniak (red.), *Podmiotowość w edukacji wobec odmienności kulturowych oraz społecznych zróżnicowań*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa w Poznaniu, Poznań 2012.

Lymar N., *Współczesne oczekiwania odnośnie zawartości i jakości opisu procesów społecznych*, [w:] J. Kiędzior, B. Krawiec, M. Biedroń, A. Mitręga (red.), *Komunikacja a zmiana społeczna*, Wydawnictwo Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2018.

Maslow A., *Motywacja i osobowość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

Mikuš-Kos A., *Promoting the Psychosocial Well Being of Children Following War and Terrorism*, [w:] M.J. Friedman, A. Mikuš-Kos (Eds.), *NATO Security Through Science*, Vol. 4, IOS Press Amsterdam 2005.

Młynarczuk-Sokołowska A. (red.), *W stronę integracji uczniów polskich i ukraińskich. Pakiet metodyczny*, Fundacja Otwarta Edukacja, Białystok 2022.

Młynarczuk-Sokołowska A., *Doświadczenie migracji w badaniach, edukacji i praktyce życia codziennego. Tytułem wprowadzenia*, „Kultura i Edukacja" 2020, nr 3(129).

Młynarczuk-Sokołowska A., *Ku szkole wzmacniającej potencjał uczniów z doświadczeniem migracji. Raport z badań*, Fundacja Otwarta Edukacja, Białystok 2022.

Modrzewski J., Sipińska D., *Socjalizacja w kategoriach wieku społecznego: dorosłość i starość. Standaryzacja socjalizacji inkluzyjnej: przewodnik i teksty do ćwiczeń z socjologii wychowania*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jana Amosa Komeńskiego, Leszno 2006.

Moss G.E., *Illness, immunity, and social interaction*, Wiley, New York 1973.

Nikitorowicz J., *Edukacja międzykulturowa i regionalna*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.

Nikitorowicz J., *Edukacja międzykulturowa w procesie kreowania nowego paradygmatu współistnienia w wielokulturowym świecie*, [w:] E. Dąbrowa, U. Markowska-Manista (red.), *Między kulturami. Edukacja w wielokulturowej rzeczywistości*, Akademia Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2009.

Nikitorowicz J., *Grupy etniczne w wielokulturowym świecie*, Sopot–Łódź 2010.

Nowak M., *Szkoła wobec wyzwań migracyjnych: uchodźcy w szkole*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2011, https://ore.edu.pl/wp-content/uploads/phocadownload/6latek/m.nowak-szkoa-wobec-wyzwa-migracyjnych2.pdf.

Okulicz-Kozaryn K., *Kultura i klimat szkoły a zdrowie psychiczne uczniów i nauczycieli*, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2011, https://ore.edu.pl/wp-content/uploads/phocadownload/pracownie/klimat-i-kultura-szkoy-a-zdrowie-psychiczneg-uczniw_last.pdf.

Pisarska A., Ostaszewski K., *Resilience w rodzinie – wynik badań warszawskich gimnazjalistów*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka" 2012, nr 3(40).

Save the Children, *Annual Report 2004*, Save the Children Federation, Westport 2004, https://image.savethechildren.org/save-the-children-annual-report-2004-ch11042165.pdf/g7gt2t34r5ju85hq4ah52sbt7f38gguh.pdf.

Strekalova E., Hoot J.L., *What Is Special about Special Needs of Refugee Children?. Guidelines for Teachers*, "Multicultural Education" 2008, Vol. 16(1).

Szelewa D., *Integracja a polityka edukacyjna*, [w:] *Raporty i analizy*, Centrum Stosunków Międzynarodowych, Warszawa 2010.

Szydłowska P., Durlik J., *Psychologiczne aspekty pracy z uczniem z doświadczeniem migracyjnym*, „Postscriptum Polonistyczne" 2018, nr 2(22).

Szymańska J., *Ochrona zdrowia psychicznego dzieci i młodzieży w szkole*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2012, https://ore.edu.pl/wp-content/uploads/phocadownload/pracownie/ochrona-zdrowia-psychicznego-dzieci-i-mlodziezy-w-szkole.pdf.

Szymański M.J., *Socjologia edukacji*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013.

Waksmundzki T., *Problemy edukacyjne dzieci cudzoziemców w polskich szkołach*, [w:] E. Ślachcińska, H. Marek (red.), *Edukacja międzykulturowa w warunkach kultury globalnej. Od rozważań definicyjnych do praktycznych zastosowań*, t. 3, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2014.

Waterman A.S., Schwartz S.J., Zamboanga B.L., Ravert R.D., Williams M.K., Bede Agocha V., Kim S.Y., Donnellan B.M., *The Questionnaire for Eudaimonic Well-Being. Psychometric properties, demographic comparisons, and evidence of validity*, „The Journal of Positive Psychology" 2010, Vol. 5(1), s. 41–61, https://doi.org/10.1080/17439760903435208.

Wysocka E., *Wschodząca dorosłość a tożsamość młodego pokolenia – współczesne zagrożenia dla kształtowania tożsamości. Analiza teoretyczna i empiryczne egzemplifikacje*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych" 2013, nr 1.

Wykaz aktów prawnych

Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. nr 38 poz. 169).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1798).

Część 2.
Prawo administracyjne – regulacje oraz wyzwania instytucjonalne

Rozważania administracyjnoprawne wokół problemu migrantów przygranicznych jako zagrożenia dla przyrody w poszczególnych jej formach obszarowych oraz w strefie buforowej

Joanna Sylwia Kierzkowska
ORCID 0000-0001-7004-9617
Gdańska Szkoła Wyższa

Streszczenie

Badanie rozpoczyna się zaakcentowaniem braku doprecyzowania niektórych definicji administracyjnoprawnych w obszarze „migracji" ludności oraz pokazaniem szacunkowej skali tego problemu, głównie w obszarze przygranicznym. Przebywanie/przemieszczanie się imigrantów/uchodźców na obszarze prawnie chronionym pod względem przyrodniczym przyczynia się do tego, iż teren ten ulega degradacji, np. ze względu na tworzenie przez migrantów tymczasowych leśnych obozowisk. Obszar przy granicy z Białorusią i Ukrainą jest cenny pod względem przyrodniczym, o czym świadczą powołane na tym terenie liczne obszarowe formy ochrony przyrody, w tym Białowieski Park Narodowy. Badanie obejmuje wskazanie zagrożonych na tym terenie przykładowych form ochrony przyrody oraz analizę prawną właściwego stanu ochrony na tle czynników zagrożenia wewnętrznego i zewnętrznego. Dodatkowo analizie poddano problem powołania tzw. „strefy buforowej" w kontekście jej proprzyrodniczego istnienia.

Słowa kluczowe: migranci przygraniczni, prawne formy ochrony przyrody, zagrożenia dla przyrody, strefa buforowa.

Administrative and Legal Considerations Surrounding the Issue of Border Migrants as a Threat to Nature in Its Various Protected Area Forms and Buffer Zones

Abstract

This study begins by highlighting the lack of clarity in certain administrative and legal definitions within the domain of population "migration", and presents an estimated scale of the issue, particularly in border regions. The presence and movement of immigrants/refugees within legally protected natural areas contributes to the degradation of these environments, for instance, through the establishment of temporary forest encampments by migrants. The area bordering Belarus and Ukraine is of significant ecological value, as evidenced by the numerous designated forms of nature protection in the region, including the Białowieża National Park. The research identifies examples of protected natural forms at risk in this area and provides a legal analysis of the current state of protection in the context of internal and external threats.

Additionally, the study examines the issue of establishing a so-called “buffer zone” in terms of its ecological justification.

Keywords: Border migrants, legal forms of nature protection, threats to nature, buffer zone.

Wstęp

Parlament Europejski w kwietniu 2024 r. do przyczyn migracji zaliczył także powody związane ze zmianami klimatycznymi[1]. Jednak aspekt klimatyczny, środowiskowy czy przyrodniczy w literaturze i rozważaniach naukowych ma zdecydowanie charakter incydentalny, zwłaszcza w zakresie administracyjnoprawnym. Niniejsze badanie jedynie sygnalizacyjnie wskazuje na braki w obrębie definicyjnym migracji/migranta i uchodźcy (autorka w tym względzie wypowiedziała się wcześniej w odrębnym badaniu). Celem niniejszej analizy jest wskazanie problemu migracji przygranicznej jako zagrożenia dla przyrody występującej na terenie przebywania i aktywności przemieszczającej się ludności (migrantów i uchodźców). Problem badawczy podzielono na sekwencje, które w swej treści stanowią próbę odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- Jaka jest szacunkowa skala problemu migracyjnego i czy stanowi ona problem dla przyrody?
- Jakie konkretnie prawnie chronione obszary w poszczególnych powiatach są najbardziej narażone na obecność migrantów?
- Co oznacza właściwy stan ochrony, na tle prawno-przyrodniczego ujęcia czynników zagrożenia wewnętrznego i zewnętrznego?
- Jakie są faktycznie dostrzegane zagrożenia dla przyrody na obszarowych formach chronionych w związku z przebywaniem migrantów/uchodźców?
- Czy utworzenie tzw. „strefy buforowej” stanowi zmniejszenie uciążliwości (zagrożeń) dla przyrody?

„Migrant” jako rozstrzygnięty problem administracyjnoprawny, ale niedookreślony definicyjnie

Rozróżnienie definicyjne na gruncie prawa administracyjnego zostało zaprezentowane przez autorkę we wcześniejszym badaniu, z którego wynika, że pojęcie „migranta” należy wyraźnie odróżnić od „uchodźcy”[2], który to obawiając się prześladowania z określonych powodów, ucieka ze swojego kraju[3]. Migrant z kolei szuka lepszego

[1] *Przyczyny migracji: dlaczego ludzie migrują?*, Parlament Europejski, Artykuł 20200624STO 81906, 23.04.2024, https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2020/7/story/20200624STO81906/20200624STO81906_pl.pdf, dostęp: 5.08.2024.

[2] Badanie socjologiczne dotyczące postrzegania migrantów i uchodźców w różnych krajach UE – zob. K. Dojwa-Kruczyńska, *Stosunek Polaków do migrantów. Refleksje socjologiczne w świetle wybranych badań empirycznych*, „Rocznik Europeistyczny” 2016, nr 2 (Uniwersytet Wrocławski), s. 61 i n. W zakończeniu badania w 2016 r. zauważono, że „Polacy w świetle badań sondażowych prezentowali się jako osoby otwarte na cudzoziemców”.

[3] Więcej zob. J.S. Kierzkowska, *Prawo administracyjne materialne*, Wydawnictwo GSW, Gdańsk 2023, s. 31 i n.

życia, pracy, nie obawia się prześladowań, ale chce polepszyć swój status materialny (lub całej swojej rodziny), podnieść poziom edukacyjny albo z innych powodów, np. ekologicznych, szuka nowego miejsca do życia (na czas określony lub na stałe). W literaturze najczęściej podkreśla się, że migracja związana jest z określonym czasem jej trwania, np. 5 lat trwania studiów albo kontrakt pracowniczy podpisany na 2 lata. Z kolei uchodźca prawdopodobnie będzie starał się albo o nadanie mu takiego statusu, albo o azyl (np. polityczny) i jak należy przypuszczać, nie prędko sytuacja w jego ojczystym kraju zmieni się na tyle, aby mógł do niego bezpiecznie powrócić. Oczywiście jego powrót do kraju także nie jest wykluczony (np. kiedy nastąpi zmiana ustroju, polityki rządu, ustanie stan wojny). Literatura wskazuje też na formy migracji, takie jak: emigracja, imigracja legalna i imigracja nielegalna, reemigracja, a także repatriacja[4]. Ta ostatnia, definiowana jest w oparciu art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 9 listopada 2000 r. o repatriacji[5], której podstawowym założeniem jest osiedlenie się na stałe, a nie przemieszczanie się.

Z wcześniejszych badań wynika też, że normy prawa międzynarodowego i unijnego regulują głównie status prawny uchodźcy, a nie migranta. Z kolei w odniesieniu do migracji, zwłaszcza tej nielegalnej, wiele kwestii administracyjnoprawnych nadal pozostaje problematycznych. Należy podkreślić, że z punktu widzenia administracyjnoprawnego legalność przemieszczania się, czyli migrowania, zmiany miejsca pobytu lub zamieszkania w wybranym kraju UE, wiąże się z określonymi wymogami związanymi z podjęciem działań lub posiadaniem dokumentów, np. potwierdzających tożsamość. Braki w tym względzie (np. brak wymaganej wizy) powoduje, że migrowanie staje się bezskuteczne, bowiem działania w tym obszarze napotykają na **trudności na etapie przekraczania granicy**.

Reasumując, należy uznać, że rozstrzygnięcie problemu migranta w prawie administracyjnym polega na tym, że brakuje konkretnej definicji w normach prawa międzynarodowego, unijnego i krajowego w rozumieniu definicji legalnej, sformułowanej w akcie prawnym, a same normy lakonicznie odnoszą się do migranta, stawiając sobie za cel rozstrzyganie kwestii prawnych związanych głównie z uchodźctwem.

Z punktu widzenia przyrodniczego zasadniczo nie ma znaczenia to, kto przyczynia się do niszczenia przyrody – uchodźca czy migrant, z tym że uchodźca prawdopodobnie uczyni to incydentalnie, bo stosunkowo szybko przekroczy granicę, a migrant, nade wszystko nielegalny, „koczujący" przy granicy, chcący się przez nią przedostać za wszelką cenę, uczyni przyrodzie więcej szkód niż uchodźca. Pojęcia: „statusu uchodźcy" i „azylu"[6] obecnie określa ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach[7]. Dla jasności aparatu pojęciowego należy dodać, że ustawa formułuje też przepisy dotyczące „mobilności" w różnych jej odmianach,

[4] *Ibidem*.
[5] Tekst jednolity (dalej: t.j.) Dz.U. z 2022 r. poz. 1105.
[6] Zakres problemu uchodźców i azylantów – zob. więcej K. Sobczak-Szelc, M. Pachocka, K. Pędziwiatr, J. Szałańska, M. Szulecka, *From Reception to Integration of Asylum Seekers and Refugees in Poland*, Routledge, London 2022.
[7] T.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 769.

związanych głównie z nauką i pracą, ale nie formułuje zasad, form ani definicji czy też statusu migranta (albo migrowania).

W zakresie unijnych aktów prawnych mających charakter obowiązujących wprost wskazać trzeba rozporządzenie, które nakazuje prowadzenie statystyki migracyjnej – rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady 2020/851 z dnia 18 czerwca 2020 r. zmieniające rozporządzenie (WE) nr 862/2007 w sprawie statystyk Wspólnoty z zakresu migracji i ochrony międzynarodowej[8]. Rozporządzenie dotyczy zmian w zakresie wspólnego gromadzenia statystyk unijnych. Natomiast wskazane w tytule rozporządzenie z 2007 r. formułowało zakres „imigracji do oraz emigracji z terytoriów państw członkowskich". Artykuł 2 ust. 1 pkt b zdefiniował, czym jest imigracja, normując ją jako „działanie, w wyniku którego osoba ustanawia swoje miejsce zamieszkania na terytorium państwa członkowskiego na okres, który wynosi co najmniej dwanaście miesięcy lub co do którego przewiduje się, że będzie on tyle wynosić, będąc uprzednio rezydentem innego państwa członkowskiego lub państwa trzeciego". Z kolei w art. 2 ust. 1 pkt c rozporządzenia z 2007 r. określono definicję „emigracji", polegającej na opuszczeniu terenu poprzez zaprzestanie „posiadania swojego zwyczajowego miejsca zamieszkania w tym państwie członkowskim na okres, który wynosi co najmniej dwanaście miesięcy". Rozporządzenie 862/2007 w art. 2 ust. 1 pkt f i g definiuje też pojęcia „imigranta" i „emigranta", które w swej treści są porażką legislacyjną autorów rozporządzenia, definiując je jako „osobę" w pierwszym przypadku „podejmującą imigrację", a w drugim „podejmującą emigrację". Warto też podkreślić, że w związku z powyższym migracja obejmuje imigrację i emigrację.

Szacunkowa skala problemu migracyjnego

Wskazane wyżej rozporządzenia nakazują gromadzenie statystyki dotyczącej migracji międzynarodowej, ludności rezydującej oraz nabycia obywatelstwa, a także statystyki dotyczące ochrony międzynarodowej oraz statystyki dotyczące zapobiegania nielegalnemu wjazdowi i nielegalnemu pobytowi osób, które przybywają na teren UE z państw trzecich[9].

Zgodnie z danymi prezentowanymi na stronie internetowej Komisji Europejskiej w Unii zamieszkuje 446,7 mln mieszkańców, z czego 23,8 mln całkowitej liczby ludności UE stanowią obywatele państw spoza Unii (5,3%), a 38,0 mln stanowią osoby urodzone poza UE, czyli 8,5% wszystkich mieszkańców UE[10]. Znacząca większość osób przybywających do krajów europejskich w sposób legalny posiada stosowne dokumenty, spełniając tym samym wymogi administracyjnoprawne zwią-

[8] Dz. Urz. UE L 198, s. 1.

[9] Normy te wprowadziło już rozporządzenie (WE) nr 862/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia z dnia 11 lipca 2007 r. w sprawie statystyk Wspólnoty z zakresu migracji i ochrony międzynarodowej oraz uchylające rozporządzenie Rady (EWG) nr 311/76 w sprawie zestawienia statystyk dotyczących pracowników cudzoziemców (Dz. Urz. UE L 199, s. 23), art. 3–5.

[10] *Statistics on migration to Europe*, European Commission, https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/statistics-migration-europe_en, dostęp: 11.07.2024.

zane z pobytem na terenie UE, który jest np. związany z pracą, edukacją, łączeniem rodzin czy otrzymanym azylem[11].

Problemem są nielegalne wjazdy na teren Unii, ale one, jak zapewnia się na stronie internetowej Komisji Europejskiej, stanowią „zaledwie niewielki ułamek migracji w UE"[12]. Gdyby tak było w rzeczywistości, to z pewnością władza publiczna w Polsce nie zdecydowałaby się na zbudowanie potężnych zabezpieczeń na granicy z Białorusią, które mają przeciwdziałać problemowi nielegalnego przedostawania się na teren UE od strony wschodniej granicy Polski, która jest jednocześnie granicą całej Unii. Dziesięcioletnie statystyki w zakresie nielegalnego przedostawania się na teren UE, prezentowane na stronie Komisji Europejskiej, nie napawają optymizmem, ani też nie powinny być przedstawiane jako sukces administracyjnoprawny czy organizacyjny. Uświadomienie sobie skali problemu widzianego przez pryzmat danych statystycznych, nie powinien nosić znamion problemu określonego jako „zaledwie niewielki", ale olbrzymi, obrazujący nieudolność władz unijnych oraz poszczególnych krajów. W 2013 r. na teren UE nielegalnie przedostało się 107 339 osób, w 2014 r. – 282 873 osób, a w 2015 r. aż 1 822 102 osoby. Działania zatrzymujące „zalanie" Europy uchodźcami spowodowały, że w latach 2016–2020 ilość nielegalnych imigrantów znacznie zmalała (w 2020 r. – 126 310 osób), aby w 2023 r. znów osiągnąć niepokojącą liczbę 385 445 osób, które nielegalnie przybyły na teren UE.

Po wybuchu wojny w Ukrainie szczególny status na terenie wielu krajów, w tym Polski, otrzymali obywatele tego kraju uciekający przed zagrożeniem. Wewnętrzne normy poza wieloma udogodnieniami migracyjnymi i socjalnymi zezwoliły (na podstawie ustawy[13]) do legalnego przebywania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 24.02.2022 r. do 30.09.2025 r.[14] Jak podaje Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji w pierwszych dniach wojny granice z Polską przekroczyło tysiące osób (np. 2.03.2022 r. 95 tys. osób), w okresie od 24.02.2022 r. do 3.03.2022 r. – 575,1 tys. osób[15]. ONZ wskazuje, że w związku z rosyjskimi atakami ok. 5 mln Ukraińców opuściło swój kraj, natomiast do Polski wjechało łącznie blisko 3 mln osób.

Przekraczanie granicy wschodniej w sposób nielegalny jest złożony. Biorąc pod uwagę zewnętrzną granicę UE (która jest zarazem granicą Polski), należy pod-

[11] *Ibidem*, zob. zakładka Migracja do UE i z UE.

[12] *Ibidem*.

[13] W Polsce chodzi o przepisy ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 769).

[14] Artykuł 299 ust. 6 – termin do opuszczenia kraju oraz art. 315 ust. 1 – termin dobrowolnego wyjazdu, decyzja administracyjna „o zobowiązaniu cudzoziemca do powrotu" określa termin „dobrowolnego wyjazdu, który wynosi od 8 do 30 dni, liczony od dnia doręczenia decyzji", zob. *ibidem*. Szczegółowe dane zob. także *Status UKR – uregulowania prawne dotyczące ochrony czasowej dla obywateli Ukrainy – Aktualne informacje*, 11.07.2024, Komenda Główna Straży Granicznej, https://www.strazgraniczna.pl/pl/cudzoziemcy/status-ukr-zasady-ochrony/13477,Status-UKR-uregulowania-prawne-dotyczace-ochrony-czasowej-dla-obywateli-Ukrainy-.html, dostęp: 15.07.2024.

[15] *Ponad 575 tys. osób uciekających przed wojną w Ukrainie przekroczyło polską granicę*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, 3.03.2022, https://www.gov.pl/web/mswia/ponad-575-tys-osob-uciekajacych-przed-wojna-w-ukrainie-przekroczylo-polska-granice, dostęp: 15.07.2024.

kreślić różnorodność działań imigrantów nielegalnych. Na każdej z granic sytuacja jest inna. Przejścia graniczne są miejscami, gdzie imigrant legalny pozostaje na kilka minut, kilka godzin czy dobę.

Niniejsze badanie skupia się na działaniach nielegalnych, które są prowadzone w obrębie granicy Polski z Białorusią. W takiej sytuacji imigrant najczęściej w obrębie nielegalnego przejścia granicznego przebywa kilka dni, tygodni a nawet miesięcy. Głównym problemem są dokumenty imigranta (najczęściej ich brak) czy też posiadanie dokumentów fałszywych[16].

Dokonując analizy bieżących danych statystycznych z granicy polsko-białoruskiej, tylko od 1.01.2024 r. do 31.05.2024 r. na tym odcinku granicy podjęto 4350 prób nielegalnego przekroczenia granicy. Udaremnienia przekroczenia granicy obejmowały działania podjęte głównie przez Podlaski Odział Straży Granicznej oraz Nadbużański Oddział Straży Granicznej oraz w kilku przypadkach przez Nadwiślański Odział Straży Granicznej[17]. Nielegalne przekroczenia granicy odbywają się pojedynczo, po kilka osób, ale także grupami po 20–30 osób[18].

Teren przebywania imigrantów na obszarze prawnie chronionym pod względem przyrodniczym w Polsce

Założenie niniejszego badania, w tej części, ogranicza się jedynie do problemu imigracji osób, które przybyły w różny sposób i w różnych warunkach oraz przy pomocy różnych sił i środków na terytorium krajów graniczących od wschodu z Polską, skupiając się na granicy Białoruskiej i Ukraińskiej. Północno-wschodnia granica Polski obejmuje bowiem Obwód Królewiecki (administracyjnie należący do Rosji), którego granica z Polską obejmuje 232 km (w tym 22 km granicy morskiej), przechodzi np. przez Puszczę Romincką, Zalew Wiślany oraz Mierzeję Wiślaną.

Kolejny zakres granicy, przez którą przemieszczają się od wschodu imigranci, to już granica państwa członkowskiego UE, czyli Litwy, obejmująca 104 km (obecnie z pewnymi ograniczeniami), następnie 418 km granicy z Białorusią oraz 535 km[19] granicy z Ukrainą. Litwa i inne kraje członkowskie UE, podobnie jak Polska są zobowiązane do ochrony przed napływem nielegalnych imigrantów do UE. Jednak największy problem stanowią imigranci przybywający różnymi szlakami nielegalnej imigracji pod granicę z Polską na odcinku granicy z Białorusią. Tu poza problemem

[16] Zob. aspekty bezpieczeństwa i zagrożenia terrorystycznego jako wyzwania dla Europy w: B. Śliwa, B.K. Olech, *Wyzwania w kontekście migracji i kryzys na granicy polsko-białoruskiej*, „Wiedza Obronna" 2022, tom 278, https://doi.org/10.34752/2022-d278, s. 88–90.

[17] Dane statystyczne dot. pgpwp (przekroczeń granicy państwowej wbrew przepisom) na granicy z Białorusią w okresie: styczeń-maj 2024 zob. https://dane.gov.pl/pl/dataset/3121,sytuacja-na-granicy-z-republika-bialorusi/resource/58802/table, dostęp: 15.07.2024.

[18] *Ibidem*, część osób np. nie posiadała obywatelstwa lub była bezpaństwowcem, lub nie posiadała dokumentów, lub ich obywatelstwo było nieokreślone. Odnotowano osoby, które w sposób nielegalny chciały się przedostać przez granicę od strony Białorusi, posiadając obywatelstwo (posiadając dokumenty potwierdzające obywatelstwo) np. Indii, Afganistanu, Sri Lanki, Rosji, Etiopii, Syrii, Iranu, Iraku, Somalii, Erytrei, Pakistanu, Sudanu, Jemenu, Egiptu, Nepalu, Rwandy, Kongo, Mali, Wybrzeża Kości Słoniowej, Senegalu, Maroka, Gambii.

[19] Dane GUS z 15.07.2024.

w zakresie bezpieczeństwa i problemem humanitarnym, należy zwrócić uwagę na problem związany z ogromnymi negatywnymi oddziaływaniami na właściwy stan przyrody na obszarach, na których przebywają imigranci.

W ostatnich latach tereny przygraniczne z Białorusią i Ukrainą doświadczają szczególnie intensywnej eksploatacji, która przekłada się na negatywny stan przyrody w poszczególnych jej formach ochrony, głównie obszarowej. Należy pamiętać, że granice formy ochrony przyrody nie zawsze pokrywają się z ternem państwa (województwa, powiatu czy gminy); niektóre mają charakter transgraniczny.

Formy ochrony przyrody, zgodnie z unormowaniem art. 7 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody[20], obejmują **formy obszarowe** i **pozaobszarowe**. Ten doktrynalny podział do pierwszej grupy zalicza: parki narodowe[21] (obszar pow. 1000 ha[22]), rezerwaty przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu[23] oraz obszary Natura 2000[24]. Dodatkowo sąsiadujące państwa mogą w drodze porozumienia wyznaczyć **przygraniczne obszary cenne pod względem przyrodniczym**. Celem takiego porozumienia jest wspólna ochrona takiego terenu. Ochrona normatywna form, które niejako występują „punktowo", obejmuje także formy pozaobszarowe, jak: gatunki zwierząt, roślin i grzybów; stanowiska dokumentacyjne; pomniki przyrody; użytki ekologiczne (ważne np. z punktu widzenia działalności rolniczej) oraz zespoły przyrodniczo-krajobrazowe[25].

Bardzo ważną rolę w zakresie ochrony przyrody odgrywają **korytarze ekologiczne**, które nie są formą ochrony przyrody, ale stanowią „obszar umożliwiający migrację roślin, zwierząt lub grzybów"[26].

Formy obszarowe, które mogą być w zakresie oddziaływania imigrantów przebywających przy granicy z (Litwą)/**Białorusią** i/lub ją przekraczających[27] na terenie województwa podlaskiego[28], to:

a) w powiecie sejneńskim[29], fragmentarycznie leżącym przy granicy z Białorusią, gdzie zarejestrowano następujące obszarowe formy ochrony przyrody:

---

[20] T.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1336 z późn. zm.

[21] Najstarsza forma ochrony przyrody – zob. więcej D. Lebowa, *Instytucja parku narodowego jako przykład prawnej ochrony przyrody*, „Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne – Humanum" 2009, nr 3, s. 165.

[22] Art. 8. Zob. *ibidem*.

[23] Omówienie administracyjnoprawne – zob. A. Jaworowicz-Rudolf, *Formy ochrony obszarowej*, [w:] M. Górski, *Prawo ochrony środowiska*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, s. 719–729.

[24] *Ibidem*, s. 719 – zob. podział.

[25] Art. 7. Zob. *ibidem*.

[26] Art. 5 pkt 2. Zob. *ibidem*.

[27] Uwzględniono tylko powiaty przygraniczne. Na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 16 lipca 2021 r. w sprawie państwowego rejestru granic i podziału jednostek podziałów terytorialnych kraju (Dz.U. poz. 1373), który formułuje normy w zakresie informacji dotyczących państwowego rejestru granic – PRG. Dane są gromadzone w systemie TERYT, czyli krajowym rejestrze urzędowym podziału terytorialnego kraju. Na podstawie § 3 w PRG gromadzone są dane dotyczące przebiegu granic państwa oraz granic zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa.

[28] Wybrano tylko powiaty przylegające do granicy wschodniej.

[29] Wschodnia granica powiatu sejneńskiego przylega niemalże w całości do granicy z Litwą. Tylko fragment tego powiatu graniczy z Białorusią.

- Wigierski Park Narodowy[30],
- rezerwaty przyrody: Bobruczek, Pomorze, Ostoja bobrów Marycha, Łempis, Kukle, Tobolinka,
- obszar chronionego krajobrazu: Puszcza i Jeziora Augustowskie, Pojezierze Sejneńskie,
- obszar Natura 2000: Ostoja Augustowska, Pojezierze Sejneńskie, Ostoja Wigierska, Puszcza Augustowska[31],

b) w powiecie augustowskim:

- Wigierski Park Narodowy,
- Biebrzański Park Narodowy,
- rezerwaty przyrody: Glinki, Kuriańskie Bagno, Kozi Rynek, Jezioro Kolono, Stara Ruda, Jezioro Kalejty, Brzozowy Grąd, Starożyn, Perkuć, Mały Borek,
- obszary chronionego krajobrazu: Puszcza i Jeziora Augustowskie, Pojezierze Rajgrodzkie, Dolina Rospudy, Dolina Biebrzy,
- obszary Natura 2000: Dolina Biebrzy, Ostoja Augustowska, Ostoja Wigierska, Puszcza Augustowska, Ostoja Biebrzańska[32],

c) w powiecie sokólskim:

- Biebrzański Park Narodowy,
- rezerwaty przyrody: Bahno w Borkach, Góra Pieszczana, Kozłowy Ług, Woronicza, Budzisk, Międzyrzecze, Starodrzew Szyndzielski, Stara Dębina, Stare Biele, Nietupa,
- Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej im. prof. Witolda Sławińskiego,
- obszary chronionego krajobrazu: Wzgórza Sokólskie,
- obszary Natura 2000: Dolina Biebrzy, Ostoja Biebrzańska, Źródliska Wzgórz Sokólskich, Puszcza Knyszyńska, Ostoja Knyszyńska[33],

d) w powiecie białostockim:

- Narwiański Park Narodowy,
- rezerwaty przyrody: Bahno w Borkach, Gorbacz, Karczmisko, Międzyrzecze, Krzemianka, Taboły, Woronicza, Budzisk, Jesionowe Góry, Kulikówka, Surażkowo, Krzemienne Góry, Las Cieliczański, Krasne, Jałówka, Szelągówka, Chomontowszczyzna, Rabinówka, Jezioro Wiejki,
- Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej im. Prof. Witolda Sławińskiego,
- obszar chronionego krajobrazu: Wzgórza Sokólskie, Dolina Narwii,
- obszar Natura 2000: Narwiańskie Bagna, Ostoja Knyszyńska, Ostoja Narwiańska, Dolina Biebrzy, Ostoja w Dolinie Górnej Narwi, Dolina Górnej

[30] Niektóre formy ochrony obszarowej leżą w obszarze kilku jednostek administracyjnych kraju, np. Wigierski Park Narodowy, albo mają charakter transgraniczny, jak Białowieski Park Narodowy. Powtarzalność niektórych form ochrony przyrody wynika wyłącznie z podziału administracyjnego kraju, który nie jest tożsamy z podziałem administracyjnym Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe. Zob. art. 32 i n. ustawy z dnia 28 września 1991 r. o lasach (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 530).

[31] Ustalono na podstawie Centralnego Rejestru Form Ochrony Przyrody, https://crfop.gdos.gov.pl, dostęp: 7.08.2024.

[32] *Ibidem*.

[33] *Ibidem*, dostęp: 8.08.2024.

Narwi, Bagienna Dolina Narwi, Bagno Wizna, Ostoja Biebrzańska, Puszcza Knyszyńska[34],

e) w powiecie hajnowskim:
- Białowieski Park Narodowy,
- rezerwaty przyrody: Gnilec, Dolina Waliczówki, Siemianówka, Jelonka, Dębowy Grąd, Sitki, Lipiny w Puszczy Białowieskiej, Głęboki Kat, Szczekotowo, Pogorzelce, Nieznanowo, Michnówka, Wysokie Bagno, Czechy Orlańskie, Kozłowe Borki, Podolany, Bezrezowo, Podcerkwa, Przewłoka, Rezerwat Krajobrazowy Władysława Szefera, Starzyna, Olszanka Myśliszcze, Lasy Naturalne Puszczy Białowieskiej,
- obszary chronionego krajobrazu: Puszcza Białowieska, Dolina Narwi,
- obszar Natura 2000: Puszcza Białowieska, Jelonka, Ostoja w Dolinie Górnego Nurca, Ostoja w Dolinie Górnej Narwi, Dolina Górnej Narwi[35],

f) w powiecie siemiatyckim:
- rezerwaty przyrody: Koryciny, Góra Uszeście, Grąd Radziwiłłowski, Sokółe, Witanowszczyzna,
- obszar chronionego krajobrazu: Dolina Bugu,
- obszary Natura 2000: Ostoja Nadbużańska, Schrony Brzeskiego Regionu Umocnionego, Ostoja w Dolinie Górnego Nurca, Dolina Dolnego Bugu[36].

Formy obszarowe mogące być w zakresie odziaływania imigrantów przebywających przy granicy z Białorusią i **Ukrainą** i/lub ją przekraczających to:

1) na terenie województwa lubelskiego[37]:

a) w powiecie bialskim[38], administracyjnie położonym przy granicy z Białorusią:
- rezerwaty przyrody: Chmielinne, Łąg dębowy koło Janowa Podlaskiego, Liski, Dobryń, Czapli Stóg, Stary Las, Szwajcaria Podlaska, Omelno,
- park krajobrazowy: Podlaski Przełom Bugu,
- Nadbużański Obszar Chronionego Krajobrazu,
- obszar Natura 2000: Dolina Środkowego Bugu, Dolina Dolnego Bugu, Dobryń, Ostoja Nadbużańska, Terespol, Poleska Dolina Bugu, Obuwik w Uroczysku Świdów, Horodyszcze, Dolina Krzny, Zbiornik Podedwórze, Uroczysko Mosty-Zahajki[39],

b) w powiecie włodawskim, położonym przy granicy z Białorusią i Ukrainą:
- Poleski Park Narodowy,
- rezerwaty przyrody: Brudzieniec, Żółwiowe Błota, Małoziemce, Jezioro Orchowe, Magazyn, Trzy Jeziora,
- parki krajobrazowe: Sobiborski Park Krajobrazowy, Poleski Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy Pojezierze Łęczyńskie,

---

[34] *Ibidem*, dostęp: 7.08.2024.
[35] *Ibidem*.
[36] *Ibidem*.
[37] Wybrano powiaty przygraniczne.
[38] Powiat bialski graniczy z Białorusią.
[39] Zob. https://crfop.gdos.gov.pl, dostęp: 8.08.2024.

- obszary chronionego krajobrazu: Poleski Obszar Chronionego Krajobrazu, Chełmski Obraz Chronionego Krajobrazu, Nadbużański Obszar Chronionego Krajobrazu,
- obszar Natura 2000: Jeziora Uściwierskie, Krowie Bagno, Ostoja Poleska, Poleska Dolina Bugu, Lasy Sobiborskie, Uroczysko Mosty-Zahajki, Polesie, Bagno Bubnów, Dolina Środkowego Bugu[40],

c) w powiecie chełmskim, przy granicy z Ukrainą:

- Poleski Park Narodowy,
- rezerwaty przyrody: Stawska Góra, Bachus, Brzeźno, Siedliszcze, Liski I, Żmudź, Roskosz, Bagno Serebryskie, Torfowisko Sobowice, Serniawy,
- parki krajobrazowe: Chełmski Park Krajobrazowy, Strzelecki Park Krajobrazowy,
- obszary chronionego krajobrazu: Poleski Obszar Chronionego Krajobrazu, Chełmski Obszar Chronionego Krajobrazu, Pawłowski Obszar Chronionego Krajobrazu, Grabowiecko-Strzelecki Obszar Chronionego Krajobrazu,
- obszar Natura 2000: Pawłów, Stawska Góra, Ostoja Poleska, Lasy Strzeleckie, Sennica Różana, Sawin, Torfowiska Chełmskie, Dobromyśl, Żmudź, Las Żaliński, Kumów Majoracki, Dolina Środkowego Bugu, Bagno Bubnów, Chełmskie Torfowiska Węglanowe, Bachus, Podpakule, Poleska Dolina Bugu, Lasy Sobiborskie, Serniawy, Nowosiółki, Kamień, Uroczyska Lasów Strzeleckich, Torfowisko Sobowice, Putnowice[41],

d) w powiecie hrubieszowskim, przy granicy z Ukrainą:

- rezerwaty przyrody: Liski I, Gliniska, Suśle Wzgórza,
- Strzelecki Park Krajobrazowy,
- Dołhobyczowski Obszar Chronionego Krajobrazu, Nadbużański Obszar Chronionego Krajobrazu, Grabowiecko-Strzelecki Obszar Chronionego Krajobrazu,
- obszar Natura 2000: Suśle Wzgórza, Gliniska, Zachodniowołyńska Dolina Bugu, Poleska Dolina Bugu, Lasy Mirczańskie, Lasy Dołhobyczowskie, Uroczyska Lasów Strzeleckich, Adelina, Dolina Środkowego Bugu, Lasy Strzeleckie, Ostoja Tyszowiecka[42],

e) w powiecie tomaszowskim[43], przygraniczym z Ukrainą:

- rezerwaty przyrody: Czartowe Pole, Nad Tanwią, Piekiełko koło Tomaszowa Lubelskiego, Las Lipowy w Uroczysku Bukowiec, Skrzypny Ostrów, Nowiny, Bukowy Las, Skarpa Dobużańska, Zarośle, Przecinka, Jalinka, Machnowska Góra,
- parki krajobrazowe: Krasnobrodzki Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy Puszczy Solskiej, Południoworoztoczański Park Krajobrazowy,
- obszar chronionego krajobrazu: Roztoczański Obszar Chronionego Krajobrazu (województwo podkarpackie),

[40] *Ibidem*.
[41] *Ibidem*.
[42] *Ibidem*.
[43] Siedziba organów powiatu w Tomaszowie Lubelskim.

- obszary Natura 2000: Ostoja Tyszowiecka, Puszcza Solska, Dolina Szyszły, Dolina Sołokiji, Zlewnia Górnej Huczwy, Żurawce, Roztocze, Uroczyska Roztocza Wschodniego, Tarnoszyn, Borowa Góra, Adelina, Minokąt, Posadów, Pastwiska nad Huczwą, Dolina Sieniochy, Łąki nad Szyszłą, Zarośle, Dobużek, Uroczyska Puszczy Solskiej[44].

2) na terenie województwa podkarpackiego (w powiatach położonych na terenie przy granicy z Ukrainą):

a) w powiecie lubaczowskim:
- rezerwaty przyrody: Moczary, Sołokija, Jedlina, Kamienne, Minokąt, Bukowy Las, Źródła Tanwi,
- Park Krajobrazowy Puszczy Solskiej, Południoworoztoczański Park Krajobrazowy,
- obszary chronionego krajobrazu: Roztoczański Obszar Chronionego Krajobrazu, Sieniawski Obszar Chronionego Krajobrazu,
- obszary Natura 2000: Uroczyska Puszczy Solskiej, Łukawiec, Minokat, Horyniec, Lasy Sieniawskie, Uroczyska Roztocza Wschodniego, Puszcza Solska, Roztocze[45],

b) w powiecie jarosławskim:
- obszary chronionego krajobrazu: Sieniawski Obszar Chronionego Krajobrazu, Przemysko-Dynowski Obszar Chronionego Krajobrazu,
- obszary Natura 2000: Łukowiec, Rzeka San, Ostoja Przemyska, Lasy Sieniawskie, Dolina Dolnego Sanu, Pogórze Przemyskie, Starodub w Pełkinach[46],

c) w powiecie przemyskim:
- rezerwaty przyrody: Brzoza Czarna w Rzeczpolu, Skarpa Jaksmanicka, Szachownica w Krównikach, Krępak, Broduszurki, Przełom Hołubli, Reberce, Leoncina, Turnica, Kalwaria Pacławska, Kopystanka, Starzawa, Szachownica Kostkowaty w Stubnie, Kozigarb,
- Park Krajobrazowy Gór Słonnych, Park Krajobrazowy Pogórza Przemyskiego,
- Przemysko-Dynowski Obszar Chronionego Krajobrazu,
- obszary Natura 2000: Ostoja Góry Słonne, Fort Salis Soglino, Rzeka San, Pogórze Przemyskie, Ostoja Przemyska[47],

d) w powiecie bieszczadzkim:
- Bieszczadzki Park Narodowy,
- rezerwaty przyrody: Na Oratyku, Nad Trzciańcem, Zakole, Na Opalonym, Chwaniów, Turnica, Krywe, Sine Wiry, Hulskie im. Stefana Myczkowskiego, Cisy w Serednicy, Śnieżyca wiosenne w Dwerniczku,
- Park Krajobrazowy Pogórza Przemyskiego, Cisniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy Doliny Sanu, Park Krajobrazowy Gór Słonnych,

[44] Zob. https://crfop.gdos.gov.pl, dostęp: 8.08.2024.
[45] *Ibidem*, dostęp: 9.08.2024.
[46] *Ibidem*.
[47] *Ibidem*.

- Wschodniobeskidzki Obszar Chronionego Krajobrazu,
- obszary Natura 2000: Moczary, Ostoja Góry Słonne, Ostoja Przemyska, Bieszczady, Góry Słonne, Pogórze Przemyskie[48].

Właściwy stan ochrony a czynniki „zagrożenia wewnętrznego" i „zagrożenia zewnętrznego"

Definicje legalne unormowane w ustawie o ochronie przyrody obejmują „właściwy stan ochrony gatunku"[49] oraz „właściwy stan ochrony siedliska przyrodniczego"[50]. Pierwsza definicja sformułowana jest jako suma wszystkich odziaływań „na gatunek" mogąca „w dającej się przewidzieć przyszłości" nieodpowiednio „wpływać na rozmieszczenie i liczebność jego populacji na terenie kraju" albo państwa członkowskiego Unii „lub naturalnego zasięgu tego gatunku", z dodatkowym wskazaniem, że „dane o dynamice liczebności populacji tego gatunku wskazują, że gatunek jest trwałym składnikiem właściwego dla niego siedliska", a także to, że „naturalny zasięg gatunku nie zmniejsza się ani nie ulegnie zmniejszeniu w dającej się przewidzieć przyszłości", albo „odpowiednio duże siedlisko dla utrzymania się populacji tego gatunku istnieje i prawdopodobnie nadal będzie istniało".

Natomiast „właściwy" stan ochrony przyrodniczego siedliska obejmuje „sumę oddziaływań na siedlisko przyrodnicze" i charakterystyczne dla tego siedliska „gatunki" „mogącą w dającej się przewidzieć przyszłości wpływać na naturalne rozmieszczenie, strukturę, funkcje lub przeżycie" tych gatunków (w Polsce i/lub na terenie Unii) lub „naturalnego zasięgu tego siedliska", zakładając, że „naturalny zasięg siedliska przyrodniczego i obszary zajęte przez to siedlisko w obrębie jego zasięgu nie zmieniają się lub zwiększają się". Odziaływania te nie mogą też negatywnie wpływać na strukturę i funkcje, „które są konieczne do długotrwałego utrzymania się siedliska", przy założeniu, że będą one nadal istniały, mając odpowiedni stan ochrony.

Ustawa o ochronie przyrody z 2004 r. normuje też dwie definicje „zagrożeń", których czynniki mogą wpływać negatywnie na cechy chemiczne, fizyczne i biologiczne tworów przyrodniczych, zasobów środowiskowych oraz przebiegu procesów przyrodniczych albo oddziaływać ujemnie na walory krajobrazowe. Rozpoznawalnym i ukształtowanym normatywnie jest: a) zagrożenie wewnętrzne, b) zagrożenie zewnętrzne[51]. Oba związane są ze wskazanymi zmianami cech oraz negatywnym wpływem na przyrodę. Obie definicje akcentują przyczyny tych zagrożeń, upatrując ich w: a) działalności człowieka, b) przyczynach naturalnych. W obu definicjach zagrożeń chodzi o ich oddziaływanie „w granicach obszarów lub obiektów podlegających ochronie prawnej", czyli na obszarze form ochrony przyrody lub na te formy. Z tym, że zagrożenia zewnętrzne mogą mieć „źródło poza granicami obszarów lub obiektów podlegających ochronie prawnej".

[48] *Ibidem*.
[49] Artykuł 5 pkt 24 ustawy z dnia 16 kwietnie 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1336 z późn. zm.).
[50] Artykuł 5 pkt 25, *ibidem*.
[51] Artykuł 5 pkt 28 i 29, *ibidem*.

Podczas imigracji legalnej, ale i (głównie) nielegalnej można dostrzec wiele zjawisk i zdiagnozować czynniki, które mają charakter niewłaściwie wpływający na ochronę gatunkową oraz wpływający negatywnie na przetrwanie tych gatunków oraz na ich siedliska.

Zagrożenia, na tle określonych prawnie definicji, mogą mieć charakter zarówno zagrożenia zewnętrznego, jak i wewnętrznego, jednak przyczyną ich powstawania zawsze jest człowiek i jego działalność. Nie zawsze jest to bezpośrednio fizycznie oddziałujący imigrant czy ich grupa. Część oddziaływań wywołanych jest ciągiem przyczyn o podłożu gospodarczym, socjalnym i politycznym oraz sytuacja wojny na terenie Ukrainy. Sfera socjalno-gospodarcza oraz polityka spowodowała napływ nielegalnych imigrantów na tereny przygraniczne po stronie białoruskiej, co ma negatywny wpływ także na przyrodę po obu stronach granicy. Przyczyny, zgodnie z nauką ekologii, mają charakter antropogeniczny[52], czyli są związane z działalnością człowieka. Dla przykładu budowa zapory zatrzymującej nielegalnych migrantów na granicy z Białorusią, przecinając korytarze ekologiczne[53] (także te o znaczeniu dla przemieszczania się gatunków po terenie całej Unii), zatrzymuje nie tylko ludzi, ale także zwierzęta.

Dostrzegane zagrożenia dla przyrody na obszarze chronionym

Na wstępie tego fragmentu rozważań trzeba podkreślić istnienie różnego rodzaju problemów i zagrożeń dla przyrody w kontekście ich czasowego występowania. Przy granicy z Białorusią podczas obserwowanego zjawiska jej nielegalnego przekraczania istnieją inne problemy wpływające na przyrodę, niż przy jej legalnym przekraczaniu (na legalnych przejściach granicznych). Inne problemy dla przyrody i form ochronnych można było też zaobserwować tuż po wybuchu wojny w Ukrainie.

We wszystkich przypadkach istnieje ryzyko powstania **odpadów komunalnych**[54], np. w postaci szkła i PCV (najczęściej są to odpady opakowaniowe po produktach spożywczych, reklamówki i butelki)[55]. Jednak zasadniczym problemem jest ich właściwe zebranie z terenu lub samodzielne umieszczenie (przez uchodźcę lub migranta) w odpowiednich pojemnikach na odpady. Szansa ta istnieje jedynie w przypadku legalnego przekraczania granicy (na legalnym przejściu granicznym). Przy nielegalnym pobycie albo przemieszczaniu się szansa ta maleje. Wyjątkową

[52] Szerzej podział wg doktryny ekologii – zob. J.S. Kierzkowska, *Zagrożenia antropogeniczne*, [w:] J.S. Kierzkowska, M.K. Wołowski (red.), *Wybrane aspekty ekologii, ekologistyki, bezpieczeństwa i zrządzania środowiskowego oraz prawa w ochronie środowiska*, Wydawnictwo GSW, Gdańsk 2016, s. 54.

[53] Dla przykładu zob. mapę sieci korytarzy dla obszarów Natura 2000 z uwzględnieniem potrzeb ochrony kluczowych gatunków dużych ssaków. *Mapa korytarzy ekologicznych w Polsce*, https://korytarze.pl/mapa/mapa-korytarzy-ekologicznych-w-polsce, dostęp: 18.07.2024.

[54] Dostrzega ten problem oraz inne problemy środowiskowe związane z migrowaniem ludzi Marek Górski w: M. Górski, *Migrations and the environment – selected legal aspects*, „Studia Prawnicze KUL" 2021, nr 4, https://doi.org/10.31743/sp.12693, s. 61–71, dostęp: 12.08.2024.

[55] Problem z odpadami w omawianym kontekście szerzej – zob. np. J.S. Kierzkowska, *System prawa gospodarki odpadami a problem odpadów komunalnych wyrzucanych do lasu*, „Studia Prawnoustrojowe" 2017, tom 37 (Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie).

sytuacją było legalne przekraczanie granic w ponadprzeciętnej liczbie osób na dobę, jakie miało miejsce po wybuchu wojny w Ukrainie – tu samo przemieszczanie się ludności w kierunku granicy powodowało zagrożenie dla przyrody. Konsekwencje niektórych zjawisk związanych z wojną da się przewidzieć, inne ujawnione mogą być po czasie, np. takie, które wpływają na migrację zwierząt na tereny łowne albo na tereny lęgowe. W badanej sytuacji na pewno należy wskazać nietypowe **odpady pochodzenia wojskowego** (jak np. łuski po amunicji). Podczas incydentów przygranicznych i związanych z nimi interwencji trzeba również wskazać na odpady w postaci pojemników od gazu łzawiącego i resztki petard.

Nielegalne przekraczanie granicy z Białorusią powoduje powstawanie nielegalnych koczowisk po obu stronach granicy. Po stronie Polski grupy migrantów są już często mniejsze i rozproszone. Ukrywanie się i przebywanie na terenach leśnych, bagiennych oraz w okolicach rzek i jezior powoduje powstawanie odpadów, które zagrażają samym migrantom w obszarze poszczególnych ich form. Migranci pozostawiają na tym terenie swój „dobytek" i pozostałości środków pomocowych, np. w postaci odpadów jak **odzież** czy **odpady medyczne**. Na obszarze nielegalnego przebywania migrantów istnieje też **problem sanitarny** związany z brakiem łazienek (głównie toalet). Potrzeby fizjologiczne są załatwiane w bezpośrednim otoczeniu migrantów.

Poza tym należy zwrócić uwagę na **palenie ognisk**[56] w celu ogrzania się lub przygotowania posiłków – chodzi tu o zagrożenie zanieczyszczenia gleby i powietrza, wycinka drzew i krzewów, pozyskiwanie oraz niszczenie roślin i grzybów oraz kłusownictwo (najczęściej ptaków, ryb i małych ssaków, w tym jaj i piskląt).

Przemieszczanie się migrantów i uchodźców powoduje **płoszenie zwierząt**. Natomiast same tzw. „koczowiska" lesie już po ich opuszczeniu stanowią obszar zdegradowany, najczęściej w postaci zniszczonej szaty roślinnej, w tym gatunków chronionych. Nielegalni migranci pozostawiają w zasadzie większość typów odpadów. Na opuszczonym terenie pozostają namioty, śpiwory, odzież, materace, butle gazowe, palniki, baterie, ładowarki, telefony komórkowe itd.

Przemieszczanie się migrantów w obrębie granicy w miejscach występowania terenów bagiennych, które także stanowią formę ochrony przyrody, powoduje, że niszczone są cenne gatunki roślin występujących tylko na tym terenie. Proceder przemytu ludzi w tym obszarze jest szczególnie niebezpieczny, a próba przejścia dużych grup ludzi w nurtach i korytach rzek (np. Bug) czy jezior powoduje ich zanieczyszczenie.

Strefa buforowa „wytchnieniem" dla przyrody

Niedawno, bo od 13.06.2024 r. ustawodawca, na podstawie art. 12a ust. 2 ustawy z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej[57], wprowadził rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 12 czerwca 2024 r. w sprawie wprowadzenia czasowego zakazu przebywania na określonym obszarze

[56] Na przykład zanieczyszczenie gleby i powietrza oraz zagrożenie przeciwpożarowe.
[57] Dz.U. z 2024 r. poz. 388.

w strefie nadgranicznej przyległej do granicy państwowej z Republiką Białorusi[58], czyli rozporządzenie w sprawie tzw. „strefy buforowej". Zakaz ma charakter czasowy i został wprowadzony na 90 dni. Wyznaczona strefa służy regulacji przepływu osób przez granicę i określona jest kolokwialnie jako „strefa buforowa". Obejmuje ona strefę przylegającą do linii granicy państwowej, o szerokości 200 metrów w głąb terytorium Polski. Rozporządzenie dokładnie określa odcinki wyznaczone konkretnymi punktami i słupkami granicznymi, w rezultacie dając przeszło 60-kilometrowy odcinek granicy objętej ograniczeniami w rejonie „położonym w zasięgu terytorialnym Placówek Straży Granicznej w Narewce, Białowieży, Dubiczach Cerkiewnych oraz Czeremsze"[59]. Na stronie internetowej Biuletynu Informacji Publicznej MSWiA 12.06.2024 r. opublikowana została informacja, że 200-metrowy zakres strefy obejmuje ok. 44 km oraz ok. 16 km granicy obejmuje szersza „strefa buforowa". W rejonie rezerwatów przyrody ma ona szerokość ok. 2 km[60], czego zdaje się nie potwierdzać samo rozporządzenie prezentowane na stronie internetowej Europejskiego Identyfikatora Prawodawstwa (European Legislation Identifier, ELI) (https://eli.gov.pl) ani w Internetowym Systemie Aktów Prawnych (ISAP) (https://isap.gov.pl). W żadnym z zakresów wprowadzonych przepisów **nie dostrzega się wprost wprowadzonej 2-kilometrowej „strefy buforowej"**. W kalendarzu prac legislacyjnych MSWiA na stronie Rządowego Centrum Legislacji[61] 18.07.2024 r. rozporządzenie ma status „skierowanie aktu do ogłoszenia" (modyfikacja 12.06.2024 r.)[62], co potwierdza tekst aktu, który widnieje w ISAP. Jest on identyczny z tym zawartym w ELI, a rozporządzenie jest obowiązujące. Dla laika nieznającego topografii terenu przepisy są co najmniej nieczytelne. Doskonałym ułatwieniem jest skorzystanie z krajowego Geoportalu[63] – od 9.07.2024 r. we współpracy ze Strażą Graniczną wyrysował na swoich mapach zasięg obszaru, którego dotyczą ograniczenia. Mapy w Geoportalu dają możliwość przybliżenia stref z dokładną ich weryfikacją. Wyraźnie widoczny jest szerszy pas ograniczeń czasowego zakazu przebywania (zob. kolor czerwony na poniższej mapie) na terenie Białowieskiego Parku Narodowego oraz na terenie rezerwatów w okolicach Hajnówki. „W granicach Nadleśnictwa Hajnówka zakaz przebywania na określonym obszarze w strefie nadgranicznej przyległej do granicy państwowej z Republiką Białorusi częściowo pokrywa się z Rezerwatem Sarzyna oraz Rezerwatem Lasy Naturalne Puszczy Białowieskiej"[64].

---

[58] Poz. 861.

[59] *Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji podpisał rozporządzenie w sprawie utworzenia tzw. strefy buforowej*, 12.06.2024, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, https://www.gov.pl/web/mswia/minister-spraw-wewnetrznych-i-administracji-podpisal-rozporzadzenie-w-sprawie-utworzenia-tzw-strefy-buforowej, dostęp: 18.07.2024.

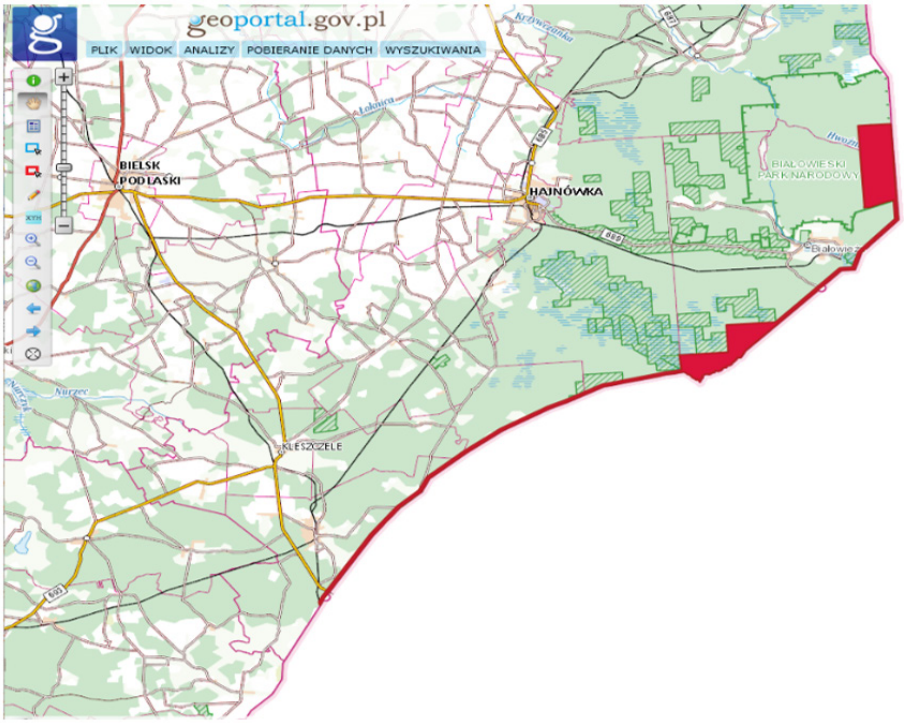
[60] *Ibidem*.

[61] Numer z wykazu 1139.

[62] Projekt: https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12385660, dostęp: 18.07.2024.

[63] *Strefa buforowa przy granicy polsko-białoruskiej dostępna w Geoportalu*, 9.07.2024, Geoportal.gov.pl, https://www.geoportal.gov.pl/aktualnosci/strefa-buforowa-przy-granicy-polsko-bialoruskiej-dostepna-w-geoportalu, dostęp: 19.07.2024.

[64] Na podstawie danych stanowiących informację środowiskową zawartą w piśmie ZO.0172.2.2024 z 23.07.2024 otrzymanego z Nadleśnictwa Hajnówka.

Rys. 1. Mapa ze „strefą buforową" wyznaczoną przepisami rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 12 czerwca 2024 r. w sprawie wprowadzenia czasowego zakazu przebywania na określonym obszarze w strefie nadgranicznej przyległej do granicy państwowej z Republiką Białorusi

Źródło: https://geoportal.gov.pl, dostęp: 19.07.2024.

Wnioski końcowe

Pod względem administracyjnoprawnym należy dążyć do pełnego unormowania aparatu pojęciowego związanego z migracją. Nade wszystko należy oczekiwać „naprawienia" definicji „imigranta" i „emigranta" pod względem usunięcia wad wynikających z zasad logiki prawniczej oraz legislacji (definiowanie tego samego przez to samo jest wadliwe).

Problem nielegalnej migracji z punktu widzenia administracyjnoprawnego a także przyrodniczego w świetle danych statystycznych nie może być pomijany i bagatelizowany oraz określany jako „zaledwie niewielki". Nawet jedna grupa dziennie „koczująca" przy granicy z Polską stanowi problem w zakresie bezpieczeństwa i, jak się okazuje, także przyrody, co dotąd nie było akcentowane w badaniach naukowych. Jest to problem polegający na nieodwracalnych zmianach w przyrodzie i dobrostanie zwierząt, roślin i grzybów na terenach chronionych oraz lasów. Nierozwiązany problem migracji należy ocenić jako nieudolność władz (krajowych i UE).

Badanie wykazało, że form obszarowych ochrony przyrody w powiatach przygranicznych, które są narażone na zagrożenie w związku z sytuacją migracyjną, jest bardzo dużo (od kilkunastu do kilkudziesięciu obszarów wpisanych do Centralnego Rejestru Form Ochrony Przyrody).

Analiza aparatu pojęciowego związanego z zagrożeniem dla przyrody potwierdza, że można mówić tu o zagrożeniu zarówno wewnętrznym, jak i zewnętrznym dla przyrody, bowiem w obu przypadkach czynnikiem negatywnym jest tu niszczycielskie działanie migrującego człowieka. Niszczy on twory, gatunki, siedliska i wpływa na zmniejszenie się populacji oraz negatywnie wpływa na krajobraz, który jest cenny pod względem przyrodniczym.

Dostrzegane zagrożenia ze strony migrantów na terenach obszarów chronionych ze względu na wartość przyrodniczą: pozostawione odpady, ryzyko wzniecenia pożarów w lesie, epidemie (przenoszone na mieszkańców i pracowników służb), niszczenie siedlisk i obszarów lęgowych ptaków (na terenie Natura 2000), niszczenie roślin i grzybów (w tym ściółki leśnej), zagrożenie dobrostanu zwierząt (płoszenie, blokowanie dojścia do wodopoju), zakłócenia w obszarze migracji zwierząt (blokowanie korytarzy ekologicznych), kłusownictwo, nielegalna wycinka drzew i krzewów, nielegalny połów ryb, niszczenie torfowisk itd.

Celem tzw. „strefy buforowej" nie jest ochrona przyrody, lecz ochrona granic poprzez czasowe ograniczenie w strefie przygranicznej przebywania osób. Jej bezpośrednim założeniem jest regulacja przepływu osób. Jednak, aby mogła realnie przyczyniać się ona do ochrony przyrody, to powinna obejmować przygraniczne formy ochrony przyrody. Obecny 200-metrowy pas ochronny jest niewiele wart pod względem ochrony przyrody. Jedynie fragmenty tej strefy o szerokości 2 km mogą być oceniane w kategoriach wartości prośrodowiskowej. Jednak ten szerszy pas obejmuje jedynie dwa odcinki przy granicy z Białorusią, na których ustanowione są tylko trzy formy obszarowej ochrony przyrody w postaci: Białowieskiego Parku Narodowego, Rezerwatu Sarzyna oraz Rezerwatu Lasy Naturalne Puszczy Białowieskiej.

Bibliografia

Dojwa-Kruczyńska K., *Stosunek Polaków do migrantów. Refleksje socjologiczne w świetle wybranych badań empirycznych*, „Rocznik Europeistyczny" 2016, nr 2 (Uniwersytet Wrocławski).

Jaworowicz-Rudolf A., *Formy ochrony obszarowej*, [w:] M. Górski, *Prawo ochrony środowiska*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.

Górski M., *Migrations and the environment – selected legal aspects*, „Studia Prawnicze KUL" 2021, nr 4, https://doi.org/10.31743/sp.12693.

Kierzkowska J.S., *Prawo administracyjne materialne*, Wydawnictwo GSW, Gdańsk 2023.

Kierzkowska J.S., *System prawa gospodarki odpadami a problem odpadów komunalnych wyrzucanych do lasu*, „Studia Prawnoustrojowe" 2017, tom 37 (Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie).

Kierzkowska J.S., *Zagrożenia antropogeniczne*, [w:] J.S. Kierzkowska, M.K. Wołowski (red.), *Wybrane aspekty ekologii, ekologistyki, bezpieczeństwa i zrządzania środowiskowego oraz prawa w ochronie środowiska*, Wydawnictwo GSW, Gdańsk 2016.

Lebowa D., *Instytucja parku narodowego jako przykład prawnej ochrony przyrody*, „Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne – Humanum" 2009, nr 3.

Ponad 575 tys. osób uciekających przed wojną w Ukrainie przekroczyło polską granicę, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, 3.03.2022, https://www.gov.pl/web/mswia/ponad-575-tys-osob-uciekajacych-przed-wojna-w-ukrainie-przekroczylo-polska-granice, dostęp: 15.07.2024.

Przyczyny migracji: dlaczego ludzie migrują?, Parlament Europejski, Artykuł 20200624STO81906, 23.04.2024, https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2020/7/story/20200624STO81906/20200624STO81906_pl.pdf, dostęp: 5.08.2024.

Sobczak-Szelc K., Pachocka M., Pędziwiatr K., Szałańska J., Szulecka M., *From Reception to Integration of Asylum Seekers and Refugees in Poland*, Routledge, London 2022.

Statistics on migration to Europe, European Commission, https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/statistics-migration-europe_en, dostęp: 11.07.2024.

Status UKR – uregulowania prawne dotyczące ochrony czasowej dla obywateli Ukrainy – Aktualne informacje, 11.07.2024, Komenda Główna Straży Granicznej, https://www.strazgraniczna.pl/pl/cudzoziemcy/status-ukr-zasady-ochrony/13477,Status-UKR-uregulowania-prawne-dotyczace-ochrony-czasowej-dla-obywateli-Ukrainy-.html, dostęp: 15.07.2024.

Strefa buforowa przy granicy polsko-białoruskiej dostępna w Geoportalu, 9.07.2024, Geoportal.gov.pl, https://www.geoportal.gov.pl/aktualnosci/strefa-buforowa-przy-granicy-polsko-bialoruskiej-dostepna-w-geoportalu, dostęp: 19.07.2024.

Śliwa B., Olech B.K., *Wyzwania w kontekście migracji i kryzys na granicy polsko-białoruskiej*, „Wiedza Obronna" 2022, tom 278, https://doi.org/10.34752/2022-d278.

Wykaz aktów prawnych

Rozporządzenie (WE) nr 862/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 lipca 2007 r. w sprawie statystyk Wspólnoty z zakresu migracji i ochrony międzynarodowej oraz uchylające rozporządzenie Rady (EWG) nr 311/76 w sprawie zestawienia statystyk dotyczących pracowników cudzoziemców (Dz. Urz. UE L nr 199, s. 23).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady 2020/851 z dnia 18 czerwca 2020 r. zmieniające rozporządzenie (WE) nr 862/2007 w sprawie statystyk Wspólnoty z zakresu migracji i ochrony międzynarodowej (Dz. Urz. UE L nr 198, s. 1).

Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 530).

Ustawa z dnia 9 listopada 2000 r. o repatriacji (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1105).

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1336 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 769).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 lipca 2021 r. w sprawie państwowego rejestru granic i podziału jednostek podziałów terytorialnych kraju (Dz.U. poz. 1373).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 12 czerwca 2024 r. w sprawie wprowadzenia czasowego zakazu przebywania na określonym obszarze w strefie nadgranicznej przyległej do granicy państwowej z Republiką Białorusi (Dz.U. poz. 861).

Stan prawny: sierpień 2024 r.

Specjalizacja organów administracji publicznej w kontekście podziałów terytorialnych państwa

Bartłomiej Krzyczkowski
Gdańska Szkoła Wyższa

Streszczenie

W artykule omówiono zagadnienie specjalizacji organów administracji publicznej w kontekście podziałów terytorialnych państwa, z uwzględnieniem prawa ochrony środowiska. Autor analizuje relacje między strukturą organizacyjną administracji a typami podziałów terytorialnych: zasadniczym, pomocniczym i specjalnym. Szczególną uwagę poświęcono podziałom specjalnym, które wynikają z wysokiego stopnia specjalizacji zadań i niemożności ich dopasowania do podziału zasadniczego. Wskazano także na różnice między organem a aparatem pomocniczym oraz na znaczenie kompetencji jako instrumentu realizacji zadań publicznych. Artykuł ukazuje, jak specyfika zadań i interes publiczny wpływają na tworzenie obszarów specjalnych i przypisanie im odpowiednich organów administracyjnych.

Słowa kluczowe: kompetencje administracyjne, podziały terytorialne, obszary specjalne, struktura organizacyjna, funkcje administracji, decentralizacja.

Specialisation of Public Administration Bodies in the Context of State Territorial Divisions

Abstract

This article explores the issue of specialisation within public administration bodies in relation to the territorial divisions of the state, with emphasis on environmental law. The author analyses the relationship between administrative structures and the types of territorial divisions: principal, auxiliary, and special. Special attention is given to special divisions, which arise from a high degree of task specialisation and the inability to align them with the principal division. The article also discusses the distinction between an administrative body and its supporting apparatus, as well as the role of competence as a tool for implementing public tasks. It highlights how the nature of tasks and the public interest influence the creation of special areas and the assignment of appropriate administrative bodies.

Keywords: administrative competence, territorial divisions, special areas, organisational structure, administrative functions, decentralisation.

Administracja wykonuje powierzone jej zadania poprzez rozbudowaną strukturę jednostek o zróżnicowanym charakterze prawnym. Składają się na nią przede

wszystkim organy, ale także podmioty wyposażone w osobowość prawną czy też niebędące ani organami, ani osobami prawa (np. zakłady budżetowe[1]). Podstawową rolę jednak spełniają organy.

W doktrynie przyjęło się uważać, że organ administracji publicznej to człowiek (lub grupa ludzi w przypadku organu kolegialnego)[2]:

a) znajdujący się w strukturze organizacyjnej państwa lub samorządu terytorialnego,
b) powołany w celu realizacji norm prawa administracyjnego, w sposób i ze skutkiem właściwym temu prawu,
c) działający w granicach kompetencji przyznanych mu przez prawo.

Do wystąpienia w obrocie prawnym organów administracji państwowej lub samorządowej niezbędne jest zatem wyodrębnienie organizacyjne, działanie w imieniu i na rachunek państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, korzystanie ze środków własnych oraz działanie w zakresie przysługujących kompetencji[3].

Zauważyć wszakże należy, że zadania publiczne mogą być wykonywane zarówno przez organy administracji publicznej, jak i inne podmioty określone prawem, które w zakresie realizacji danego zadania będą organami administrującymi, czyli osiągną status organu administracji w znaczeniu funkcjonalnym. Wykonywanie zadań publicznych przez podmioty niewchodzące w skład administracji publicznej w znaczeniu ustrojowym również może następować i następuje w formach właściwych prawu publicznemu[4]. Należy zauważyć, że takie rozumienie przyjmuje także ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska. Z jednej strony w jej art. 3 pkt 15[5] mamy definicję organu ochrony środowiska (jest nim organ administracji powołany do wykonywania zadań publicznych z zakresu ochrony środowiska, stosownie do ich właściwości określonej w tytule VII w dziale I), z drugiej w art. 3 pkt 14[6] zawarto szerszą definicję organu administracji (w ogólności), przyjmując (lit. b), że są to także inne podmioty niż ministrowie, centralne organy administracji rządowej, wojewodowie, działające w ich lub własnym imieniu inne terenowe organy administracji rządowej i organy jednostek samorządu terytorialnego. Te inne podmioty muszą być powołane z mocy prawa lub na podstawie porozumień do wykonywania zadań publicznych dotyczących środowiska i jego ochrony.

Odróżnić należy organ i wspierający go aparat pomocniczy. Na przestrzeni lat poglądy w tym zakresie ulegały zmianom. Według Stefana Rozmaryna organem obok ministra jest także ministerstwo[7]. Zdaniem Karola M. Pospieszalskiego także funkcjonujący w ministerstwie obok ministra jako organu kierowniczego: podsekretarze stanu, dyrektorzy generalni, dyrektorzy departamentów są organami, gdyż

[1] J. Boć, *Prawo administracyjne*, Kolonia Limited, Wrocław 2005, s. 124.
[2] *Ibidem*, s. 124.
[3] E. Ochendowski, *Prawo administracyjne. Część ogólna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2000, s. 211.
[4] M. Tabernacka, *Konstrukcja prawna zadania publicznego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo" 2005, nr 2770(295), s. 413–415.
[5] Tekst jednolity (dalej: t.j.) Dz.U. z 2024 r. poz. 54 z późn. zm.
[6] *Ibidem*.
[7] S. Rozmaryn, *O rozszerzeniu uprawnień ministrów w PRL*, „Państwo i Prawo" 1956, nr 3, s. 451 i n.

określony substrat osobowy ma określoną kompetencję na podstawie statutu organizacyjnego ministerstwa uchwalonego przez Radę Ministrów[8]. Inni autorzy byli zdania, że podsekretarze, dyrektorzy generalni itd. nie są organami, gdyż pojęcie organu państwowego zakłada kompetencję własną. Jak zauważono, „nie ma kompetencji własnej ten, w którego zakres działania można do woli wtargnąć"[9]. Przyjęcie poglądu, że organem jest minister, a ministerstwo jest jego aparatem roboczym, stwarza ponadto jasną sytuacje zarówno na wewnątrz, jak i na zewnątrz ministerstwa. Wówczas akty prawne poszczególnych pracowników ministerstwa są aktami samego ministra[10]. I tak np. minister posiada określony przez prawo zakres kompetencji i dlatego jest organem państwowym. Nie jest natomiast osobnym organem państwowym w ścisłym znaczeniu tego słowa podsekretarz stanu (wiceminister) ani inny pracownik ministerstwa, ponieważ działając, nie wykonuje swojej kompetencji ustalonej przez przepisy prawne, lecz kompetencje ministra jako organu państwowego. Z tego samego powodu nie jest organem państwowym w ścisłym znaczeniu ministerstwo jako całość, ani też nie są organami wewnętrzne składniki ministerstwa, jak departamenty[11].

Karol M. Pospieszalski widzi miejsce dla rozumienia organu jako zespołu organizacyjnie, ściśle z sobą złączonych organów: tych, do których można stosować konstrukcję „w imieniu", jak i innych (wewnętrznych)[12]. Pisze on, że wielość organów państwowych jest wywołana nie tylko tym, że kompetencja do wydawania aktów jest rozłożona w ten sposób, że organom przysługuje niewielki jedynie zakres w tej dziedzinie, ale także tym, że proces powzięcia decyzji jest rozdzielony między różne organy[13].

Termin „organ państwowy" jest w efekcie wieloznaczny i bywa używany w następujących znaczeniach:

a) osoba lub kolegium o pewnej kompetencji,
b) osoba (np. minister) albo jednostka organizacyjna, którym przypisane są akty pewnego zespołu organów,
c) wreszcie zespół organizacyjnie i kompetencyjnie złączonych z sobą organów, zespół, który obejmuje zarówno organy działające w imieniu osoby czy jednostki w znaczeniu wyżej podanym, jak i wszelkie inne organy (wewnętrzne).

W ostatnim przypadku można mówić, że organ to część aparatu państwowego, to całość złożona (w różnych układach) z wielu organów. Droga do drugiego i trzeciego znaczenia wiedzie od pierwszego[14]. W aktualnym stanie prawnym organem jest minister, a nie ministerstwo. Nie ulega też wątpliwości, że organem

---

[8] K.M. Pospieszalski, *O pojęciu organu państwowego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1972, nr 1, s. 33

[9] M. Jaroszyński (red.), *Polskie prawo administracyjne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1956, s. 162.

[10] M. Jaroszyński, *Z problematyki teorii organów państwowych*, „Państwo i Prawo" 1956, nr 7, s. 119.

[11] J. Starościak, *Prawo administracyjne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969, s. 51–54.

[12] K.M. Pospieszalski, *O pojęciu organu*..., s. 33.

[13] *Ibidem*, s. 31.

[14] *Ibidem*, s. 39.

administracji rządowej w województwie jest wojewoda, a nie urząd wojewódzki. Posiada on kompetencje władcze do wydawania aktów normatywnych (przepisów prawa miejscowego) oraz aktów administracyjnych (decyzji administracyjnych). Do wydawania aktów normatywnych wojewoda nie może nikogo upoważnić – tę kompetencję musi wykonać sam[15]. Odmiennie zaś przedstawia się sprawa wydawania decyzji administracyjnych, gdyż do tego wojewoda zawsze może upoważnić podmioty wymienione w art. 32 ust. 1 dawnej ustawy o administracji rządowej w województwie[16], obecnie art. 19 ustawy z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie[17]. Takim podmiotem może być przede wszystkim (w zakresie prawa ochrony środowiska) dyrektor wydziału ochrony środowiska, który nie jest organem administracji, lecz działa w imieniu i z upoważnienia wojewody. Decyzja administracyjna dyrektora wydziału ochrony środowiska jest prawnie decyzją wojewody, co w szczególności przesądza o właściwości organu odwoławczego[18].

W ujęciu podmiotowym administracja ma postać rozczłonkowanej struktury organizacyjnej, na którą składają się różne podmioty, organy i instytucje. Odrębnie przedstawia się budowa administracji na szczeblu naczelnym i centralnym oraz administracji terenowej. Struktura organizacyjna tej drugiej pozostaje w ścisłym związku z podziałem terytorialnym państwa i uwzględnia istnienie samorządu terytorialnego. Na tym szczeblu występuje także różnicowanie w obrębie administracji rządowej: zespolonej i niezespolonej[19].

Podziału terytorialnego dokonuje się w tym celu, aby w każdej jednostce terytorialnej ustanowić odpowiedni organ państwowy, który by działał w ściśle oznaczonych granicach terytorialnych[20]. Organ ten wyposażony musi być w określony zakres kompetencji i zadań umożliwiających praktyczną realizację zadań państwa. Istnieje współzależność pomiędzy zakresem kompetencji terenowych organów władzy i administracji państwowej a strukturą terytorialną kraju. Zakres tych kompetencji uwarunkowany jest zarówno systemową koncepcją sprawowania władzy, głębokością decentralizacji, jak i liczbą szczebli podziału terytorialnego oraz stosunkiem jednostek podziału terytorialnego dla celów specjalnych i pomocniczych[21].

---

[15] W. Radecki, *Organy administracji i instytucje ochrony środowiska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 10–11.

[16] Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o administracji rządowej w województwie (t.j. Dz.U. z 2001 r. nr 80 poz. 872).

[17] T.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 190.

[18] W. Radecki, *Organy administracji*..., s. 10–11.

[19] J. Lemańska, M. Małecka-Łyszczek, *Zagadnienia podziału terytorialnego dla celów administracji*, [w:] *Nauka administracji wobec wyzwań współczesnego państwa prawa. Międzynarodowa Konferencja Naukowa Rzeszów–Cisna 2002*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2002, s. 313 i n.

[20] M. Jaroszyński (red.), *Prawo administracyjne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1952, s. 68.

[21] Z. Rybicki, *Uwagi na temat położenia prawnego podstawowych i ponadpodstawowych jednostek podziału terytorialnego*, [w:] Jaroszyński A., Komorowski S. (red.), *Gospodarka przestrzenna Polski i organizacja terytorialna kraju*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982, s. 27.

Podział terytorialny państwa wywiera istotny wpływ na działanie państwa, sposób jego funkcjonowania, jak i rozwój całej organizacji państwowej. Rolą podziału terytorialnego, traktowanego jako względnie trwałe rozczłonkowanie przestrzeni państwa dla podmiotów realizujących zadania administracji publicznej, jest w szczególności zapobieganie, razem z podziałem rzeczowym i pionowym, mieszaniu się kompetencji organów. Podział terytorialny spełnia więc w swoisty sposób funkcję usługową wobec administracji, a ta jest zmienna zarówno w płaszczyźnie przedmiotowej, strukturalnej, jak i funkcjonalnej[22].

Ze względu na funkcje, jakie ma realizować podział terytorialny, wyróżnia się trzy jego typy wg podziału: zasadniczy, specjalny oraz pomocniczy.

Podział zasadniczy to podział na jednostki terytorialne, ustalony ze względu na konieczność wykonywania na określonym obszarze zadań o podstawowym znaczeniu dla celów funkcjonowania państwa, jedynie w myśl przyjętych ustaleń ustawowych wyszczególniających trzy szczeble zasadniczego podziału terytorialnego: gmina, powiat i województwo.

Podział pomocniczy ma charakter uzupełniający wobec podziału zasadniczego, gdy z różnych powodów (gospodarczych, społecznych) istnieje potrzeba podziału jednostki zasadniczej na mniejsze[23].

Z koncepcji podziału terytorialnego wynika w efekcie podział na administrację rządową i samorządową podział na administrację centralną i terenową, jak i podział na administrację ogólną i specjalną. Podziały te wzajemnie się przenikają. Przy czym na szczeblu centralnym występuje tylko administracja rządowa. Natomiast na szczeblu terenowym występuje zarówno administracja rządowa, jak i samorządowa[24].

Nadmienić trzeba, że ustrój Polski okresu po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. aż do wybuchu II wojny światowej i pierwszych lat po jej zakończeniu oparty był w dużym stopniu na samorządzie terytorialnym. Od 1949 r. stan ten w coraz większym stopniu zaczęto zmieniać na rzecz struktur państwowych. W latach 1950–1990 nie istniał samorząd terytorialny, stąd wszelkie zadania i kompetencje, w tym te z zakresu ochrony środowiska wykonywane były w tym czasie przez jednolitą administrację rządową. Zmiany związane z odchodzeniem od jednolitości strukturalnej i funkcjonalnej aparatu terenowego oraz powrotem do opartego na klasycznych wzorach samorządu terytorialnego doprowadziły do likwidacji niektórych struktur administracji rządowej, gdzieniegdzie z jej zespoleniem z administracją samorządową, zmniejszeniem zakresu zadań i kompetencji wykonywanych dotychczas przez organy administracji rządowej w związku z koniecznością nowego podziału zadań i kompetencji.

Z Konstytucji RP wynika domniemanie zadań i kompetencji samorządu terytorialnego, gdy nie zostały one zastrzeżone ustawo na rzecz innych władz publicznych. W grupie organów samorządu terytorialnego domniemywa się kompetencje

[22] J. Lemańska, M. Małecka-Łyszczek, *Zagadnienia podziału terytorialnego*..., s. 313 i n.

[23] H. Ożóg, A. Potoczek, *Ustrój organów administracji publicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWSZ, Włocławek 2001, s. 151 i n.

[24] *Ibidem*, s. 151 i n.

do wykonania zadania organów gminnych, gdy nie została ona prawnie zastrzeżona dla organów samorządu powiatu bądź województwa.

Wydzielenie administracji rządowej oraz administracji samorządowej, nawiązujące przede wszystkim do podmiotowej płaszczyzny pojmowania administracji, ma wymiar głównie ustrojowy[25]. Podkreślenia wymaga, że administracja samorządowa, w przeciwieństwie do rządowej, nie tworzy jednej struktury, na którą składałyby się poszczególne ogniwa usytuowane na poszczególnych stopniach podziału terytorialnego. Gmina, powiat i województwo nie są ze sobą powiązane zależnościami organizacyjnymi czy funkcjonalnymi, a zwłaszcza nie pozostają ze sobą w stosunkach nadrzędności i podległości[26].

Samorząd terytorialny ma w Polsce model trójszczeblowy: wojewódzki, powiatowy oraz gminny. Administracja samorządowa ma charakter typowo ogólny (tzn. organy administracji samorządowej wykonują zadania z zakresu różnych dziedzin), z kolei w ramach administracji rządowej mieści się zarówno administracja ogólna, jak i specjalna (tzn. wyspecjalizowana w wykonywaniu pewnych tylko zadań).

Z omawianym wcześniej zagadnieniem wiąże się problem specjalizacji organów administracji, które otrzymują w związku z tym kompetencje generalne lub specjalne. W działaniach administracji niezwykle ważną sprawą jest ustalenie właściwych proporcji między organami o kompetencjach szerokich i organami o kompetencjach wyspecjalizowanych[27].

W tym miejscu przypomnieć[28] należy, że przydzielenie określonych zadań nie jest równoznaczne z przydzieleniem w tym zakresie kompetencji. Dominuje bowiem przekonanie, że zadania mogą być realizowane tylko wtedy, gdy są ustanowione kompetencje, a te pełnią funkcje służebne w stosunku do zadań w tym sensie, że stanowią jeden z instrumentów wykonywania zadań[29]. W literaturze administracyjnoprawnej stwierdza się, że z określenia zadań nie wynika automatycznie zdolność do podejmowania określonych działań[30]. Dla przykładu Wojciech Góralczyk pisze, że „z samego ustalenia zadań nie wynikają żadne uprawnienia, żadne kompetencje”[31].

Jakkolwiek szeroko zostanie sformułowana kompetencja organu administracji, jej realizacja nie może stać w sprzeczności z zadaniami przypisanymi danemu podmiotowi[32].

---

[25] J. Jagielski, *W sprawie treści kategorii administracja rządowa i samorządowa*, [w:] *Nauka administracji wobec wyzwań współczesnego państwa prawa. Międzynarodowa Konferencja Naukowa Rzeszów–Cisna 2002*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2002, s. 216–236.

[26] *Ibidem*, s. 216–236.

[27] J. Starościak, *Zarys nauki administracji*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971, s. 113.

[28] B. Krzyczkowski, *Ochrona zdrowia jako zadanie wchodzące w zakres zadań własnych gminy*, [w:] Borkowski M., Wesołowska A. (red.), *Bezpieczeństwo zdrowotne kobiet w XXI wieku. Wybrane problemy społeczno-prawne*, Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Wyższej, Gdańsk 2015, s. 303–304.

[29] K. Defecińska, *Spory o właściwość organu*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 2000, s. 9.

[30] M. Matczak, *Kompetencja*, [w:] Hauser R., Niewiadomski Z., Wróbel A. (red.), *Instytucje prawa administracyjnego. System Prawa Administracyjnego. Tom 1*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015, s.429 i n.

[31] W. Góralczyk, *Zasada kompetencyjności w prawie administracyjnym*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1986, s. 15 i n.

[32] M. Matczak, *Kompetencja*..., s. 429 i n.

Należy przypomnieć[33], że wyrażone w doktrynie poglądy, stosownie do których zadania są tożsame z kompetencjami, można uznać za odosobnione. Dominuje bowiem przekonanie, że zadania mogą być realizowane tylko wtedy, gdy są ustanowione kompetencje, a kompetencje pełnią funkcje służebne w stosunku do zadań w tym sensie, że stanowią jeden z instrumentów wykonywania zadań[34]. Organ nieposiadający kompetencji może tylko zajmować się przygotowaniem projektów i występować z nimi do organu dysponującego kompetencjami. Z kolei instrumentalny charakter stosunku między zadaniami organu ustanowionymi przez prawo a kompetencją tegoż organu wyraża się w tym, że chodzi o określony cel i środki, które muszą być użyte, aby ten cel został zrealizowany. Janusz Łętowski sformułował nawet pojęcie kompetencji jako szczególnego stosunku prawnego łączącego określony organ z wykonywanymi przez niego zadaniami[35]. Wedle utrwalonego w doktrynie przekonania, kompetencja to nie tylko uprawnienie, ale też i obowiązek[36].

W doktrynie rozróżnia się kompetencję ogólną i szczególną. Twierdzi się, że przepisy kompetencyjne (obojętnie czy są one zawarte w przepisach organizacyjnych, procesowych, czy w przepisach prawa materialnego) określają zakres kompetencji nie indywidualnie, lecz ogólnie i stopień tej ogólności może być różny[37]. Doktryna wprowadza podział kompetencji organów prowadzących postępowanie administracyjne na kompetencję ogólną i szczególną[38]. „Ogólna kompetencja to zdolność prawna organów administracyjnych do załatwiania spraw administracyjnych w danym układzie postępowania, natomiast kompetencja szczególna to zdolność prawna organu administracyjnego do załatwiania konkretnej sprawy administracyjnej w określonym układzie postępowania”[39].

Kompetencja[40] jest zasadniczą konstrukcją prawną służącą uściśleniu zakresu i środków działania każdego organu administracji. Z tego też powodu nie ma kompetencji o charakterze nieograniczonym, bowiem organ uzyskuje tylko te uprawnienia do działania, które wiążą się z jego własnymi zadaniami. Nie może jednak wkraczać w kompetencje innych organów albo działać tam, gdzie administracja w ogóle nie ma żadnych kompetencji. Kompetencja jest prawnym wyznacznikiem odpowiedzialności organów administracji za realizację tego, co leży w zakresie ich obowiązków. W tej sytuacji głównym elementem stają się zadania organów[41].

---

33 B. Krzyczkowski, *Ochrona zdrowia*..., s. 303–304.

34 K. Defecińska, *Spory o właściwość*..., s. 9.

35 J. Łętowski, *Prawo administracyjne. Zagadnienia podstawowe*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1990, s. 161.

36 W. Góralczyk, *Zasada kompetencyjności*..., s. 38.

37 M. Zimmermann, *Rozgraniczenie właściwości organu w sprawach rolnych*, [w:] Starościak J., Łętowski J. (red.), *Funkcjonowanie administracji w świetle orzecznictwa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967, s. 77–79.

38 B. Krzyczkowski, *Ochrona zdrowia*..., s. 303–304.

39 B. Adamiak B., J. Borkowski, A. Krawczyk, *Aspekty podmiotowe regulacji prawa procesowego*, [w:] Hauser R., Niewiadomski Z., Wróbel A. (red.), *Prawo procesowe administracyjne. System Prawa Administracyjnego. Tom 9*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2017, s. 121

40 B. Krzyczkowski, *Ochrona zdrowia*..., s. 303–304.

41 H. Ożóg, A. Potoczek, *Ustrój organów*..., s. 145.

Natomiast specjalizacja organów może wynikać z różnych przyczyn. Może być niekiedy utożsamiana z podziałami specjalnymi, tj. z podziałami odrębnymi od zasadniczego podziału państwa, tworzonymi poza zakresem organów administracji rządowej ogólnej. Funkcjonujące w ich ramach organy podlegają bezpośrednio administracji centralnej. Podziały specjalne na ogół nie pokrywają się z jednostkami podziału zasadniczego[42]. Zdaniem Jana Bocia i Tadeusza Kuty nie ma jednej uniwersalnej motywacji wyodrębnienia. Motywacje są każdorazowo związane z celem, treścią i sposobami działania danej organizacji[43]. Według Zygmunta Rybickiego i Stanisława Piątka do powodów wyłączenia organów administracji z podziału zasadniczego zalicza się specyfikę działania administracji w tych dziedzinach lub względy natury historycznej[44]. Wojciech Chróścielewski wyróżnia wśród podziałów specjalnych: (1) trwałe, stanowiące podstawy działania jednostek organizacyjnych o tak ukształtowanych zadaniach, że do ich właściwego wykonywania utworzono jednostki terytorialne niepokrywające się z podziałem terytorialnym podstawowym; (2) oraz doraźne, dokonywane na pewien ściśle określony czas[45]. Józef Filipek wyróżnia sytuacje, w których podział administracyjny specjalny odbiega zasadniczo lub niezasadniczo od ogólnego podziału terytorialnego. W pierwszym wypadku w podziale specjalnym występują inne szczeble, niż w przypadku administracji ogólnej, bądź też inne są kryteria jego tworzenia, w drugim zaś różnica polega jedynie na odmiennym ukształtowaniu granic, lecz na tych samych szczeblach (np. ulokowanie w innej miejscowości)[46].

Wśród podziałów specjalnych wyszczególnić można podziały, które szczególnie silnie związane są z właściwościami administrowanego terenu, w szczególności podziały utworzone dla potrzeb administracji: górniczej, leśnej, morskiej, kolejowej itp. Przesłankami ukształtowania odpowiednich dla ich potrzeb terytorialnych zakresów realizacji ich zadań i kompetencji są właśnie szczególne właściwości administrowanego terenu.

Jerzy Stelmasiak pisze odnośnie obszaru specjalnego, że ten „będący pojęciem doktrynalnym obejmuje oznaczoną przestrzeń, na której obowiązuje specyficzny reżim prawny (...). Jest on tworzony dla realizacji nadrzędnych zadań państwa na danym, wyodrębnionym terenie. Jest to więc środek bezpośredniego gospodarowania przestrzenią. Prawną istotą obszaru specjalnego jest powiązanie wyodrębnionej określonej przestrzeni ze swoistą regulacją prawną (...)"[47]. Pisze

---

[42] E. Ura, *Podział terytorialny państwa oraz terytorialna organizacja rad narodowych i ich organów*, [w:] Sobczak K., Szajdakowska K. (red.), *Ustrój rad narodowych i administracji terenowej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984, s. 79.

[43] J. Boć, T. Kuta, *Prawo administracyjne. Część I*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1980, s. 70–72.

[44] Z. Rybicki, S. Piątek, *Zarys prawa administracyjnego i nauki administracji*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984, s. 224.

[45] W. Chróścielewski, *Z problematyki podziałów terytorialnych specjalnych*, „Państwo i Prawo" 1977, nr 8–9, s. 104.

[46] J. Filipek, *Prawo administracyjne. Instytucje ogólne. Część I*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1995, s. 188.

[47] J. Stelmasiak, *Instytucja obszaru specjalnego w materialnym prawie administracyjnym na przykładzie obszarów specjalnych o charakterze ekologicznym*, [w:] Hauser R., Niewiadomski

on dalej, iż „oznacza to, że wyodrębnienie danego obszaru specjalnego następuje w oparciu o konkretne przepisy materialnego prawa administracyjnego, jeżeli przemawia za tym interes publiczny, tj. w tym przypadku ustawowy wymóg ochrony zasobów przyrodniczych środowiska. Ponadto cele ogólne, które przemawiają za wyodrębnieniem obszaru specjalnego, muszą być na tyle istotne, że uzasadniają wprowadzenie odrębnej regulacji od ogólnie obowiązującego porządku prawnego. Tego rodzaju specyficzny reżim prawny ma zabezpieczać odpowiednie warunki przestrzenne i swobodę działania uprawnionemu podmiotowi”[48]. J. Stelmasiak dochodzi do wniosku, że zarówno cel, któremu tego rodzaju działalność ma służyć, jak i rodzaj tej działalności mają charakter priorytetowy. Z chwilą utworzenia obszaru specjalnego bezpośrednia realizacja zadań dotyczących danego obszaru zostaje nałożona na właściwy miejscowo i rzeczowo organ administracji publicznej lub na organ w tym celu utworzony (np. dyrektora parku narodowego). I konkluduje, że na tych organach spoczywają określone uprawnienia i obowiązki, które dotyczą realizacji stypizowanych zadań charakterystycznych dla danego typu obszaru specjalnego[49].

W odniesieniu do ukształtowania, np. podziału specjalnego ustalającego właściwość miejscową urzędów morskich, przesłankami są: długość wybrzeża morskiego, usytuowanie portów morskich oraz rozmieszczenie urządzeń służących bezpieczeństwu żeglugi. Na ukształtowanie podziałów specjalnych występujących w takich dziedzinach, jak dozór techniczny, administracja miar czy też administracja probiercza, decydujący wpływ wywarła przesłanka wysoce specjalistycznego charakteru ich zadań i kompetencji[50]. Innym motywem podziałów specjalnych może być także niemożliwość i nieracjonalność dopasowania terytorialnego zasięgu takich jednostek organizacyjnych do podziału zasadniczego.

Bibliografia

Adamiak B., Borkowski J., Krawczyk A., *Aspekty podmiotowe regulacji prawa procesowego*, [w:] Hauser R., Niewiadomski Z., Wróbel A. (red.), *Prawo procesowe administracyjne. System Prawa Administracyjnego. Tom 9*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2017.

Boć J., *Prawo administracyjne*, Kolonia Limited, Wrocław 2005.

Boć J., Kuta T., *Prawo administracyjne. Część I*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1980.

Chróścielewski W., *Podziały terytorialne specjalne*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1987.

Chróścielewski W., *Z problematyki podziałów terytorialnych specjalnych*, „Państwo i Prawo” 1977, nr 8–9.

Defecińska K., *Spory o właściwość organu*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 2000.

Filipek J., *Prawo administracyjne. Instytucje ogólne. Część I*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1995.

Z., Wróbel A. (red.), *Prawo administracyjne materialne. System Prawa Administracyjnego. Tom 7*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2017, s. 686.

[48] *Ibidem*, s. 686.

[49] *Ibidem*, s. 686.

[50] W. Chróścielewski, *Podziały terytorialne specjalne*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1987, s. 139–140.

Góralczyk W., *Zasada kompetencyjności w prawie administracyjnym*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1986.

Jagielski J., *W sprawie treści kategorii administracja rządowa i samorządowa*, [w:] *Nauka administracji wobec wyzwań współczesnego państwa prawa. Międzynarodowa Konferencja Naukowa Rzeszów–Cisna 2002*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2002.

Jaroszyński M., *Z problematyki teorii organów państwowych*, „Państwo i Prawo" 1956, nr 7.

Jaroszyński M. (red.), *Polskie prawo administracyjne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1956.

Jaroszyński M. (red.), *Prawo administracyjne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1952.

Krzyczkowski B., *Ochrona zdrowia jako zadanie wchodzące w zakres zadań własnych gminy*, [w:] Borkowski M., Wesołowska A. (red.), *Bezpieczeństwo zdrowotne kobiet w XXI wieku. Wybrane problemy społeczno-prawne*, Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Wyższej, Gdańsk 2015.

Lemańska M., Małecka-Łyszczek M., *Zagadnienia podziału terytorialnego dla celów administracji*, [w:] *Nauka administracji wobec wyzwań współczesnego państwa prawa. Międzynarodowa Konferencja Naukowa Rzeszów–Cisna 2002*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2002.

Łętowski J., *Prawo administracyjne. Zagadnienia podstawowe*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1990.

Matczak M., *Kompetencja*, [w:] Hauser R., Niewiadomski Z., Wróbel A. (red.), *Instytucje prawa administracyjnego. System Prawa Administracyjnego. Tom 1*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

Ochendowski E., *Prawo administracyjne. Część ogólna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2000.

Ożóg H., Potoczek A., *Ustrój organów administracji publicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWSZ, Włocławek 2001.

Pospieszalski K.M., *O pojęciu organu państwowego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1972, nr 1.

Radecki W., *Organy administracji i instytucje ochrony środowiska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.

Rozmaryn S., *O rozszerzeniu uprawnień ministrów w PRL*, „Państwo i Prawo" 1956, nr 3.

Rybicki Z., *Uwagi na temat położenia prawnego podstawowych i ponadpodstawowych jednostek podziału terytorialnego*, [w:] Jaroszyński A., Komorowski S. (red.), *Gospodarka przestrzenna Polski i organizacja terytorialna kraju*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982.

Rybicki Z., Piątek S., *Zarys prawa administracyjnego i nauki administracji*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984.

Starościak J., *Prawo administracyjne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.

Starościak J., *Zarys nauki administracji*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971.

Stelmasiak J., *Instytucja obszaru specjalnego w materialnym prawie administracyjnym na przykładzie obszarów specjalnych o charakterze ekologicznym*, [w:] Hauser R., Niewiadomski Z., Wróbel A. (red.), *Prawo administracyjne materialne. System Prawa Administracyjnego. Tom 7*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2017.

Tabernacka M., *Konstrukcja prawna zadania publicznego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo" 2005, nr 2770(295).

Ura E., *Podział terytorialny państwa oraz terytorialna organizacja rad narodowych i ich organów*, [w:] Sobczak K., Szajdakowska K. (red.), *Ustrój rad narodowych i administracji terenowej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984.

Zimmermann M., *Rozgraniczenie właściwości organu w sprawach rolnych*, [w:] Starościak J., Łętowski J. (red.), *Funkcjonowanie administracji w świetle orzecznictwa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967.

Wykaz aktów prawnych

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o administracji rządowej w województwie (t.j. Dz.U. z 2001 r. nr 80 poz. 872, ustawa obecnie nieobowiązująca).
Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 54 z późn. zm.).
Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 190).

Część 3.
Społeczeństwo i zdrowie – etyka, opieka

Tajemnica zawodowa pielęgniarki

Mirosław Borkowski
ORCID 0000-0002-1825-0097
Gdańska Szkoła Wyższa

Streszczenie

Tajemnica pielęgniarska (i szerzej – tajemnica lekarska) odgrywa doniosłą rolę społeczną, stanowi ważny element procesu leczenia. Lekarze i pielęgniarki bardzo często stają się powiernikami wielu tajemnic pacjentów, stają się tym samym gwarantem realizacji jednego z najważniejszych praw pacjenta – prawa do prywatności. Zarówno przepisy prawa, jak też i zasady etyczno-moralne nakazują zachowanie takich informacji w tajemnicy. Również dane medyczne, informacje o stanie zdrowia pacjenta objęte są zakresem tajemnicy zawodowej. Niestety ta niezwykle ważna i delikatna materia uregulowana jest w sposób budzący wiele wątpliwości. W przedstawianym artykule wskazano na najważniejsze elementy i podstawy prawne tajemnicy pielęgniarskiej. Celowo pominięte zostały kwestie dotyczące zarówno przypadków zwolnienia z zachowania tajemnicy, jak i kwestie odpowiedzialności za złamanie tej zasady. Materia ta omówiona zostanie w kolejnych artykułach, bowiem ten jest jedynie zapowiedzią cyklu poruszającego najważniejsze elementy wykonywania zawodu pielęgniarki.

Słowa kluczowe: tajemnica pielęgniarska, tajemnica zawodowa, obowiązek przestrzegania, ograniczenia zachowania tajemnicy.

Professional Secrecy of Nurses

Abstract

Nursing confidentiality (and more broadly, medical confidentiality) plays a significant social role and constitutes an essential element of the treatment process. Doctors and nurses often become entrusted with many patient secrets, thereby guaranteeing the fulfilment of one of the most fundamental patient rights – the right to privacy. Both legal provisions and ethical-moral principles require that such information be kept confidential. Medical data and information regarding a patient's health status are also covered by professional secrecy. Unfortunately, this highly important and sensitive matter is regulated in a way that raises numerous doubts. This article highlights the key elements and legal foundations of nursing confidentiality. Issues concerning exemptions from the obligation of confidentiality and liability for breaching this principle have been deliberately omitted. These topics will be addressed in subsequent articles, as this paper merely serves as an introduction to a series discussing the most important aspects of the nursing profession.

Keywords: nursing confidentiality, professional secrecy, obligation to observe, limitations on maintaining confidentiality.

Uwagi wprowadzające

Funkcjonowanie społeczeństwa, jak i „w społeczeństwie", związane jest z przestrzeganiem przyjętych kanonów, reguł postępowania, które zmieniając swój charakter na normatywny, podkreślając znaczenie takich zasad, określają również sposób ich przestrzegania. Nadając im odpowiednią rangę, ustanawiają także zasady odpowiedzialności za ich nieprzestrzeganie.

Jednym z takich powszechnie aprobowanych kanonów jest zachowywanie w tajemnicy wielu informacji związanych z osobą czy grupa społeczną. Złamanie tych reguł, w zależności od rodzaju ujawnionych informacji czy danych, może wiązać się z odpowiedzialnością prawną (niezależnie od oceny i odpowiedzialności moralnej).

We współczesnym świecie, będącym miejscem czy to współistnienia, czy rywalizacji różnych jego uczestników, wielką wagę przykłada się do pozyskiwania i przepływu informacji, ale też i do zachowania jej „w tajemnicy". Dotyczy to coraz szerszego zakresu przedmiotowego informacji, jak i podmiotów objętych koniecznością zachowania w tajemnicy pozyskiwanych informacji.

Katalog informacji obejmowanych tajemnicą jest stale rozbudowywany, obejmując swym zakresem coraz to większy zakres podmiotowy i przedmiotowy. Na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat zmienił się zakres np. tradycyjnie pojmowanych tajemnic bankowych, adwokackich czy medycznych. Przedmiot tych ostatnich jest ciągle poszerzany. Związane jest to chociażby ze zmianami procesów leczniczych czy kwalifikowaniu za dane wrażliwe coraz to większego zakresu informacji.

Pomimo wzrastającej świadomości na temat „tajemnicy zawodowej" i odpowiedzialności za jej „złamanie", to nadal do opinii publicznej docierają informacje o jej naruszaniu. Co prawda w przypadku „tajemnicy medycznej" i jej szczególnego rodzaju – tajemnicy pielęgniarskiej są to niezwykle rzadkie przypadki. Zazwyczaj wynika to z niespójnych regulacji prawnych czy niewłaściwej interpretacji istniejących rozwiązań. Należy podkreślić, że zachowanie tajemnicy wynika zarówno z obowiązku przestrzegania aktów prawnych określających prawa pacjenta, jak i z regulacji dotyczących funkcjonowania poszczególnych zawodów oraz z pragmatyk służbowych.

W prezentowanym artykule przedstawione zostały wybrane zagadnienia dotyczące zakresu pojęciowego „tajemnica zawodowa". Wskazano podstawy prawne jej istnienia, a także zwrócono uwagę na problemy dotyczące określenia zakresu tej instytucji. Pominięto zagadnienia związane z odpowiedzialnością za naruszenie i nieprzestrzeganie tajemnicy, pozostawiając ten obszar do rozważań w kolejnych pracach.

1. Tajemnica zawodowa – pojęcie i zakres

Wykonywanie określonych czynności, czy tylko sama przynależność do określonej kategorii zawodów, wiąże się z obowiązkiem zachowania w tajemnicy informacji pozyskiwanych w związku z wykonywanym zawodem. W krajowym systemie prawnym regulacje prawne dotyczące tzw. wolnych zawodów zaufania publicznego znajdują się w wielu aktach prawnych. Wynika to z różnorodnego zakresu i charakteru tych

zawodów, niemniej jednak należy stwierdzić, że pewne cechy powinny być stałe dla wszystkich grup zawodowych. Za jedną z takich wspólnych zasad określających charakter zawodu zaufania publicznego należy uznać zachowanie w tajemnicy wszelkich informacji dotyczących drugiego człowieka niezależnie od występowania przez niego w charakterze konsumenta/petenta/pacjenta. W literaturze poświęconej zawodom zaufania publicznego znajdziemy wiele prac dotyczących tajemnicy zawodowej, opracowań, z których wynika, że zagadnienie to może być przedmiotem sporów[1]. Zdaniem autora artykułu, biorąc pod uwagę coraz szerszy zakres informacji, które mogą wpływać na ochronę dóbr osobistych czy tworzenie zakresów przedmiotowych pojęć, takich jak: „dane osobowe" czy „profilowanie"[2], przyjąć należy, że zachowanie tajemnicy zawodowej musi być podstawą wykonywania wszystkich zawodów, a nie tylko zawodów wolnych czy zawodów zaufania publicznego.

Zachowanie „w tajemnicy" informacji pozyskanych od petenta, konsumenta czy pacjenta musi być regulowane i przestrzegane w oparciu o funkcjonujące regulacje prawne, ale zachowanie pracownika (bez względu na wykonywany zawód) skłaniające go do powstrzymywania się przed przekazywaniem „ciekawych" czy „rewelacyjnych informacji" powinno wynikać z jego cech charakterologicznych, powinno być kształtowane także w procesie wychowania i edukacji.

Tajemnica zawodowa zazwyczaj definiowana jest na potrzeby konkretnych zawodów. I tak np. ustawową definicję tajemnicy zawodowej znajdziemy w art. 49 ust. 2 ustawy z dnia 28 sierpnia 1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (tekst jednolity (dalej „t.j.") Dz.U. z 2024 r. poz. 1113 z późn. zm.)[3] czy w art. 76 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/65/UE z dnia 15 maja 2014 r w sprawie rynków instrumentów finansowych oraz zmieniającej dyrektywę 2002/92/WE i dyrektywę 2011/61/WE (Dz. Urz. UE L 173 z 12.06.2014, s. 348)[4].

---

[1] W doktrynie pojęcie wolnego zawodu zostało poddane szczegółowej analizie w pracach autorstwa m.in. K. Wojtczak, *Zawód i jego prawna reglamentacja Studium z zakresu materialnego prawa administracyjnego*, Wydawnictwo „Ars boni et aequi", Poznań 1999; J. Jacyszyn, *Wykonywanie wolnych zawodów w Polsce*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2004 i we wskazanych w obu pracach pozycjach bibliograficznych. Warto tez podkreślić, że ciekawą literaturą dot. postrzegania zawodów zaufania publicznego są komentarze, np. do art. 17 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – P. Tuleja (red.), [w:] P. Czarny, M. Florczak-Wątor, B. Naleziński, P. Radziewicz, P. Tuleja, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. II, Warszawa, art. 17, https://sip.lex.pl, dostęp: 14.10.2024.

[2] Określenia zawarte w rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/678 z dnia 27 kwietnia 2016 r w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46 WE (Dz. Urz. UE L 119 z 4.05.2016, s. 1).

[3] Zgodnie z brzmieniem tego artykułu: tajemnica zawodowa „(...) obejmuje informacje związane z lokatami funduszu, rejestrem członków funduszu, rozporządzeniami członków funduszu na wypadek śmierci oraz oświadczeniami, o których mowa w art. 83, których ujawnienie mogłoby naruszyć interes członków funduszu lub interes uczestników obrotu na rynku regulowanym w rozumieniu ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi".

[4] W tym przypadku tajemnica zawodowa rozumiana jest jako „(...) jakichkolwiek informacje poufne", które mogły otrzymywać „wszystkie osoby, które pracują lub pracowały dla właściwych organów lub podmiotów (...) także audytorzy i biegli (...), w trakcie pełnienia swoich obowiązków (...), która uniemożliwia zidentyfikowanie poszczególnych firm inwestycyjnych, operatorów

Przykładem „tajemnicy zawodowej" jest definicja zawarta w art. 11 ust. 3 ustawy z dnia 19 sierpnia 2011 r. o usługach płatniczych (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 30 z późn. zm.), w brzmieniu:

> tajemnica zawodowa w rozumieniu ust. 1, obejmuje informacje dotyczące użytkownika lub posiadacza pieniądza elektronicznego w związku ze świadczonymi mu usługami płatniczymi, wydawanym mu pieniądzem elektronicznym lub udzielonym mu kredytem zgodnie z art. 74 ust. 3 lub art. 132j ust. 3, w tym oznaczenie rachunku płatniczego użytkownika oraz stan tego rachunku, a także inne informacje związane z transakcjami płatniczymi oraz zawieranymi z użytkownikiem lub posiadaczem pieniądza elektronicznego umowami, jeżeli nieuprawnione ujawnienie takiej informacji mogłoby narazić na szkodę prawnie chroniony interes użytkownika lub posiadacza pieniądza elektronicznego, którego ta informacja dotyczy.

Tak obszerny i ogólny zakres podmiotowy i przedmiotowy tajemnicy można uznać za cechę charakterystyczną nie tylko tajemnic tworzonych na potrzeby finansów.

Warto też wspomnieć, że równolegle do określenia „tajemnica zawodowa" w niektórych aktach prawnych funkcjonuje pojęcie „tajemnicy służbowej"[5]. Nie są to pojęcia synonimiczne, a dodatkowo różny jest chociażby ich zakres przedmiotowy. Wspomniano tu o tym rodzaju tajemnicy jedynie w celu wskazania różnorodności pojęć, które używane w języku potocznym czy języku prawniczym mogą wprowadzać nieco zamieszania we właściwym odbiorze pojęcia „tajemnica zawodowa". Dla dalszych rozważań przyjęto, że tajemnica zawodowa obejmuje brak możliwości ujawniania wszelkich informacji pozyskiwanych w ramach wykonywanego zawodu, niezależnie od sposobu ich pozyskania, związku (pośredniego czy bezpośredniego) z wykonywanym zawodem czy czynnościami oraz podmiotu, który przekazuje informacje. Jest to niewątpliwie bardzo szerokie rozumienie tego pojęcia, jednak w związku z prowadzeniem „otwartego trybu życia", umieszczaniem w portalach społecznościowych prawie wszystkich informacji o sobie i najbliższych, takie założenie jest uzasadnione.

Pamiętać też należy o różnicy pojęć, gdyż nie zawsze zakres tajemnicy zawodowej będzie równoważny z takimi określeniami, jak: „tajemnica w zawodzie" czy „tajemnica służbowa".

Niewątpliwie zachowanie tajemnicy zawodowej, na co zwrócono już uwagę powyżej, jest fundamentalną zasadą wykonywania zawodu zaufania publicznego, ale musi też być kanonem i etycznym warunkiem wykonywania wszystkich zawodów. Jak już wskazano, szczególnego znaczenia zachowanie tajemnicy nabiera w zawodach, w których podstawą ich funkcjonowania jest potrzeba nawiązania pewnej więzi pomiędzy przedstawicielami tych zawodów a klientem, pacjentem czy konsumentem. Dotyczy to zawodów, których wykonywanie łączy się z moż-

---

rynku, rynków regulowanych lub jakichkolwiek innych osób, bez uszczerbku dla wymogów określonych w przepisach krajowego prawa karnego lub podatkowego, lub innych przepisów niniejszej dyrektywy lub rozporządzenia (UE) nr 600/2014".

[5] Na przykład zgodnie z brzmieniem art. 161 ust. 5 ustawy z dnia 9 kwietnia 2010 r o Służbie Więziennej „tajemnicę służbową stanowią informacje niejawne (...)".

liwością, a czasami potrzebą pozyskania niezwykle delikatnych informacji, i nie tylko informacji określanych mianem „wrażliwych".

Ustawowy obowiązek „zachowania tajemnicy zawodowej" ma chronić interesy osób powierzających i przekazujących informacje. Nakaz zachowania tajemnicy może jednak niejednokrotnie pozostawać w konflikcie: ochrona interesu klienta a ochrona dóbr społecznych.

Zachowanie tajemnicy zawodowej nie jest bezwzględne i osoba ustawowo zobowiązana do jej zachowania może być z tego obowiązku zwolniona. Regulacje takie znajdują się zarówno w przepisach karnym[6], jak i ustawach oraz kodeksach etycznych regulujących funkcjonowanie poszczególnych zawodów.

Tajemnica zawodowa nie jest pojęciem zdefiniowanym, a odnosząc się do poczynionych wyżej uwag należy przyjąć, że jej zakres musi być bardzo szeroki. Dla zachowania tajemnicy zawodowej nie powinno być istotne źródła pochodzenia informacji. Mogą one pochodzić od zainteresowanego, jego rodziny, ale też i osób trzecich. Jak już wspomniano, tajemnica zawodowa może dotyczyć m.in. danych osobowych, danych w jakikolwiek sposób identyfikujących klienta, konsumenta pacjenta, ale obejmować może także niektóre informacje związane z jego otoczeniem, najbliższymi, środowiskiem i otoczeniem społecznym, sposobem i trybem życia.

Tworzenie rozbudowanych i zawierających zwroty niedookreślone definicji, takich jak ta zawarta w przywołanej już ustawie o usługach płatniczych, nie jest charakterystyczne tylko dla „świata finansów". Tak konstruowane definicje spotykane są i w innych dziedzinach.

Oczywiście żadna rozbudowana definicja nie jest wolna od wad. Z podanych powyżej przykładów wyraźnie wynika, że używanie zwrotów niedookreślonych odbierane jest zazwyczaj jako swego rodzaju potwierdzenie tezy o problemach związanych z określaniem zakresu przedmiotowego tajemnicy zawodowej. Dodatkowo możemy skonstatować, że im więcej niedopowiedzeń, tym bardziej tajemnica staje się jeszcze bardziej „tajemnicza".

W wielu przypadkach ustawodawca formułując obowiązek zachowania tajemnicy zawodowej i używając określeń bardzo ogólnych, tworzy jednak krótkie definicje. Tak jest w przypadku ustawy z dnia 5 lipca 1996 r. o doradztwie podatkowym (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 2117), gdzie tajemnica doradcy podatkowego została określona jako „fakty i informacje, z którymi zapoznał się w związku z wykonywaniem zawodu" (art. 37 ust. 1)[7].

Można chyba przyjąć, że aktualnie dominującą wersją określania zakresu tajemnicy jest właśnie używanie sformułowań ogólnych, zwrotów niedookreślonych. Taka sytuacja powoduje, że dla właściwej oceny zakresu tego pojęcia niezbędne jest prowadzenie procesu wykładni.

Warto przytoczyć kilka takich definicji, ale zawartych już w ustawach związanych z zawodami medycznymi. Jednak na początku tego zestawienia można

[6] Okoliczności, w których pielęgniarka może ujawnić informacje dot. pacjenta, określone zostały w art. 304 § 1 k.p.k. i 240 k.k. Natomiast art. 266 § 1 k.k. określa odpowiedzialność karną za ujawnienie tajemnicy zawodowej.

[7] Warto dodać, że od 1996 r. ustawodawca dokonując już prawie 20 nowelizacji tej ustawy, nie ingerował w treść określenia tajemnicy zawodowej doradcy podatkowego.

przytoczyć jeszcze treść art. 28 ust. 3 ustawy z dnia 18 grudnia 2003 r. o zakładach leczniczych dla zwierząt (t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 24). Zgodnie z jego brzmieniem „wszelkie informacje uzyskane przez zakład leczniczy dla zwierząt w związku ze świadczoną usługą weterynaryjną, dotyczące posiadacza zwierzęcia i jego zwierzęcia, stanowią tajemnicę zawodową". Jest to bowiem jedna z nielicznych definicji, w której wyraźnie wskazano dwa podmioty objęte zakresem tajemnicy: posiadacz zwierzęcia i jego zwierzęcie.

Kolejnym przykładem aktu prawnego formułującego nakaz zachowania informacji w tajemnicy, ale tym razem już bezpośrednio związanego z zakresem ochrony zdrowia, jest ustawa z dnia 20 lipca 1950 r. o zawodzie felczera (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1529), której to art. 7 ust. 1, w brzmieniu: „felczer (starszy felczer) obowiązany jest do zachowania w tajemnicy wszystkiego, o czym poweźmie wiadomość w związku z wykonywaniem zawodu", określa bardzo szeroki zakres tajemnicy i co więcej – nie wskazuje tu podmiotu, od którego mogą pochodzić informacje, ani podmiotu, którego tajemnica dotyczy.

Nieco inaczej, ale również w sposób mało precyzyjny, został określony zakres tajemnicy zawodowej psychologa. Przedstawiciel tego zawodu, zgodnie z brzmieniem art. 14 ustawy z dnia 8 czerwca 2001 r. o zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psychologów (t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1026), zobowiązany jest do „zachowania w tajemnicy informacji związanych z klientem, uzyskanych w związku z wykonywaniem zawodu".

W przypadku diagnosty laboratoryjnego ustawodawca przyjął jeszcze inne rozwiązanie. Otóż w ustawie z dnia 15 września 2022 r. o medycynie laboratoryjnej (Dz.U. z 2023 r. poz. 2125) w art. 24 powołuje się na ustawę z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 581, dalej zamiennie: u.p.p.R.P.P.) określającą szeroki zakres tajemnicy. Stwierdzono tam, że „diagnosta laboratoryjny jest obowiązany (...) zachować w tajemnicy informacje związane z pacjentem, uzyskane od lekarza lub lekarza dentysty leczącego pacjenta w związku z wykonywaniem zawodu". Jest to jeden z przykładów definicji tajemnicy zawodowej, w której określony jest jeden podmiot chroniony i kilka wyraźnie wskazanych podmiotów mogących być źródłem informacji objętych zakresem tajemnicy zawodowej.

Ustawa o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta jest też przywołana przy określaniu zasad zachowania tajemnicy zawodowej farmaceuty. W ustawie z dnia 10 grudnia 2020 r. o zawodzie farmaceuty (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 674) w art. 34 obowiązek zachowania „w tajemnicy informacji związanych z pacjentem" powiązano właśnie ze wspomnianą u.p.p.R.P.P. Dodatkowo obowiązek zachowania tajemnicy zawodowej został przywołany w ustawie o zawodzie farmaceuty w art. 16 ust. 3 zawierającym treść ślubowania farmaceuty.

W sposób „wyjątkowy" zagadnienie tajemnicy zawodowej zostało potraktowane przez ustawodawcę w ustawie z dnia 17 sierpnia 2023 r. o niektórych zawodach medycznych (Dz.U. z 2023 r. poz. 1972 z późn. zm.). Zwrot „tajemnica" użyty jest tutaj czterokrotnie, z czego w dwóch przypadkach raczej jest mowa o tajemnicy służbowej. Obowiązek zachowania w tajemnicy wszystkich informacji związanych z pacjentem, a stanowiących zakres tajemnicy zawodowej, ma charakter domniemany i może być wywiedziony jedynie z treści art. 15 i 16 przedmiotowej ustawy.

Taki stan rzeczy należy uznać za wyjątkowo niewłaściwy i (tak jak cała ustawa) powinien być szybko zmieniony.

2. Tajemnica pielęgniarska – podstawy prawne

Brak ustawowego, jednego pojęcia tajemnicy zawodowej, co można uznać za dobre rozwiązanie, powoduje, że w doktrynie stosuje się różne jej klasyfikacje. Jedną z nich wprowadziła Barbara Kunicka-Michalska, która dokonała podziału na tajemnicę zawodową absolutną i tajemnicę relatywną[8].

Tajemnica lekarska, według przywołanej powyżej Autorki, stanowi tajemnicę relatywną, dotyczącą faktów poznanych, które mogą być ujawnione innym osobom[9]. Kierując się tymi przesłankami, należy skonstatować, że i tajemnica pielęgniarska jest również tajemnicą relatywną.

Zachowanie w tajemnicy wielu informacji dotyczących pacjenta, a uzyskiwanych w trakcie wykonywania zawodu pielęgniarki, tworzy więc z tajemnicy pielęgniarskiej szczególnego rodzaju przykład tajemnicy zawodowej.

Tytułowa „tajemnica pielęgniarska" znajduje swoje prawne podstawy w kilku aktach prawnych. Podstawowym jest ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. o zawodach pielęgniarki i położnej (t.j. Dz.U. z 2014 r. poz. 814 z późn. zm., dalej zamiennie: u.z.p.p.), gdzie w art. 17 ust. 1 stwierdzono, że „pielęgniarka i położna są obowiązane do zachowania w tajemnicy informacji związanych z pacjentem, uzyskanych w związku z wykonywaniem zawodu"[10].

Nie jest to jedyna prawna podstawa nakazująca zachowania tajemnicy pielęgniarskiej. Prawo do prywatności, a tak należy postrzegać informacje dotyczące pacjenta, znajduje swoje uzasadnienie w podstawowych normach prawa kształtującego obszar międzynarodowo chronionych praw człowieka. Dlatego też ochronę tajemnicy pielęgniarskiej wywodzić należy zarówno z przepisów Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych[11], jak i z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności[12]. Prawo to znajduje swoje odzwierciedlenie również w art. 7 i 8 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej[13].

---

[8] Podział taki został wprowadzony przez Barbarę Kunicką-Michalską, [w:] B. Kunicka-Michalska, *Ochrona tajemnicy zawodowej w polskim prawie karnym*, Wyd. Prawnicze, Warszawa 1972, s. 5–7.

[9] *Ibidem*, s. 6–7.

[10] Warto wskazać, że podobnie zakres tajemnicy pielęgniarskiej sformułowany był w ustawie z dnia 21 lutego 1935 r. o pielęgniarstwie (Dz.U. z 1935 r. poz. 27 nr 199). Zgodnie z brzmieniem art. 7 tej ustawy (obowiązującej do 1996 r.) pielęgniarka obowiązana była „do zachowania w tajemnicy wszystkiego, o czem się dowie w związku z wykonywaniem praktyki pielęgniarskiej".

[11] Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (MPPOiP) podpisany przez Polskę w dniu 3 marca 1977 r. (Dz.U. z 1977 r. poz. 38) w art. 17 stwierdza, że „nikt nie może być narażony na samowolną lub bezprawną ingerencję w jego życie prywatne, rodzinne, dom czy korespondencję ani też na bezprawne zamachy na jego cześć i dobre imię".

[12] Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (EKPCz) z dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r. poz. 61) konstytuuje prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego: „Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji" (art. 8 ust. 1).

[13] Artykuł 7 Karty praw podstawowych UE dotyczy poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, a art. 8 zawiera regulacje dotyczące ochrony danych osobowych.

Te wyżej wymienione międzynarodowe i unijne przepisy niewątpliwie miały wpływ na kształt regulacji formułujących zakres tajemnicy pielęgniarskiej. Wspomniana już ustawa o zawodach pielęgniarki i położnej jest jednym z tych aktów, a do pozostałych, kształtujących zakres i charakter tajemnicy pielęgniarskiej, zaliczyć należy:

- ustawę o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta, w szczególności regulacje zawarte w jej rozdziale 4, art. 13 i 14, ustanawiających: zakres prawa do zachowania tajemnicy informacji z nim związanych (art. 13) i wprowadzających ograniczenia w prawie do zachowania w tajemnicy informacji o stanie zdrowia pacjenta (art. 14);
- „Kodeks etyki zawodowej pielęgniarki i położnej Rzeczypospolitej Polskiej”[14]. W dokumencie tym, będącym zespołem zasad moralnych, o konieczności przestrzegania tajemnicy mowa jest w dwóch miejscach: w punkcie 4 przyrzeczenia, w brzmieniu: „(...) Okazywać pacjentom należny szacunek i empatię, nie nadużywać ich zaufania oraz przestrzegać tajemnicy zawodowej (...)” oraz w art. 14 dotyczącym właśnie tajemnicy zawodowej.

3. Charakterystyka tajemnicy pielęgniarskiej – zakres podmiotowy i przedmiotowy

Z cytowanych powyżej przepisów wynika, że tytułowa „tajemnica pielęgniarska” nie jest pojęciem zdefiniowanym, dlatego też w aktach prawnych używane są określenia „tajemnica” lub „tajemnica zawodowa”. Brak wyraźnie wskazanych podmiotów, od których mogą pochodzić informacje, oraz ogólny zakres tego określenia pozwala przyjąć, że tajemnica pielęgniarska swym zakresem obejmować będzie „informacje związane z pacjentem” oraz inne informacje związane z wykonywanym zawodem czy funkcjonowaniem samorządu zawodowego. W przypadku tych ostatnich zakres tajemnicy nie musi być związany z pacjentem ani pochodzić od pacjenta czy osób z nim związanych.

Informacje związane z pacjentem, a uzyskiwane przez pielęgniarkę w związku z wykonywaniem zawodu, mogą pochodzić w pierwszej kolejności od samego pacjenta, jego rodziny czy innych osób. Kolejną grupę osób mogących przekazywać pielęgniarce informacje stanowi personel medyczny, np. inne pielęgniarki, lekarze, ratownicy medyczni czy diagnostycy laboratoryjni.

Zakres informacji pozyskiwanych przez pielęgniarkę od lekarza określony jest w ustawie z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i dentysty (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1287 z późn. zm.). Zgodnie z brzmieniem jej art. 40 lekarz może przekazywać informacje związane z pacjentem (uzyskane w związku z wykonywaniem zawodu) „innemu lekarzowi lub uprawnionym osobom uczestniczącym w udzielaniu tych świadczeń”. Niewątpliwie do grona tych uprawnionych osób należą pielęgniarki.

Podobne rozwiązanie przyjęto w ustawie z 15 września 2022 r. o medycynie laboratoryjnej. Ustawodawca zobowiązuje diagnostę laboratoryjnego do udzielania

[14] „Kodeks etyki zawodowej pielęgniarki i położnej Rzeczypospolitej Polskiej” przyjęty uchwałą nr 18 VIII Krajowego Zjazdu Pielęgniarek i Położnych z dnia 17 maja 2023 r., https://sip.lex.pl, NIPIP.2023.5.17, dostęp: 16.09.2024.

„informacji o stanie zdrowia pacjenta, w zakresie udzielanych przez niego świadczeń zdrowotnych oraz zgodnie z posiadanymi przez niego uprawnieniami" (art. 24 pkt 2). Oczywiście udzielanie informacji musi być zgodne z regulacjami zawartymi w ustawie o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta.

Podmiotami, które w przyszłości[15] mogą współpracować z pielęgniarkami, a tym samym udzielać informacji o stanie zdrowia pacjenta, będą przedstawiciele 15 „niektórych zawodów medycznych". Można przyjąć, że ustawodawca tworząc katalog czynności, które będą mogły być wykonywane przez te grupy zawodów medycznych, ureguluje też zasady współpracy z lekarzami czy pielęgniarkami. Dziwić jedynie może, że zakres i zasady takiej współpracy nie zostały dookreślone na poziomie ustawowym[16].

O ile zakres podmiotów, które mogą przekazywać informacje stanowiące zakres tajemnicy pielęgniarskiej, jest względnie ograniczony[17], o tyle zakres przedmiotowy tej tajemnicy zdaje się być katalogiem otwartym. Potwierdzeniem tej tezy są m.in. zwroty używane w przywołanych powyżej przepisach kilku ustaw.

Sformułowanie takie jak „informacje związane z pacjentem" to zwrot obejmujący swym zakresem w zasadzie nieograniczony wachlarz informacji. Zazwyczaj przyjmuje się, że są to informacje związane ze zdrowiem pacjenta. Stan choroby i nadzieje pokładane przez pacjenta w osobach sprawujących nad nim opiekę bardzo często wpływają na zachowania pacjenta, zachowania rodzące szczególny charakter stosunków pacjent – personel medyczny. Ten szczególny stosunek (prawno-emocjonalny) powodować może, że pacjent (świadomie lub nieświadomie) przekaże także inne, istotne informacje dotyczące np. jego życia prywatnego. Również i takie informacje przekazane w sposób poufny, a więc niebędące informacjami powszechnie znanymi, wchodzą w zakres informacji objętych tajemnicą pielęgniarską.

Szeroki zakres przedmiotowy tajemnicy regulowany był również i w poprzedniej wersji „Kodeksu etyki zawodowej pielęgniarki i położnej Rzeczypospolitej Polskiej". W kodeksie tym, obowiązującym do 2023 r., wyraźnie stwierdzano, że: „Pielęgniarkę (...) obowiązuje zachowanie w tajemnicy wszystkich wiadomości

[15] Do dnia złożenia artykułu do druku nie były określone szczegółowe wykazy czynności zawodowych, które mogą być wykonywane przez przedstawicieli niektórych zawodów medycznych. Trudno więc jednoznacznie stwierdzić, w jaki sposób może przebiegać współpraca pomiędzy tymi zawodami a np. lekarzami i pielęgniarkami.

[16] Jest to niezrozumiała sytuacja, tym bardziej, że przedstawicielom zawodów medycznych udostępniono prawo wglądu do dokumentacji medycznej pacjenta czy uregulowano prawo odmowy wykonywania świadczeń medycznych. Chociażby tylko z tych uprawnień wynika, że współpraca pomiędzy zawodami medycznymi będzie dość ścisła, więc możliwość przekazywania informacji powinna być uregulowana na poziomie ustawowym, tak jak np. w ustawie o medycynie laboratoryjnej.

[17] Użyte sformułowanie „względnie ograniczony" jest uzasadnione, bowiem trwają działania zmierzające do wyodrębnienia kolejnych zawodów medycznych, jak np. kosmetolog czy dietetyk. Ustawa o zawodzie dietetyka jest przedmiotem działań poselskiej komisji ds. zawodu dietetyka, a o wyodrębnieniu zawodu kosmetologa przedstawiciele branży beauty rozmawiają zarówno w Ministerstwie Zdrowia, jak i w Ministerstwie Rozwoju i Technologii (?), stan na dzień: 28.11.2024, https://dermatic.pl, dostęp: 2.12.2024.

o pacjencie i jego środowisku (rodzinnym, społecznym) uzyskanych w związku z pełnieniem roli" (pkt I.4).

Porównując regulacje zawarte w nieobowiązującym i aktualnie obowiązującym kodeksie etyki zawodowej pielęgniarki i położnej, daje się zauważyć dość istotną różnicę w jej zakresie, co przekłada się również na ilość przepisów.

Jak już wskazano powyżej, w nowym kodeksie znajduje się art. 14 określający zakres i zasady przestrzegania oraz wykorzystywania tajemnicy zawodowej. Treść dotycząca pielęgniarki i położnej została wzbogacona o obietnicę „okazywania empatii"[18].

W aktualnie obowiązujących aktach prawnych rangi ustawowej i etyczno-deontologicznych, jak już wskazano powyżej, tajemnica pielęgniarska określana jest w sposób, który można określić abstrakcyjnym. Mowa jest bowiem o „informacji związanej z pacjentem" (art. 17 u.o.z.p.p.) i „informacji o pacjencie i jego środowisku rodzinnym lub społecznym" (art. 14 Kodeksu etyki zawodowej pielęgniarki i położnej).

Nie ulega wątpliwości, że tak określony zakres tajemnicy pielęgniarskiej, będący nieco zmienioną wersją nieobowiązującego już Kodeksu etyki zawodowej pielęgniarki i położnej, obejmuje informacje związane ze stanem zdrowia pacjenta, a więc informacje znajdujące się w dokumentacji medycznej indywidualnej wewnętrznej, jak i zewnętrznej. Tym samym tajemnicą objęta jest treść m.in. zaświadczeń, orzeczeń, opinii lekarskich czy karta informacyjna z przebiegu leczenia szpitalnego.

Paragraf 2 ust. 3 rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 6 kwietnia 2020 r. w sprawie rodzajów, zakresu i wzorów dokumentacji medycznej oraz sposobu jej przetwarzania (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 798) zawiera wykaz ponad 20 dokumentów stanowiących dokumentację indywidualną wewnętrzną i 10 stanowiących dokumentację indywidualną zewnętrzną. Wymienione tam dokumenty i ich treść bezspornie tworzą zakres tajemnicy medycznej, tajemnicy pielęgniarskiej.

Jednak w trakcie procesu wykonywania świadczeń mogą pojawić się inne dokumenty, jak np. „(...) kwestionariusze, protokoły badań czy wytwory pacjenta (...)" zawarte m.in. w „Książce raportów pielęgniarskich", których uznanie za część dokumentacji medycznej nie było już bezproblemowe i wymagało postanowienia sądu[19].

Bezspornym jest więc objęcie zakresem tajemnicy pielęgniarskiej wszystkich informacji tworzących dokumentację medyczną. I co do zasady jest to historia tworzona przez personel medyczny. Nie można jednak wykluczyć sytuacji obejmującej

[18] Na marginesie dalszych rozważań warto wskazać na jeden mały problem związany z „okazywaniem empatii". Nie ulega wątpliwości, że cecha ta jest niezwykle istotna i wielce przydatna w budowaniu więzi, relacji z innymi ludźmi. Jednak zdaniem autora wyegzekwowanie owego przyrzeczenia w tym zakresie, zwłaszcza w sytuacji, w której samo zdefiniowanie empatii jest nieco uciążliwe, może być niewykonalne lub nadużywane. Należy wszak pamiętać, że „naruszenie Kodeksu stanowi podstawę do wszczęcia postepowania w przedmiocie odpowiedzialności zawodowej" (art. 3 ust. 3 Kodeksu etyki zawodowej pielęgniarki i położnej Rzeczypospolitej Polskiej).

[19] Wyrok WSA w Warszawie z dnia 16 stycznia 2024 r., sygn. akt: II SA/Wa 443/23, https://orzeczenia.nsa.gov.pl, dostęp: 19.09.2024.

np. przekazywanie przez pacjenta informacji o swoim stanie majątkowym, sytuacji rodzinnej jego czy jego najbliższych. W żadnym wypadku takich informacji nie można określić danymi medycznymi pacjenta. Jednak użyte w ustawie, a przede wszystkim w Kodeksie etyki zawodowej pielęgniarki i położnej sformułowania nakazują zachowanie w tajemnicy również i takich informacji.

Warto też wspomnieć, że niektóre informacje dotyczące pacjenta, ale niebędące danymi medycznymi, jak np. informacje o jego środowisku społecznym czy rodzinnym, mogą być chronione jako dobra osobiste człowieka (art. 24 w zw. z art. 23 Kodeksu cywilnego).

Wskazywano już to powyżej, ale warto jeszcze raz przypomnieć, że w art. 17 u.z.p.p. mowa jest o „informacjach uzyskanych w związku z wykonywaniem zawodu". Ustawodawca nie wskazuje więc literalnie podmiotów będących potencjalnym źródłem takich informacji. Niewątpliwie, informacje tworzące zakres tajemnicy pielęgniarskiej pochodzić będą przede wszystkim od pacjenta oraz innych osób wykonujących zawody medyczne. Nie można jednak wykluczyć sytuacji, w której „informacje związane z pacjentem" pochodzić będą np. od osób trzecich, towarzyszących pacjentowi, a niebędących jego „ustawowymi przedstawicielami".

Ustawodawca nie określa tez formy i sposobu, w jakim informacje mogą być przekazywane. Należy więc przyjąć, że mogą to być wszelkie znane stronom i akceptowalne środki przekazu i komunikacji: mowa, pismo, gesty, ale też i informacje przekazywane za pośrednictwem elektronicznych urządzeń do komunikacji. Formą przekazania informacji jest też milczenie[20]. Istotnym jest, aby sposób przekazywanych informacji oraz ich treść były zrozumiałe dla osób tworzących dokumentację medyczną czy będących adresatem przekazywanych informacji.

Podsumowując ten krótki opis zagadnienia, jakim jest tajemnica pielęgniarska będąca elementem szerszego pojęcia – tajemnicy medycznej, można stwierdzić, że jest to zagadnienie niezwykle ważne dla obu stron – podmiotów świadczeń medycznych. Jest to też materia niezwykle wrażliwa, a fakt, że nie ma wielu procesów o naruszenie tajemnicy pielęgniarskiej, jest zapewne zasługą personelu medycznego, pielęgniarek, które kierując się różnymi przesłankami i zasadami, m.in: wiedzą, wychowaniem, wykształceniem czy zasadą ostrożności, doskonale radzą sobie z tą skomplikowaną materią.

Jednak zarówno ustawodawca, jak i samorządy zawodowe, w tym samorząd zawodowy pielęgniarek i położnych, muszą „kontrolować sytuację", bowiem proces informatyzacji, rozwój różnych form komunikacji i ich przekazywania może nie tylko ułatwiać pracę, ale wręcz utrudniać (choć nie musi) „zachowania w tajemnicy informacji związanych z pacjentem".

[20] Podobnie zob. w: M. Sadowska, W. Lis, *Ustawa o zawodach pielęgniarki i położnej. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa, s.136 (komentarz do art. 17).

Bibliografia

Jacyszyn J., *Wykonywanie wolnych zawodów w Polsce*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2004.

Kunicka-Michalska B., *Ochrona tajemnicy zawodowej w polskim prawie karnym*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1972.

Sadowska M., Lis W., *Ustawa o zawodach pielęgniarki i położnej. Komentarz*, Wolters Kluwer Warszawa.

Tuleja P. (red.), Czarny P., Florczak-Wątor M., Naleziński B., Radziewicz P., Tuleja P. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. II, Warszawa, https://sip.lex.pl, dostęp: 14.10.2024.

Wojtczak K., *Zawód i jego prawna reglamentacja. Studium z zakresu materialnego prawa administracyjnego*, Wydawnictwo „Ars boni et aequi", Poznań 1999.

Wykaz aktów prawnych

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych) (Dz. Urz. UE L 119 z 4.05.2016, s. 1).

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi (Dz.U. z 2024 r. poz. 722).

Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz.U. z 2024 r. poz. 1869).

Ustawa z dnia 21 lutego 1935 r. o pielęgniarstwie (Dz.U. z 1935 r. poz. 27 nr 199).

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (Dz.U. z 1977 r. poz. 38).

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz.U. z 1993 r. poz. 61).

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 202 z 7.06.2016, s. 389).

Kodeks etyki zawodowej pielęgniarki i położnej Rzeczypospolitej Polskiej, uchwała nr 18 VIII Krajowego Zjazdu Pielęgniarek i Położnych z dnia 17 maja 2023 r., https://sip.lex.pl, dostęp: 16.09.2024.

Część 4.
Innowacje i praktyka społeczna

Wykorzystanie rozwiązań tyflograficznych do likwidacji barier i rozwoju turystyki dostępnej w Gdańsku

Maria Chomka[1], Monika Gut-Winiarska[2], Mateusz Rosiński[3]

[1] Powiślańska Szkoła Wyższa, Gdańsk
[2] Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu, Gdynia
[3] Uniwersytet Morski w Gdyni, Gdynia

Streszczenie

Współczesny rynek usług turystycznych oferuje szereg produktów zapewniających realizację indywidualnych motywów spędzania czasu wolnego. Turystyka będąc jednym z najszybciej rozwijających się sektorów gospodarki na świecie, uwzględnia uwarunkowania aktywności turystycznej wielu różnorodnych grup osób, szczególnie biorąc pod uwagę istnienie ograniczeń. Dostępność infrastruktury turystycznej jest warunkiem koniecznym podróżowania (poznawania) z minimalizacją barier natury strukturalnej i funkcjonalnej każdej destynacji, bez wykluczenia i z poszanowaniem różnorodności. Celem artykułu jest przedstawienie w zarysie obecnego stanu przystosowania Gdańska w zakresie turystyki dostępnej, ze szczególnym uwzględnieniem tyflografiki stanowiącej niezbędny element przyjaznej przestrzeni miasta nie tylko dla osób z dysfunkcją wzroku. W artykule zostaną omówione rodzaje tyflografik wraz z przykładami oraz ich znaczenie w podnoszeniu dostępności i atrakcyjności turystycznej omawianego obszaru. Opracowanie ma charakter teoretyczny i tym samym stanowi wstęp do dalszych badań.

Słowa kluczowe: turystyka dostępna, tyflografika, turystyka miejska.

The Use of Tactile Graphic Solutions to Eliminate Barriers and Develop Accessible Tourism in Gdańsk

Abstract

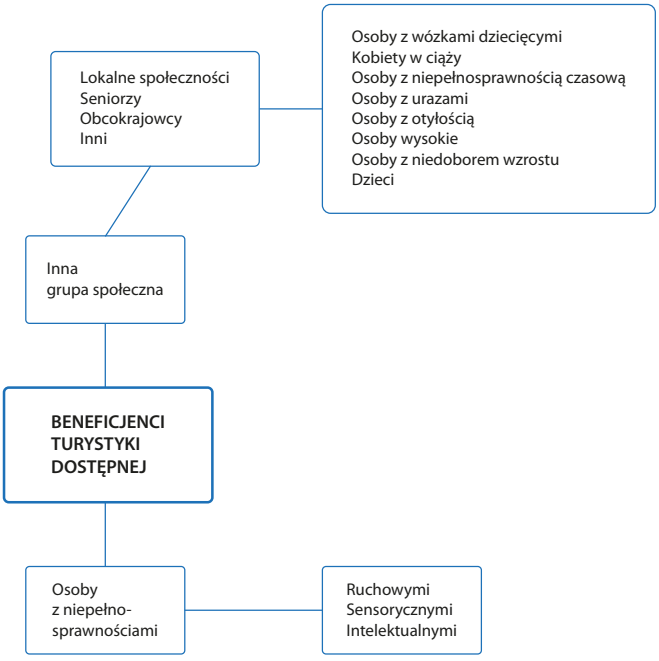
The contemporary tourism services market offers a range of products that cater to individual motives for spending leisure time. Tourism, being one of the fastest-growing sectors of the global economy, takes into account the conditions of tourist activity for many diverse groups of people, particularly considering the existence of limitations. The availability of tourism infrastructure is a prerequisite for travelling (exploring) while minimising structural and functional barriers at each destination, ensuring inclusion and respect for diversity. The aim of this article is to outline the current state of Gdańsk's adaptation in terms of accessible tourism, with particular emphasis on tactile graphics, which constitute an essential element of a city-friendly space not only for people with visual impairments. The article discusses types of tactile graphics along with examples and their significance in enhancing the accessibility and attractiveness of the studied area. This work is theoretical in nature and thus serves as an introduction to further research.

Keywords: accessible tourism, tactile graphics, urban tourism.

1. Znaczenie dostępności w obsłudze ruchu turystycznego

1.1. Istota turystyki dostępnej

Dokonując przeglądu literatury światowej, należy stwierdzić, że zainteresowanie szeroko pojętą turystyką dostępną jest coraz większe. Polityka społeczno-ekonomiczna państw, zwłaszcza należących do Unii Europejskiej, ukierunkowana jest na zrównoważony rozwój z uwzględnieniem likwidacji barier stawiającej na dostępność turystyki „dla wszystkich". Turystyka dostępna to pojęcie, które odnosi się do podróżowania osób z różnymi dysfunkcjami. Obejmuje zarówno turystów z niepełnosprawnościami fizycznymi, intelektualnymi, a także starsze osoby oraz rodziny z małymi dziećmi i inne (rys. 1). Zadaniem turystyki dostępnej jest umożliwienie wszystkim chętnym pełnego uczestnictwa w ruchu turystycznym bez przeszkód (lub z ich minimalizacją), czyli każda osoba powinna móc „(...) w sposób swobodny i niezależny odwiedzać i użytkować budynki, inne urządzenia, jak również obszary otwarte, bez potrzeby ich specjalnej aranżacji"[1]. Dostępność do usług i produktów turystycznych jest wyznacznikiem jakości oraz niezbędnym elementem społecznej odpowiedzialności biznesu omawianej branży.

Rys. 1. Beneficjenci turystyki dostępnej

Źródło: opracowanie własne na podst. UNWTO, *Manual on Accessible Tourism for All: Principles, Tools and Best Practices*, Madryt 2016, http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/docpdf/moduleieng13022.pdf, dostęp: 24.04.2023.

[1] J. Westcott, *Improving information on accessible tourism for disabled people*, Office for Official Publications of the European Communities, 2004, s. 5–7.

Pierwsze działania stawiające na dostępność rynku turystycznego powstały w Wielkiej Brytanii w 1989 r. od skonstruowania projektu „Turystyki dla wszystkich", zakładającego, że każdy, niezależnie od rodzaju dysfunkcji, powinien móc podróżować[2].

Zgodnie z polskim dokumentem „Strategia na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030"[3], zakładającym kompleksowe, ponadsektorowe podejście do wsparcia osób z niepełnosprawnościami, uwzględniając ich potrzeby w zakresie niezależnego życia i włączenia społecznego, określono 8 obszarów priorytetowych, z których drugi dotyczy dostępności: „zapewnienie osobom z niepełnosprawnościami, na zasadzie równości z innymi osobami, dostępu do środowiska fizycznego, środków transportu, informacji i komunikacji, w tym technologii i systemów informacyjno-komunikacyjnych a także do innych urządzeń i usług, powszechnie dostępnych lub powszechnie zapewnianych, zarówno na obszarach miejskich, jak i wiejskich". Rekomendowane działania w tym zakresie odpowiadają Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych (art. 9)[4], a w szczególności dotyczą:

- zapewnienia dostępności przestrzeni publicznej – wdrażanie uniwersalnego projektowania i jednolitych standardów dostępności obiektów przestrzeni publicznej,
- zwiększenia dostępności transportu publicznego,
- poprawie dostępu do usług, informacji oraz wiedzy i komunikacji, m.in. poprzez rozwój alternatywnych i wspomagających sposobów komunikacji oraz nowych technologii,
- zwiększenia dostępności audiowizualnych usług,
- zwiększenia uczestnictwa osób z niepełnosprawnościami w życiu kulturalnym oraz rekreacji.

Dzięki tej Strategii osoby o specjalnych potrzebach będą mogły w pełni korzystać z miejsc turystycznych i rekreacyjnych, które będą dostosowane do ich możliwości. Korzyści wynikające z wdrożenia elementów Strategii do sektora obsługi ruchu turystycznego są liczne. Po pierwsze umożliwiają zwiększenie potencjalnej liczby klientów, którzy wcześniej mieli ograniczone szanse na aktywne spędzanie wolnego czasu (podróżowanie). Po drugie turystyka dostępna zwiększa zasięg rynku turystycznego oraz poprawia konkurencyjność, sprzyjając zróżnicowaniu produktów i usług, co oznacza większe możliwości biznesowe dla szeroko pojętej branży turystycznej. Po trzecie turystyka dostępna przyczynia się do integracji społecznej, umożliwia bowiem osobom ze specjalnymi potrzebami uczestniczenie w życiu społecznym, co z kolei przyczynia się do zwiększenia ich samodzielności i poczucia wartości.

---

[2] J. Grabowski, *Projekty na rzecz rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych*, [w:] A. Stasiak (red.), *Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osób niepełnosprawnych*, Wydawnictwo PTTK Kraj, Warszawa 2008.

[3] Uchwała nr 27 Rady Ministrów z dnia 16 lutego 2021 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Strategia na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030, MP z 2021 r. poz. 218.

[4] Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., Dz.U. z 2012 r. poz. 1169.

Biorąc pod uwagę różnorodny charakter potrzeb i motywów podróżowania, przed turystyką dostępną jest szereg wyzwań, które powinny przyczynić się do rozwoju uniwersalnej dostępności ze szczególnym uwzględnieniem bazy danych informujących o udogodnieniach dla różnorodnych grup turystów[5].

Wzrost dostępności destynacji turystycznych wiąże się z koniecznością likwidacji lub niwelacji wielu przeszkód występujących przede wszystkim w zakresie architektonicznym i informacyjno-komunikacyjnym. Przestrzeń penetracji turystycznej może być niedostępna lub mało dostępna z powodów naturalnych, takich jak nieutwardzone szlaki komunikacyjne (piasek, nierówności), nachylenie terenu, roślinność (korzenie drzew) itp., oraz z powodów antropogenicznych wynikających z niedostosowania obiektów i terenów przyległych do zwiedzanych miejsc (np. brak windy, wąskie przejścia, strome schody, brak podjazdów, wysokie progi, brak poręczy, brak wyznaczonych miejsc parkowania) oraz niedostatecznej informacji dźwiękowej i wizualnej ze znikomym wykorzystaniem opisów w alfabecie Braille'a oraz tyflografik, zwłaszcza tak istotnych w przestrzeni miejskiej.

Promowanie wspierającego i dostępnego środowiska wymaga odpowiedniego przygotowania, zagwarantowania dostępności fizycznej, komunikacyjnej i poznawczej, a także zrozumienia potrzeb turystyki dostępnej z perspektywy osoby indywidualnej, biorąc pod uwagę czynniki społeczno-ekonomiczne oraz uwzględniając wszystkie elementy składające się na podróż i doświadczenie turystyczne.

1.2. Udział osób z dysfunkcją wzroku w ruchu turystycznym

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego liczba osób z niepełnosprawnościami systematycznie rośnie. W Polsce w 2011 r. wynosiła ponad 4,5 mln, w 2014 r. liczbę tę oszacowano na poziomie 5,5 mln, natomiast w 2021 r. odnotowano ponad 6 mln osób. Takie dane świadczą jednoznacznie o tym, że grupa osób ze szczególnymi potrzebami stanowi istotny odsetek społeczeństwa polskiego, a niepełnosprawność staje się powszechnym zjawiskiem. Dlatego też tak istotne jest wprowadzanie zmian instytucjonalnych w zakresie dostępności oraz ich implikacja w działaniach praktycznych.

Mimo licznych barier w ostatnim dziesięcioleciu zaobserwowano na świecie ponad 40% wzrost ruchu turystycznego wśród osób z niepełnosprawnościami. Potwierdzają to dane z raportu „The Diverse Tourism Market: Disabled Traveler"[6] z 2019 r. Natomiast według polskiego raportu „Osoby niepełnosprawne w podróżach" z 2018 r.[7] aż 93% ankietowanych uważa, że istnieje potrzeba rozwoju turystyki dostępnej dla osób z niepełnosprawnościami. Jednakże tylko 5% obiektów

[5] A. Zajadacz (red.), *Turystyka dostępna. Rekomendacje dla sektora usług turystycznych*, Wielkopolska Organizacja Turystyczna, Poznań 2000, s. 22–31.

[6] Opublikowany przez organizację Euromonitor International, https://www.euromonitor.com, dostęp: 23.04.2023.

[7] Sporządzonego przez Polską Organizację Turystyczną.

turystycznych w Polsce spełnia wymagania dotyczące dostępności dla tej grupy klientów[8].

Istotny jest fakt, że rośnie świadomość wśród przedsiębiorców dotycząca konieczności zmian, dostosowania oferowanych usług i produktów do tak znaczącego rynku odbiorców[9]. Powstają inicjatywy promujące i zachęcające do działań związanych z szeroko pojętą turystyką dostępną. Dzięki temu rozwój turystyki ukierunkowany jest zgodnie z trendami europejskimi uwzględniającymi zakaz wszelkiej dyskryminacji oraz wyrównywanie szans.

Coraz liczniejszą grupę stanowią osoby z dysfunkcjami wzrokowymi. Przyczyną takiego stanu jest starzenie się społeczeństwa, zmiany stylu życia oraz powikłania związane z chorobami cywilizacyjnymi. Jak podaje European health interview survey[10], w Polsce jest ok. 3 mln osób odczuwających trudności w funkcjonowaniu z powodu uszkodzenia lub chorób oczu. Z prognoz WHO wynika, że w przyszłości liczba osób z trudnościami z widzeniem będzie szybko wzrastać i nie będzie powiązana tylko ze zmianami demograficznymi, ale także z problemami zdrowotnymi ludzi młodych wynikających np. z długotrwałego patrzenia na ekran czy złych nawyków żywieniowych.

Na świecie liczba osób z niepełnosprawnościami wzroku dramatycznie wzrasta i obecnie wynosi ok. 285 mln, co stanowi około 4% populacji światowej. Aby sprostać potrzebom omawianej grupy, należy w planach rozwojowych za priorytet przyjąć działania zmierzające do likwidacji barier, a co za tym idzie odpowiednio dostosować przestrzeń związaną z ruchem turystycznym.

2. Rozwiązania multisensoryczne poprawiające dostępność

2.1. Udźwiękowienie i magnigrafiki

W odpowiedzi na problem związany ze wzrastającą liczbą osób z ograniczeniami, coraz więcej miejscowości i poszczególnych atrakcji turystycznych wprowadza innowacyjne rozwiązania, które poprawiają dostępność m.in. dla osób z dysfunkcjami wzroku.

Aby dostosować środowisko penetracji turystycznej do potrzeb grupy niewidomych i słabowidzących, należy wdrażać różnorodne rozwiązania multisensoryczne, dzięki którym będzie możliwy przekaz informacji[11]:

1) poprzez zmysł słuchu – udźwiękowienie,
2) poprzez dotyk – ubrajlowienie (tyflografika),

[8] Według raportu z 2019 r. przygotowanego przez Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego – Państwowy Zakład Higieny, https://www.pzh.gov.pl, dostęp: 30.04.2023.

[9] Według raportu The Diverse Tourism Market: Disabled Travelers z 2019 r., rynek turystyczny dla osób z niepełnosprawnościami wzrósł o 40% w latach 2013–2018.

[10] Zob. https://ec.europa.eu/eurostat/web/microdata/european-health-interview-survey, dostęp: 30.04.2024.

[11] M. Kalbarczyk, *Przestrzeń i jej obrazy. Dźwięk, tyflografika i magnigrafika – Kompendium*, Altix, Warszawa 2020.

3) oraz dla osób słabowidzących: poprzez wzrok – grafika specjalna (magnigrafika).

Powyższe rozwiązania, umożliwiają wykorzystanie innych zmysłów, które są w stanie w pełni lub częściowo zastąpić wzrok.

Zamiana informacji wizualnej na dźwiękową, czyli udźwiękowienie otoczenia jest niezmiernie istotne i obecnie stosowane w wielu miejscach, przede wszystkim w przestrzeni miejskiej:

- audiodeskrypcja – werbalny opis treści wizualnych, np. dzieł sztuki: eksponaty muzealne, obrazy w galeriach; krajobrazu: elementy przyrody nieożywionej oraz ożywionej, obiektów architektonicznych (zamków, kościołów itp.), przedstawień (kino, teatr itd.),
- urządzenia nawigacyjne – ułatwiające poruszanie się, odnalezienie drogi i dotarcie do wyznaczonego celu,
- terminale informacyjne wyposażone w system nagłośniający, dodatkowo uzupełnione o tyflografikę lub w przypadku multimedialnych stanowisk posiadające system rozpoznawania mowy, dzięki któremu zbędne jest korzystanie z klawiatury. Natomiast w przypadku osób słabowidzących[12] potrzebna jest specjalistyczna modyfikacja obrazu, a więc jego powiększenie oraz uwydatnienie różnic między barwami, czyli zastosowania magnigrafiki[13].

Magnigrafika obejmuje różnego rodzaju rozwiązania techniczne, które służą do adaptacji obrazów, polegających m.in. na:

- powiększeniu,
- zwiększeniu kontrastu,
- pogrubieniu linii w celu wyróżnienia konturów,
- usunięciu nadmiernej ilości szczegółów w celu prawidłowego odczytania informacji tekstowych i graficznych.

Stosując takie rozwiązania, należy uwzględnić to, aby adaptacje graficzne nie zmniejszały czytelności i przejrzystości tekstu, a użyte barwy były właściwie dobrane i skontrastowane w taki sposób, aby miały możliwość skorzystania z takich udogodnień także osoby z daltonizmem. Biorąc pod uwagę indywidualne potrzeby specjalne związane ze niepełnosprawnością wzrokową turystów, dobrą praktyką jest uzupełnienie powyższych rozwiązań drukiem transparentnym – wypukłym.

2.2. Tyflografiki

W turystyce obrazy wypukłe są szczególnie ważne, ponieważ mają szerokie zastosowanie w różnych obszarach, umożliwiając samodzielne pozyskiwanie informacji przez osoby z dysfunkcją wzroku. Tyflografika jest graficznym odwzorowaniem określonej rzeczywistości przy zastosowaniu odpowiedniej skali i proporcji, prze-

[12] Zgodnie z definicją medyczną osoba słabowidząca to taka, której ostrość wzroku jest równa lub większa niż 0,05, a mniejsza niż 0,3 pełnej ostrości lub jej pole widzenia jest ograniczone do 30 stopni. Biorąc pod uwagę definicję funkcjonalną, można stwierdzić, że jest to taka osoba, która pomimo szkieł korekcyjnych, ma problemy z wykonywaniem podstawowych czynności.

[13] Zob. http://www.altix.pl/pl/aktualnosci/magnigrafika-adaptowanie-otoczenia-do-wymagan-osob-slabowidzacych, dostęp: 1.05.2023.

kazuje informacje za pomocą zmysłu dotyku. Tego typu grafika dostarcza istotnych danych o[14]:

- pojęciach przestrzennych (pojęcia geometryczne i z zakresu orientacji),
- kształtach przedmiotów (widok, rzuty, przekrój),
- relacjach przestrzennych między przedmiotami (plan, mapa).

W zależności od rodzaju przekazu, wyróżnia się następujące typy tyflografiki[15]:

1. Mapy i plany wypukłe – informacje są przekazywane za pośrednictwem form przestrzennych oraz opisów brajlowskich. Dla osób słabowidzących stosuje się na nich czytelną i kontrastową grafikę.
2. Arkusze termoformowane – wypukła, dotykowa wersja obrazów, plakatów, fotografii. Zastosowanie mają np. w muzeach, galeriach.
3. Tablice wypukłe – treść jest wytłoczona w języku Braille'a, zastosowanie np. na dworcach, w budynkach.
4. Modele i makiety[16] – odwzorowują rzeczywiste obiekty, miejsca.
5. Piktogramy wypukłe – wytłoczone na powierzchni tablic służą do oznaczania różnych miejsc.
6. Ścieżki naprowadzające z polami uwagi – przeznaczone do orientowania się w przestrzeni otwartej.
7. Tabliczki tyflograficzne, np. na poręczach, służące do orientacji w terenie.

Makiety i modele architektoniczne wykonywane techniką odlewu są jednymi z bardziej popularnych i atrakcyjnych sposobów na zaprezentowanie w całości zarówno budowli historycznych, jak i współczesnych obiektów oraz obszarów urbanistycznych. Generują wiele korzyści dla wszystkich odbiorców, m.in. przez lepsze zrozumienie struktury przestrzennej, idei budowy, przeznaczenia i formy danego obiektu[17]. Charakter poszczególnych makiet i modeli jest różnorodny, według Agnieszki Kłopotkowskiej i Macieja Kłopotowskiego[18] można je sklasyfikować następująco:

- założenia krajobrazowe – odwzorowania konfiguracji terenu,
- miasta – odwzorowania układów przestrzennych miasta lub ich części,
- założenia urbanistyczne – przedstawienia istotnych fragmentów przestrzeni zurbanizowanej, np. place z pomnikami, zabytkami,
- zespoły budynków i budynki – odwzorowania konkretnego obiektu lub kilka obiektów stanowiących spójny kompleks przestrzenny, np. klasztory,

---

[14] Zob. https://tyflomapy.pl/Zakres_uzytecznosci_grafiki_dla_niewidomych_fbd.html, dostęp: 2.05.2023.

[15] A. Kłopotowska, M. Kłopotowski, *Dotykowe modele architektoniczne w przestrzeniach polskich miast*, cz. 1 *Standardy*, cz. 2 *Realizacja*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2018. Zob. również http://www.altix.pl, dostęp: 29.04.2023.

[16] „Makieta może oznaczać pewne przybliżenie rzeczywistości w postaci uproszczonego odwzorowania realnej przestrzeni. (...) Model oznacza natomiast pewien wzorzec, do którego się dąży". P. Gajewski, *Zapisy myśli o przestrzeni*, Politechnika Krakowska, Kraków 2001, s. 13–20.

[17] J. Tofil, *Definiowanie przestrzeni architektonicznej – model fizyczny*, [w:] *Proceedings of 21st Conference. Geometry. Graphics. Computer*, Politechnika Śląska, Gliwice 2014, s. 65–66.

[18] A. Kłopotowska, M. Kłopotowski, *Dotykowe modele architektoniczne*...

- detale architektoniczne – odwzorowania fragmentów obiektów architektonicznych.

Tego typu elementy przestrzenne, aby w pełni były użyteczne, muszą być odpowiednio zaprojektowane i spełniać następujące kryteria[19]:

- komunikatywność –powinny być łatwo odczytywalne poprzez zmysł dotyku,
- wielkość – na tyle małe, aby swobodnie móc dotknąć wszystkie elementy,
- złożoność – szczegółowe, lecz bez zbędnych detali, dobrze oznakowane i opisane,
- trwałość – odporne na czynniki zewnętrzne,
- proporcjonalność – modele przestrzegające proporcji w odniesieniu do najistotniejszych wymiarów,
- estetyczność – trwałe, wykonane z dbałością o komfort dotyku.

Wdrażanie omówionych rozwiązań (dobrych praktyk) może pomóc w zapewnieniu osobom z niepełnosprawnością wzrokową pełniejszego dostępu do usług i atrakcji turystycznych oraz zwiększyć ich komfort i poczucie bezpieczeństwa w czasie podróży. Dodatkowo modele i makiety umożliwiają interpretację dziedzictwa kulturowego, będąc atrakcyjną metodą prezentacji i odbioru przestrzeni architektonicznej dla wszystkich beneficjentów turystyki i społeczności lokalnej. Dają pozytywny wizerunek miejsca przyjaznego realizującego zrównoważony rozwój.

2.3. Wykorzystanie tyflografiki w przestrzeni miejskiej Gdańska

Dostosowanie przestrzeni miejskiej dla niewidomych i słabowidzących turystów wymaga holistycznego podejścia uwzględniającego różnorodne potrzeby uczestników turystyki i umożliwiającego im pełne i satysfakcjonujące doświadczenie podróży. Tyflografiki są nieodzownym elementem udogodnień multisensorycznych stosowanych w celu poprawy dostępności. W niniejszym podrozdziale zostaną omówione wybrane rozwiązania tyflograficzne znajdujące zastosowanie w turystyce dostępnej w Gdańsku. Należy jednak zacząć od przypomnienia, że Gdańsk to pierwsze miejsce w Polsce, gdzie opracowano Model na rzecz Równego Traktowania, który został przyjęty przez Radę Miasta w 2018 r. Dokument ten wyraźnie podkreśla problematykę potrzeb osób z niepełnosprawnościami i konieczność zapewnienia dostępności. W Modelu na rzecz Równego Traktowania zapisano, że Gdańsk historycznie wspiera się nie tylko na fundamentach wolności i solidarności, ale także równości i otwartości[20].

Rozwiązania tyflograficzne znajdujące zastosowanie w turystyce dostępnej w Gdańsku dotyczą dwóch obszarów: ogólnego oznakowania przestrzeni publicznej oraz szczegółowej interpretacji wybranych atrakcji turystycznych. Oznakowanie poziome z użyciem linii prowadzących i pól uwagi, a także oznakowanie pionowe z użyciem alfabetu Braille'a są powszechnie wykorzystywane

[19] *Ibidem*.

[20] Model na rzecz Równego Traktowania, Gdańsk, czerwiec 2018, https://www.gdansk.pl/akcja/pdf/202009155785/broszura_model_na_rzecz_rownego_traktowania_2020, dostęp: 30.08.2023.

w przestrzeni publicznej i środkach transportu. Gdański dworzec Szybkiej Kolei Miejskiej jest wyposażony w oznakowanie poziome w kontrastowym kolorze oraz w plan tyflograficzny umieszczony na podwyższeniu i pochylony zgodnie z zasadami ergonomii. Przystanki Pomorskiej Kolei Metropolitalnej również wyposażono w tyflograficzne mapy dworców. Poniżej dokonano przeglądu rozwiązań tyflograficznych związanych z informacją i interpretacją turystyczną.

1. Oddział Główne Miasto Gdańskiego Centrum Informacji Turystycznej posiada kontrastowe oznakowanie poziome i akrylową tyflomapę Głównego Miasta. Na wypukłym planie dodatkowo zastosowano kontrastowe kolory oraz możliwość odsłuchania informacji o sześciu najważniejszych zabytkach Głównego Miasta[21].
2. Przewodniki turystyczne w formie książkowej wydrukowane są w technologii druku transparentnego[22] z czarnodrukowymi i dotykowymi rycinami: „Gdańsk dla wszystkich”[23] i „Dwór Artusa bez barier”[24].
3. Wystawa czasowa[25] „Prosimy dotykać eksponatów” zorganizowana w Dworze Artusa (Oddział Muzeum Historycznego Miasta Gdańsk). Budynek ten jest jednym z najlepiej zachowanych zabytków Gdańska. Pełni zarówno rolę muzealną, jak i recepcyjną, konferencyjną i kulturalną. W ramach wystawy umieszczono w obiekcie trzy termoformowalne tyflografiki będące cyfrowo-fotograficznymi symulakrami zaginionych oryginałów obrazów, stanowiących wyposażenie Dworu Artusa[26]. Udostępniono też m.in. dotykowy model monumentu Saturna, elementy zbroi rycerskiej oraz kopie kafli Wielkiego Pieca, czemu towarzyszyły opisy w alfabecie Braille’a. Dodatkowo na wyposażeniu stałym muzeum znajduje się plan tyflograficzny i audiodeskrypcje. Ten oddział Muzeum Historycznego zajął pierwsze miejsce w V Edycji Konkursu „Miejsce przyjazne osobom niepełnosprawnym” w 2010 r.[27]
4. Europejskie Centrum Solidarności udostępnia wypukłą grafikę warstwową przedstawiającą zdjęcie autorstwa Chrisa Niedenthala, ukazujące premiera Tadeusza Mazowieckiego po zaprzysiężeniu jego rządu w 1989 r. W przedstawieniu zapisu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r. wśród tłumaczeń na 68 języków uwzględniono także zapis w alfabecie Braille’a. W bibliotece ECS udostępniany jest „Dotyk Solidarności” – publikacja w druku transparentnym

[21] Zielona Brama, Bazylika Mariacka, ulica Mariacka, Żuraw, Ratusz Głównego Miasta, Zespół Przedbramia (Katownia i Wieża Więzienna).

[22] Wydruki transparentne są dedykowane zarówno osobom słabowidzącym, jak i osobom niewidomym posługującym się pismem Braille’a. Pismo to jest nanoszone na powiększony wydruk czarnodrukowy w taki sposób, by tekst napisany brajlem odpowiadał wielkości tekstowi wydrukowanemu, http://sklep.altix.pl/pl/wydruki-transparentne, dostęp: 31.08.2023.

[23] M. Kalbarczyk, *Gdańsk dla wszystkich*, Fundacja Szansa dla Niewidomych 2012.

[24] M. Kalbarczyk, H. Grzegorczyk, K. Jachimowicz, R. Jasko, E. Martys, *Dwór Artusa bez barier*, Trzecie Oko, 2013.

[25] W okresie od 20.12.2013 do 30.09.2014.

[26] „Orfeusz wśród zwierząt” Hansa Vredemanna de Vries (1594), „Diana w kąpieli z metamorfozą Akteona”, „Sąd Ostateczny” Antonego Möllera (1603).

[27] Zob. https://www.gdansk.pl/wydarzenia/wystawa-prosimy-dotykac-eksponatow,w,16356, dostęp: 1.09.2023.

z dotykowymi rycinami symboli związanych z NSZZ „Solidarność". W ramach projektu pn. „Kultura bez barier", finansowanego z Europejskiego Funduszu Społecznego, na każdym piętrze muzeum zostaną zainstalowane tylfomapy[28].

5. Centrum Hevelianum – interaktywne muzeum na Górze Gradowej przygotowało wystawę „Hevelianum bez barier", która znajdzie się w laboratorium amunicyjnym nr 3. Dotykowe wiszące makiety z brązu z podpisami w alfabecie Braille'a prezentują m.in. elewację i rzut pomieszczenia z rozmieszczeniem eksponatów, panoramę Gdańska z Góry Gradowej oraz pełnoplastyczny portret patrona Centrum Hewelianum – Jana Heweliusza. W sali znajduje się również stojąca makieta Fortu Góry Gradowej w skali 1:250 z możliwością odsłuchania informacji. Całość wyposażono w ułatwiające poruszanie się poręcze z tabliczkami brajlowskimi, a niedostępne dla niewidomych prezentacje multimedialne uzupełniono audiodeskrypcją.
6. Muzeum Bursztynu posiada dwa eksponaty dotykowe wykonane w druku 3D. Kabinet w typie gdańskiej szafy barokowej z 1724 r. autorstwa Johana Georga Zernebacha, wykonany z bursztynu w różnych odcieniach, został szczegółowo odtworzony w kontrastowych kolorach. Drugim tyflograficznym modelem jest jaszczurka zrekonstruowana na podstawie inkluzji bursztynowej, licząca blisko 40 mln lat.
7. Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku jest wyposażone w plany tyflograficzne. Są to czarno-białe ergonomicznie pochylone tablice umieszczone na czarnych, prostopadłościennych postumentach, co wpisuje się w podstawowy wystrój wnętrza obiektu. Plany posiadają czarnodrukowe i brajlowskie legendy i dotykowe róże wiatrów. W punkcie informacji można wypożyczyć książkowe plany tyflograficzne utrzymane w tej samej kolorystyce i konwencji, co plany dotykowe. Ponadto w Muzeum znajdują się metalowe informacyjne tabliczki brajlowskie na poręcze, a także poziome linie naprowadzające i pola uwagi.
8. Nadbałtyckie Centrum Kultury w kościele św. Jana w Gdańsku posiada plan dotykowy po postacią ergonomicznie pochylonej, umieszczonej na stojaku tablicy z wypukłymi elementami i legendą w czarnym druku oraz w i brajlu. W kościele umieszczono również 7 pionowych tablic z opisami w czarnym druku znajdujących się tam zabytków. Zarówno tablice, jak i plany dotykowe są wyposażone w beacony YourWay, które po skomunikowaniu się z aplikacją YourWay na smartfonie zwiedzającego, podają opis głosowy danego zabytku.
9. W niektórych obiektach możliwe jest dotykanie wybranych eksponatów podczas zajęć z edukatorem. Taką aktywność posiada w swojej ofercie Centrum Edukacji Archeologicznej Błękitny Baranek na wystawie „Średniowieczna uliczka hanzeatycka" oraz Ośrodek Kultury Morskiej Muzeum Morskiego na wystawie „Łodzie Świata" w sali interaktywnej. Centrum Sztuki Współczesnej Łaźnia 2 oferuje oprowadzanie z materiałami tyflodydaktycznymi w trakcie wybranych wernisaży.

[28] Zob. https://www.gdansk.pl/wiadomosci/ECS-stanie-sie-bardziej-przyjazne-osobom-niepelnosprawnym-grant-Kultura-bez-barier-plany-tyflograficzne,a,224126, dostęp: 1.09.2023.

W przestrzeni publicznej Gdańska licznie reprezentowane są zewnętrzne makiety dotykowe z brązu, umieszczane w pobliżu lub na miejscu istniejących obecnie lub w przeszłości obiektów o znaczeniu historycznym lub kulturalnym. Stanowią one nie tylko formę interpretacji dla osób niewidomych i słabowidzących, ale są też samodzielną atrakcją turystyczną dla ogółu osób odwiedzających miasto. Aktualnie w Gdańsku znajduje się siedem tego typu makiet, które odzwierciedlają pojedyncze obiekty lub założenia urbanistyczne. Następujące 4 makiety, utrzymane w konwencji realistycznej i odwzorowujące stan istniejący, powstały w ramach projektu „Zobaczyć świat rękoma" z inicjatywy Rotary Cub Gdańsk-Sopot-Gdynia i Lions Club Gedania Gdańsk, w latach 2011–2015[29]:

- Bazyliki Mariackiej w skali 1:100,
- Bramy Żuraw w skali 1:50,
- Ratusza Głównego Miasta w skali ok. 1:70,
- Placu Solidarności w skali 1:50.

Pozostałe makiety to odrębne inicjatywy lub części innych projektów:

- Wielkiej Synagogi w skali 1:70, powstała w 2018 r. z inicjatywy Fundacji Gdańskiej, Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Gdańsku i Gdańskiego Teatru Szekspirowskiego; obiekt usytuowano w miejscu nieistniejącej Wielkiej Synagogi z 1887 r. (działającej do 1939 r., kiedy to została rozebrana przez niemieckich nazistów),
- Muzeum II Wojny Światowej w skali 1:100, która została udostępniona wraz z otwarciem Muzeum w 2017 r.,
- Stadionu PGE Arena w skali 1:500 z serii „Stadiony EURO 2012", powstała w 2014 r. i jako jedyna w Gdańsku została przedstawiona w konwencji uplastycznionej.

Podsumowanie

Budowanie dostępności dla osób z niepełnosprawnościami staje się coraz bardziej istotne zarówno z perspektywy etycznej, jak i biznesowej. Miasta, które uwzględniają potrzeby osób z w zakresie dostępności, przyciągają szerszą grupę odwiedzających i promują turystykę inkluzywną.

Tyflografika odgrywa zasadniczą rolę w rozwoju turystyki dostępnej, tworząc środowiska turystyczne bardziej przyjazne osobom z zaburzeniami wzroku. Poprzez implementację opisanych w niniejszym artykule środków, możliwe jest zapewnienie pełniejszego i bardziej dostępnego doświadczenia turystycznego dla osób z dysfunkcją wzroku. Tyflomapy oraz oznakowanie poziome i pionowe są najczęściej wykorzystywanymi w Gdańsku formami dostosowania obiektów dla niewidomego i niedowidzącego turysty. Udogodnienia te są podstawą ułatwiającą orientację w terenie, na której można oprzeć dostępną interpretację atrakcji turystycznych.

[29] A. Kłopotowska, M. Kłopotowski, *Dotykowe modele architektoniczne*...

Zewnętrzne makiety dotykowe w Gdańsku wzbudzają zainteresowanie wśród ogółu osób odwiedzających miasto, wpisując się w tym samym w ideę dostępności jako stworzenia warunków ułatwiających skorzystanie z danego obiektu przez wszystkich. Makiety dotykowe to produkt z potencjałem rozwoju, np. przez dodanie beaconów, które udostępniałyby informacje głosowe o obiektach. Niezbędnym krokiem w zwiększeniu dostępności makiet dotykowych powinno być ich ubrajlowienie. Nie wszystkie tego typu obiekty w Gdańsku posiadają odpowiednie tabliczki, umożliwiające odczytanie informacji przez osoby z dysfunkcją wzroku. Wskazanie byłoby również umieszczenie w przestrzeni publicznej odpowiednich znaczników, które ułatwiałyby dotarcie do obiektu, takich jak ścieżki naprowadzające czy też wyróżnienie posadzki wokół modelu.

Kolejny kierunek rozwoju turystyki dostępnej w Gdańsku powinien dotyczyć szerszego wykorzystania tyflografiki w interpretacji dzieł sztuki w Gdańsku przy pomocy popularnych na świecie rozwiązań, jak np. tyflograficzne miniatury obrazów lub dotykowe reprodukcje.

Dostępność jest fundamentalnym elementem konkurencyjności miast na rynku turystycznym. Miasta inwestujące w poprawę dostępności mogą oczekiwać zwiększonego napływu turystów, co przekłada się na wzrost gospodarczy, rozwój sektora turystycznego oraz tworzenie nowych miejsc pracy.

Bibliografia

Gajewski P., *Zapisy myśli o przestrzeni*, Politechnika Krakowska, Kraków 2001.

Grabowski J., *Projekty na rzecz rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych*, [w:] A. Stasiak (red.), *Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osób niepełnosprawnych*, Wydawnictwo PTTK Kraj, Warszawa 2008.

Kalbarczyk M., *Przestrzeń i jej obrazy. Dźwięk, tyflografika i magnigrafika – Kompendium*, Altix, Warszawa 2020.

Kalbarczyk M., Grzegorczyk H., Jachimowicz K., Jasko R., Martys E., *Dwór Artusa bez barier*, Trzecie Oko, 2013.

Model na rzecz Równego Traktowania, Gdańsk, czerwiec 2018, https://www.gdansk.pl/akcja/pdf/202009155785/broszura_model_na_rzecz_rownego_traktowania_2020, dostęp: 30.08.2023.

Kalbarczyk M., *Gdańsk dla wszystkich*, Fundacja Szansa dla Niewidomych, Gdańsk 2012.

Kłopotowska A., Kłopotowski M., *Dotykowe modele architektoniczne w przestrzeniach polskich miast*, cz. 1 *Standardy*, cz. 2 *Realizacja*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2018.

Tofil J., *Definiowanie przestrzeni architektonicznej – model fizyczny*, [w:] *Proceedings of 21st Conference. Geometry. Graphics. Computer*, Politechnika Śląska, Gliwice 2014.

Westcott J., *Improving information on accessible tourism for disabled people*, Office for Official Publications of the European Communities, 2004.

Zajadacz A. (red.), *Turystyka dostępna. Rekomendacje dla sektora usług turystycznych*, Wielkopolska Organizacja Turystyczna, Poznań 2000.

UNWTO, *Manual on Accessible Tourism for All: Principles, Tools and Best Practices*, Madryt 2016, http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/docpdf/moduleieng13022.pdf, dostęp: 24.04.2023.

Wykaz aktów prawnych

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., Dz.U. z 2012 r. poz. 1169.

Uchwała nr 27 Rady Ministrów z dnia 16 lutego 2021 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Strategia na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030, MP z 2021 r. poz. 218.

Część 5.
Bezpieczeństwo ekosystemowe, żywnościowe i ochrona zdrowia

Machine learning in weed detection: towards environmental safety and health protection

Mykhailo Paslavskyi[1*], Ihor Pirko[2*], Andrii Prots[3*]

[1] ORCID 0000-0003-1635-4340
[2] ORCID 0009-0008-2378-2929
[3] ORCID 0009-0001-3158-1480

[*] Department of Computer Science, Ukrainian National Forestry University

Abstract

The study is devoted to the development of an intelligent system for detecting weeds in crop fields using machine learning algorithms. The main aim of the research is to reduce the use of herbicides through the accurate identification of unwanted plants. Image segmentation methods that enable the separation of crops from weeds are considered. A dataset containing various types of weeds and training examples for the algorithms is created. The study confirms the high accuracy of weed classification. The proposed solution can significantly reduce the costs of controlling unwanted plants. The introduction of such technologies will contribute to environmental safety in agricultural production. By minimizing chemical residues in crops, this approach supports public health standards and promotes sustainable food production systems.

Keywords: segmentation, weed classification, herbicide reduction.

Uczenie maszynowe w detekcji chwastów: w stronę bezpieczeństwa środowiskowego i ochrony zdrowia

Streszczenie

Badanie poświęcono opracowaniu inteligentnego systemu wykrywania chwastów na polach uprawnych z wykorzystaniem algorytmów uczenia maszynowego. Głównym celem badań jest ograniczenie stosowania herbicydów poprzez precyzyjną identyfikację roślin niepożądanych. Rozważono metody segmentacji obrazów umożliwiające rozdzielenie roślin uprawnych od chwastów. Utworzono zbiór danych zawierający różne gatunki chwastów oraz przykłady treningowe dla algorytmów. Badanie potwierdza wysoką skuteczność klasyfikacji chwastów. Proponowane rozwiązanie może znacząco obniżyć koszty zwalczania roślin niepożądanych. Wdrożenie tego typu technologii przyczyni się do poprawy bezpieczeństwa środowiskowego w produkcji rolniczej. Poprzez ograniczenie pozostałości substancji chemicznych w płodach rolnych podejście to wspiera standardy zdrowia publicznego oraz sprzyja rozwojowi zrównoważonych systemów produkcji żywności.

Słowa kluczowe: segmentacja, klasyfikacja chwastów, ograniczenie stosowania herbicydów.

1. Introduction

Agriculture constantly faces numerous challenges, among which weed control remains particularly important. Under modern conditions, traditional methods of combating unwanted plants, such as the uncontrolled use of herbicides, are becoming unacceptable. Effective weed detection and classification are key tasks that can be addressed using advanced technologies, in particular machine learning and computer vision. Intelligent weed detection systems can significantly improve the precision of herbicide application, thereby helping to preserve crops and reduce the negative impact on the environment. Reducing the chemical burden on agroecosystems is not only an ecological necessity but also a crucial factor in protecting public health and ensuring consumer safety. By combining knowledge from agronomy, information technology, and ecology, this paper proposes a new approach to plant classification. The study explores the possibilities of using machine learning methods to detect weeds in crop fields. The experimental results demonstrate the high accuracy and reliability of the proposed system.

2. Literature review

The use of autonomous robots and automated systems in agriculture can significantly reduce the human effort required to perform a range of agricultural tasks. To address these tasks, new classification systems have been proposed that can identify agricultural crops and distinguish them from unwanted vegetation[1]. The aim is to identify and classify weeds by developing a system for their detection and discrimination based on machine learning algorithms. To this end, the following tasks were formulated: analysing existing methods for agricultural robotisation, creating a dataset of images of weeds found in fields, and developing software capable of detecting weeds and distinguishing them from cereal and vegetable crops.

In study[2], research was conducted to develop a machine-learning-based method for accurate weed classification. The proposed approach is based on a three-stage procedure. First, pixel segmentation and background removal are performed; next, image regions containing weeds are extracted. In the final stage, classification is carried out using convolutional neural networks. The results show good performance on complex data; however, improvements are needed between the segmentation and classification stages in order to increase accuracy.

[1] M. Di Cicco, C. Potena, G. Grisetti, A. Pretto, *Automatic model based dataset generation for fast and accurate crop and weeds detection*, [w:] *2017 IEEE/RSJ International Conference on Intelligent Robots and Systems (IROS)*, 2017, https://doi.org/10.1109/iros.2017.8206408; S. Lavania, P.S. Matey, *Novel Method for Weed Classification in Maize Field Using Otsu and PCA Implementation*, [w:] *2015 IEEE International Conference on Computational Intelligence & Communication Technology*, 2015, https://doi.org/10.1109/cict.2015.71.

[2] M. Fawakherji, A. Youssef, D. Bloisi, A. Pretto, D. Nardi, *Crop and Weeds Classification for Precision Agriculture Using Context-Independent Pixel-Wise Segmentation*, [w:] *Third IEEE International Conference on Robotic Computing (IRC)*, 2019, https://doi.org/10.1109/irc.2019.00029.

Article[3] proposes an image-processing algorithm for classifying weeds into narrow-leaved and broad-leaved categories. Study[4] addresses the problem of environmental pollution caused by herbicide spraying in fields. Accordingly, a system for identifying weed species using digital image processing and machine vision technology was developed. The method proposed by the authors is effective in weed classification, thereby reducing the time and cost associated with weed removal.

Paper[5] addresses the problem of semantic segmentation based on convolutional neural networks, separating sugar beet plants and weeds from the background. The system developed by the authors was evaluated during agricultural operations in three locations in Germany and Switzerland. It was used in real-time field conditions.

The authors[6] developed a program that detects weeds in crops and distinguishes between grassy and broadleaf weeds. Using convolutional networks, they achieved high classification accuracy across all weed classes. However, no evaluation of the algorithms used for weed classification was carried out to determine the best algorithm in terms of quality, productivity, and processing speed.

Article[7] provides a general overview of achievements in weed detection using machine vision and image-processing methods. It gives a detailed description of procedures such as preprocessing, segmentation, feature extraction, and classification. It also discusses the problems that arise in weed detection under different lighting conditions and at different stages of weed growth.

The system proposed[8] is based on a convolutional network with an encoder--decoder structure and also incorporates spatial information by considering image sequences. According to the experimental results, the accuracy of crop and weed classification exceeds that of other current approaches, as the proposed system performs well under different environmental conditions.

A new approach is proposed[9] that aims to minimise the human resources required to train classification algorithms and create large datasets of agricultural

---

[3] M. Siddiqi, W. Ahmad, I. Ahmad, *Weed Classification Using Erosion and Watershed Segmentation Algorithm*, [w:] *Innovations and Advanced Techniques in Systems, Computing Sciences and Software Engineering*, s. 366–369, https://doi.org/10.1007/978-1-4020-8735-6_69.

[4] S. Zhang, W. Huang, Z. Wang, *Combing modified Grabcut, K-means clustering and sparse representation classification for weed recognition in wheat field*, „Neurocomputing" 2021, Vol. 452, s. 665–674, https://doi.org/10.1016/j.neucom.2020.06.140.

[5] A. Milioto, P. Lottes, C. Stachniss, *Real-Time Semantic Segmentation of Crop and Weed for Precision Agriculture Robots Leveraging Background Knowledge in CNNs*, [w:] *2018 IEEE International Conference on Robotics and Automation (ICRA)*, 2018, https://doi.org/10.1109/icra.2018.8460962.

[6] A. dos Santos Ferreira, D. Matte Freitas, G. Gonçalves da Silva, H. Pistori, M. Theophilo Folhes, *Weed detection in soybean crops using ConvNets*, „Computers and Electronics in Agriculture" 2017, Vol. 143, s. 314–324, https://doi.org/10.1016/j.compag.2017.10.027.

[7] A. Wang, W. Zhang, X. Wei, *A review on weed detection using ground-based machine vision and image processing techniques*, „Computers and Electronics in Agriculture" 2019, Vol. 158, s. 226–240, https://doi.org/10.1016/j.compag.2019.02.005.

[8] M. Di Cicco, C. Potena, G. Grisetti, A. Pretto, *Automatic model based dataset generation for fast and accurate crop and weeds detection*, [w:] *2017 IEEE/RSJ International Conference on Intelligent Robots and Systems (IROS)*, 2017, https://doi.org/10.1109/iros.2017.8206408.

[9] *Ibidem*.

crops. The authors[10] developed a new algorithm for generalising unsupervised datasets, which makes it possible to automatically select the most informative subsets from a large dataset. This approach is effective in accelerating and simplifying the process of pixel labelling for semantic plant segmentation. To implement the proposed method, pipelines including two different convolutional neural networks were used.

The method proposed[11], based on a convolutional network, provides higher classification accuracy and can effectively classify pixels corresponding to crops, background, and weeds in images of rice fields, as well as determine the locations of these regions. This approach was compared with classical semantic segmentation models and outperformed them on some performance indicators.

The methodology presented[12] consists of two stages. In the first stage, background segmentation is performed using maximum likelihood, while the second stage is devoted to manual weed annotation. A comparative analysis of the SegNet and U-Net deep learning architectures was conducted, and the results highlighted the advantages of the architectures used after evaluation of the methodology.

In study[13], segmentation based on the 3D Otsu method was used to distinguish agricultural crops from weeds, while classification was performed by compressing three-dimensional image vectors using principal component analysis. By combining these two methods, the authors proposed a real-time weed detection program.

Study[14] analysed morphological features for the classification of agricultural crops and weeds in agricultural fields. Based on descriptors of key points, such as histograms of oriented gradients and local binary patterns, a method for extracting features with lower computational complexity and higher resolution is presented.

Article[15] considers the problem of automating weed removal using machine learning algorithms. The dataset consists of four types of crops and two types of weeds. This study compares the performance of classification algorithms, artificial neural networks, and convolutional neural networks. The advantages of the presented algorithms, methods, and technologies for weed identification are discussed. Based on the comparative analysis of the performance of algorithms for classifying

[10] C. Potena, D. Nardi, A. Pretto, *Fast and Accurate Crop and Weed Identification with Summarized Train Sets for Precision Agriculture*, [w:] *Advances in Intelligent Systems and Computing*, s. 105–121, https://doi.org/10.1007/978-3-319-48036-7_9.

[11] X. Ma, X. Deng, L. Qi, Y. Jiang, H. Li, Y. Wang, X. Xing, *Fully convolutional network for rice seedling and weed image segmentation at the seedling stage in paddy fields*, „PLOS ONE" 2019, Vol. 14, No. 4, e0215676, https://doi.org/10.1371/journal.pone.0215676.

[12] M.H. Asad, A. Bais, *Weed detection in canola fields using maximum likelihood classification and deep convolutional neural network*, „Information Processing in Agriculture" 2020, Vol. 7, No. 4, s. 535–545, https://doi.org/10.1016/j.inpa.2019.12.002.

[13] S. Lavania, P.S. Matey, *Novel Method for Weed Classification*...

[14] P. Bosilj, T. Duckett, G. Cielniak, *Analysis of Morphology-Based Features for Classification of Crop and Weeds in Precision Agriculture*, „IEEE Robotics and Automation Letters" 2018, Vol. 3, No. 4, s. 2950–2956, https://doi.org/10.1109/lra.2018.2848305.

[15] T. Sarvini, T. Sneha, G.S. Sukanya Gowthami, S. Sushmitha, R. Kumaraswamy, *Performance Comparison of Weed Detection Algorithms*, [w:] *2019 International Conference on Communication and Signal Processing (ICCSP)*, 2019, https://doi.org/10.1109/iccsp.2019.8698094.

crops and weeds, a program for their detection using classical machine learning algorithms is presented.

3. Research methodology

The Otsu method was selected for image segmentation. It is an adaptive algorithm based on binarisation. The algorithm uses the maximum variance value, that is, the deviation from the mean brightness between the background and the selected object in the image, as the threshold selection criterion. First, the image is divided into foreground and background according to its greyscale characteristics. If the optimal threshold value is chosen, the difference between the two parts increases. The probability of misclassification is minimised when the difference between the background and the object reaches its maximum value. Image segmentation is performed as follows.

- The input image is divided into $l = [0, 1, \ldots, l - 1]$ levels. The number of pixels at a given level is denoted by n_i, and the total number of pixels is given by the sum of all n_i, i.e. $n = n_1 + n_2 + \ldots + n_l$.
- The image pixels are divided into classes of grey levels below and above a threshold. The probability distribution of grey levels across these classes is then calculated.
- The average grey value is calculated as follows:

$$u_i = \sum_{i=0}^{t} \frac{i \cdot P_i}{w_i} \quad (1)$$

  where P_i is the probability of the grey level, and w_i is the probability of the distribution of grey levels across classes. The overall average is denoted by u_t and is determined by the sum of all u_i.
- Determining the variance of each class, the inter-class variance, and the total variance of grey levels is a key step, since maximising the inter-class variance allows the optimal threshold to be selected and thus enables effective image segmentation.

Classification. Three classical machine learning algorithms were used for weed classification: k-nearest neighbours, random forest, and decision tree. Since the classifier requires a training set that is balanced across classes in order to perform effectively, a random sampling procedure was implemented to select the same number of objects for each class across the entire image[16]. Next, for each object in the training set, the following features were extracted: NIR/G (near-infrared/green), mean red, mean green, mean NIR, brightness, and the standard deviation of NIR. These features were then used by the random forest classifier to distinguish weeds, crops, and soil. To avoid the misclassification of large weeds located between or within rows, object height was not included as a classification parameter.

Algorithm Evaluation. Many metrics have been developed to evaluate the performance of machine learning algorithms. These metrics are calculated using combinations of the elements of the confusion matrix, which provides information

[16] M. Belgiu, L. Drăguţ, *Random forest in remote sensing: A review of applications and future directions*, „ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing" 2016, Vol. 114, s. 24–31.

about the numbers of true positive, true negative, false positive, and false negative classifications made by the classifier. Metrics such as FPR, FNR, recall, precision, accuracy, and the Jaccard index use only two or three elements of the confusion matrix and therefore do not provide a fully objective assessment of classification performance[17]. By contrast, the F1 score and the Matthews correlation coefficient, which use all elements of the confusion matrix, are more suitable for evaluating classifier performance on imbalanced datasets. The formulae for these metrics are given below. The proportion of errors made by the classifier when assigning an object to the selected class is represented by the FPR metric, that is, the false positive rate:

$$FPR = \frac{FP}{FP+TN} \tag{2}$$

The false negative rate represents a Type II error, that is, the proportion of objects belonging to the selected class that are incorrectly classified as negative by the model.

$$FNR = \frac{FN}{FN+TP} \tag{3}$$

Recall reflects the model's ability to identify objects belonging to a given class and indicates the proportion of actual positive instances that are correctly classified. It is calculated on the basis of true positive and false negative classifications.

$$Recall = \frac{TP}{TP+FN} \tag{4}$$

Precision reflects the ability of the algorithm to distinguish the selected class from other classes and, unlike recall, takes false positive classifications into account.

$$Precision = \frac{TP}{TP+FP} \tag{5}$$

Accuracy is defined as the proportion of correctly classified instances and is calculated as the ratio of all true classifications to the total number of instances represented in the confusion matrix.

$$Accuracy = \frac{TP+TN}{TP+FP+FN+TN} \tag{6}$$

The F1 score combines precision and recall into a single metric and is particularly useful when a balance between them is required, especially when both cannot be maximised simultaneously.

$$F1 = \frac{2*Precision*Recall}{Precision+Recall} \tag{7}$$

[17] Y. Sokolovskyy, V. Bereziuk, M. Levkovych, M. Paslavskyi, *Research of Algorithms Based on Fractional Differential Derivatives for Improving Medical Images*, [w:] *Proceedings of the 7th International Conference on Informatics & Data-Driven Medicine*, Birmingham, United Kingdom, 14–16 November 2024, CEUR-WS.org, s. 251–267.

The Jaccard index measures the overlap between the predicted segmentation and the ground-truth mask and is widely used in semantic image segmentation.

$$Jaccard\ index = \frac{TP}{TP+FN+FP} \tag{8}$$

Cohen's kappa is derived from the confusion matrix and, unlike overall accuracy, accounts for class imbalance.

$$Cohen's\ kappa = \frac{(TP+FP)\cdot(TP+FN)+(FN+TN)\cdot(FP+TN)}{(TP+FP+FN+TN)^2} \tag{9}$$

The Matthews correlation coefficient is particularly useful when class sizes differ substantially and the dataset is imbalanced. This metric is calculated on the basis of all four outcomes of the classifier: true positives, true negatives, false positives, and false negatives.

$$MCC = \frac{(TP\cdot TN-FP\cdot FN)}{\sqrt{(TP+FP)\cdot(TP+FN)\cdot(TN+FP)\cdot TN+FN)}} \tag{10}$$

The Matthews correlation coefficient is used when class sizes differ greatly and the dataset is imbalanced. The value of this metric depends on the relationships between the true and false classifications produced by the classifier.

$$S_{pc} = \frac{TN}{TN+FP} \tag{11}$$

Youden's index is defined as the difference between the true positive rate and the false positive rate.

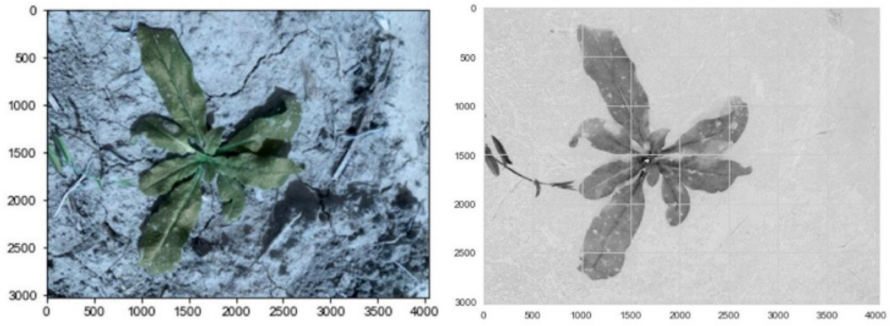
$$Youden's\ index = Recall + Specificity - 1 \tag{12}$$

4. Research results

Dataset formation. The dataset contains ten examples of each of the four weed types. Each analysed class was segmented and stored in the dataset as an array.

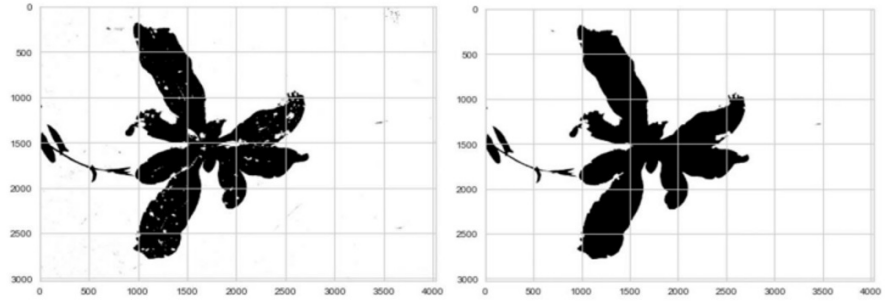
Segmentation. The segmentation process consists of several stages. The first stage involves converting the image (Fig. 1a) into shades of grey, ranging from 0 (black) to 255 (white). The processed image is shown in Fig. 1b.

The next stage is binarisation, the purpose of which is to reduce the amount of information in the image. Otsu's method was used for image binarisation. After binarisation, a small amount of noise can be observed in the image (Fig. 2a). Therefore, a final noise-removal stage is applied. The processed image is shown in Fig. 2b.

(a) (b)

Fig. 1. Weed image: (a) original image, (b) image converted to greyscale

(a) (b)

Fig. 2. Image segmentation: (a) image after Otsu's thresholding, (b) segmented image after noise reduction

Algorithm evaluation. The next stage is to evaluate classifier performance using the elements of the confusion matrix. Fig. 3 shows the general confusion matrix of the k-nearest neighbours (KNN) algorithm for all weed classes. The number of true positives (TP) predicted by the KNN classifier is 8, whereas the number of true negatives (TN), that is, instances that do not belong to the selected class and were correctly classified as negative, is 32. False negatives (FN) correspond to the number of incorrectly classified instances, that is, objects predicted as negative although they in fact belong to the selected class. The number of FN is 4. These elements of the confusion matrix are then used to calculate the metrics that determine classifier performance. The numerical values of the evaluation metrics for each class are presented in Table 1.

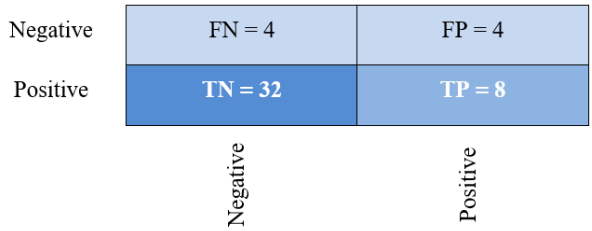

Fig. 3. Confusion matrix for k-nearest neighbours

Table 1. Performance metrics for each class of the k-nearest neighbours algorithm

Class/Metric	Precision	Recall	F1	Accuracy
Amaranthus	0,67	0,50	0,57	0,75
Ambrosia	1,00	0,75	0,86	0,92
Bindweed	1,00	1,00	1,00	1,00
Bromus	0,40	0,67	0,50	0,67

According to formula (5), the precision for the Amaranthus weed class is 0,67, while for the Ambrosia and Bindweed classes it is 1,00, indicating accurate classification of objects belonging to these classes. For Bromus weeds, precision is 0,40. The average precision value is 0,67, since the classifier incorrectly predicted some objects of the Bromus class as belonging to other classes, which negatively affected the overall performance. The next metric, recall, is calculated according to formula (6). For objects of the Amaranthus class, the value of this metric is 0,50; for weeds of the Ambrosia species, it is 0,75; for the Bindweed class, recall reached its maximum value of 1,00; and for weeds of the Bromus class, it is 0,67. The overall recall score is also 0,67, the same as precision. Therefore, the value of the F1 score, which is the harmonic mean of these two metrics, is 0,67. Based on the evaluation results, it can be concluded that the KNN algorithm incorrectly classifies approximately one third of all objects.

The confusion matrix of the random forest classification model is shown in Fig. 4. The number of correctly predicted objects is 9, while the number of true negatives is 33. The classifier made 3 errors when recognising weeds. Compared with the KNN algorithm, the random forest model performed better, and therefore its performance metrics are higher than those of the previous algorithm (Table 2).

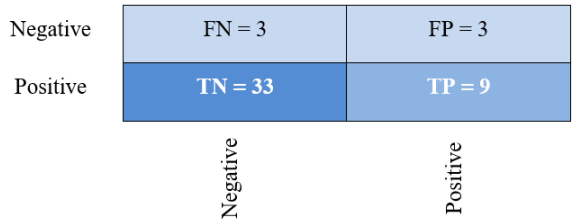

Fig. 4. Confusion matrix for random forest

Table 2. Performance metrics for each class of the random forest algorithm

Class/Metric	Precision	Recall	F1	Accuracy
Amaranthus	1,00	0,50	0,67	0,83
Ambrosia	1,00	0,75	0,86	0,92
Bindweed	0,33	1,00	0,50	0,83
Bromus	0,75	1,00	0,86	0,92

The value of the precision metric for Amaranthus and Ambrosia objects is 1, for Bindweed objects 0,33, and for Bromus 0,75; the overall precision score was 0,75. This is due to the fact that many objects of the Bindweed class were incorrectly classified by the model. The recall value for the Bindweed and Bromus classes is higher than that for the Amaranthus class, since more correct predictions were missed when classifying objects of the latter class. The accuracy of the random forest classifier for two classes, with the exception of Amaranthus and Bindweed, was 0,92. Owing to the low recall score for the Amaranthus class and the low precision score for the Bindweed class, the classification accuracy for these classes was only 0,83.

According to the confusion matrix of the decision tree algorithm (Fig. 5), the number of true positive classifications made by the classifier is 7. The number of true negatives (TN) is 31, while the number of Type I and Type II errors made by the machine learning model is 5. Since the number of correctly predicted objects is lower than in KNN and RF, the accuracy is also lower.

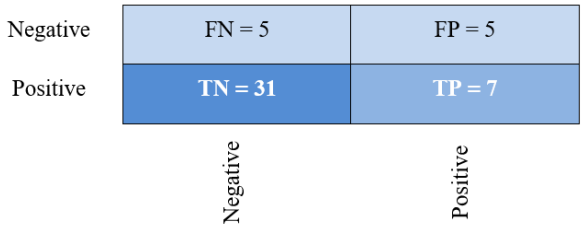

Fig 5. Confusion matrix for the decision tree classifier

The most erroneous predictions were made when classifying weeds of the Amaranthus species; therefore, the precision, recall, and accuracy values for this class are lower than those for the other classes. The numerical results are presented in Table 3. The F1 score, which balances precision and recall, was 0,8, 1,0, and 0,5 for Ambrosia, Bindweed, and Bromus, respectively.

Table 3. Performance metrics for each class of the decision tree algorithm

Class/Metric	Precision	Recall	F1	Accuracy
Amaranthus	0,00	0,00	0,00	0,67
Ambrosia	0,67	1,00	0,80	0,83
Bindweed	1,00	1,00	1,00	1,00
Bromus	0,40	0,67	0,50	0,67

Table 4 presents the numerical values of all the evaluation metrics used for weed classification.

Table 4. Overall performance metrics of the evaluated algorithms

Evaluation metric	KNN	RF	DT
Confusion matrix	[8, 4, 4, 32]	[9, 3, 3, 33]	[7, 5, 5, 31]
FPR	0,11	0,08	0,14
FNR	0,33	0,25	0,42
Recall	0,67	0,75	0,70
Precision	0,67	0,75	0,70
Accuracy	0,83	0,88	0,79
F1-measure	0,67	0,75	0,70
Jaccard index	0,50	0,60	0,41
Cohen’s kappa	0,63	0,63	0,63
MCC	0,56	0,67	0,44
Specificity	0,89	0,92	0,86
Youden’s index	0,56	0,67	0,56
Cross-validation	0,58	0,68	0,45

The proportion of errors made when assigning objects to a particular class was 0,11 for the k-nearest neighbours classifier, 0,08 for the random forest algorithm, and 0,14 for the decision tree classifier. The Jaccard index, which is an important

metric for evaluating the correspondence between the target object and the background in image recognition and segmentation, was 0,50 for k-nearest neighbours, 0,60 for random forest, and 0,41 for decision tree. The Matthews correlation coefficient is particularly useful when working with imbalanced data, that is, when the numbers of objects in individual classes differ. Since the dataset contains the same number of images for each weed class, this coefficient has a moderate value. As can be seen from the table, Youden's index has the same value for k-nearest neighbours and decision tree, whereas the random forest classifier outperforms both of them according to this metric.

The classifier evaluation was carried out in order to determine the algorithm with the highest weed-detection accuracy. According to the numerical results, it can be concluded that random forest is the most suitable algorithm for the classification of these objects.

5. Conclusion

This work describes the process of weed segmentation and recognition, and evaluates the algorithms used for their classification. A proprietary image database of common weed species, including Amaranthus, Ambrosia, Bindweed, and Bromus, was created. This dataset can be used in further research related to the detection of harmful plants in fields.

During the segmentation process, noise was removed from the images in order to obtain higher-quality results. According to the evaluation results, the weed--detection accuracy of the k-nearest neighbours, random forest, and decision tree classifiers was 83,3%, 87,5%, and 80%, respectively. The average cross-validation score, which is used to evaluate machine learning models, was 0,68. The quantitative results obtained from real data demonstrate that the proposed approach can provide satisfactory classification results for low-resolution weed images. Ultimately, the integration of such intelligent systems into agriculture contributes to the broader goals of public health by fostering a toxin-free environment and enhancing the quality of food resources.

References

Asad M.H., Bais A., *Weed detection in canola fields using maximum likelihood classification and deep convolutional neural network*, „Information Processing in Agriculture" 2020, Vol. 7, No. 4, s. 535–545, https://doi.org/10.1016/j.inpa.2019.12.002.

Belgiu M., Drăguţ L., *Random forest in remote sensing: A review of applications and future directions*, „ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing" 2016, Vol. 114, s. 24–31.

Bosilj P., Duckett T., Cielniak G., *Analysis of Morphology-Based Features for Classification of Crop and Weeds in Precision Agriculture*, „IEEE Robotics and Automation Letters" 2018, Vol. 3, No. 4, s. 2950–2956, https://doi.org/10.1109/lra.2018.2848305.

Di Cicco M., Potena C., Grisetti G., Pretto A., *Automatic model based dataset generation for fast and accurate crop and weeds detection*, [w:] *2017 IEEE/RSJ International Conference on Intelligent Robots and Systems (IROS)*, 2017, https://doi.org/10.1109/iros.2017.8206408.

Fawakherji M., Youssef A., Bloisi D., Pretto A., Nardi D., *Crop and Weeds Classification for Precision Agriculture Using Context-Independent Pixel-Wise Segmentation*, [w:] *Third IEEE International Conference on Robotic Computing (IRC)*, 2019, https://doi.org/10.1109/irc.2019.00029.

Haug S., Ostermann J., *A Crop/Weed Field Image Dataset for the Evaluation of Computer Vision Based Precision Agriculture Tasks*, [w:] *Lecture Notes in Computer Science*, 2015, s. 105–116, https://doi.org/10.1007/978-3-319-16220-1_8.

Lavania S., Matey P.S., *Novel Method for Weed Classification in Maize Field Using Otsu and PCA Implementation*, [w:] *2015 IEEE International Conference on Computational Intelligence & Communication Technology*, 2015, https://doi.org/10.1109/cict.2015.71.

Ma X., Deng X., Qi L., Jiang Y., Li H., Wang Y., Xing X., *Fully convolutional network for rice seedling and weed image segmentation at the seedling stage in paddy fields*, „PLOS ONE" 2019, Vol. 14, No. 4, e0215676, https://doi.org/10.1371/journal.pone.0215676.

Milioto A., Lottes P., Stachniss C., *Real-Time Semantic Segmentation of Crop and Weed for Precision Agriculture Robots Leveraging Background Knowledge in CNNs*, [w:] *2018 IEEE International Conference on Robotics and Automation (ICRA)*, 2018, https://doi.org/10.1109/icra.2018.8460962.

Potena C., Nardi D., Pretto A., *Fast and Accurate Crop and Weed Identification with Summarized Train Sets for Precision Agriculture*, [w:] *Advances in Intelligent Systems and Computing*, s. 105–121, https://doi.org/10.1007/978-3-319-48036-7_9.

Santos Ferreira dos A., Matte Freitas D., Gonçalves da Silva G., Pistori H., Theophilo Folhes M., *Weed detection in soybean crops using ConvNets*, „Computers and Electronics in Agriculture" 2017, Vol. 143, s. 314–324, https://doi.org/10.1016/j.compag.2017.10.027.

Sarvini T., Sneha T., Sukanya Gowthami G.S., Sushmitha S., Kumaraswamy R., *Performance Comparison of Weed Detection Algorithms*, [w:] *2019 International Conference on Communication and Signal Processing (ICCSP)*, 2019, https://doi.org/10.1109/iccsp.2019.8698094.

Siddiqi M., Ahmad W., Ahmad I., *Weed Classification Using Erosion and Watershed Segmentation Algorithm*, [w:] *Innovations and Advanced Techniques in Systems, Computing Sciences and Software Engineering*, s. 366–369, https://doi.org/10.1007/978-1-4020-8735-6_69.

Sokolovskyy Y., Bereziuk V., Levkovych M., Paslavskyi M., *Research of Algorithms Based on Fractional Differential Derivatives for Improving Medical Images*, [w:] *Proceedings of the 7th International Conference on Informatics & Data-Driven Medicine*, Birmingham, United Kingdom, 14–16 November 2024, CEUR-WS.org, s. 251–267.

Wang A., Zhang W., Wei X., *A review on weed detection using ground-based machine vision and image processing techniques*, „Computers and Electronics in Agriculture" 2019, Vol. 158, s. 226–240, https://doi.org/10.1016/j.compag.2019.02.005.

Zhang S., W Huang., Wang Z., *Combing modified Grabcut, K-means clustering and sparse representation classification for weed recognition in wheat field*, „Neurocomputing" 2021, Vol. 452, s. 665–674, https://doi.org/10.1016/j.neucom.2020.06.140.